

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΣΧΟΛΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΛΟΓΙΣΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΧΡΗΜΑΤΟΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ
ΠΜΣ ΛΟΓΙΣΤΙΚΗ, ΧΡΗΜΑΤΟΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΑΙ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΗ
ΤΩΝ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Η ΑΝΟΔΟΣ ΤΟΥ ΕΥΡΩ-ΣΚΕΠΤΙΚΙΣΜΟΥ ΣΤΙΣ ΧΩΡΕΣ ΜΕ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗΣ

Κωνσταντίνα Νάκου

Επιβλέπων: Αντώνης Αδάμ
Αναπληρωτής καθηγητής

Άρτα, Μάιος, 2020

**THE RISE OF EUROSCEPTICISM IN COUNTRIES WITH
ECONOMIC ADJUSTMENT PROGRAMS**

Εγκρίθηκε από τριμελή εξεταστική επιτροπή

Πρέβεζα, 28/05/2020

ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗΣ

1. Επιβλέπων καθηγητής
Αντώνης Αδάμ,
Αναπληρώτης καθηγητής
2. Μέλος επιτροπής
Ιωάννης Γκανάς,
Καθηγητής
3. Μέλος επιτροπής
Ιωάννης Σωτηρόπουλος,
Καθηγητής

© Νάκου, Κωνσταντίνα, 2020.

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. Allrightsreserved.

Δήλωση μη λογοκλοπής

Δηλώνω υπεύθυνα και γνωρίζοντας τις κυρώσεις του Ν. 2121/1993 περί Πνευματικής Ιδιοκτησίας, ότι η παρούσα μεταπτυχιακή εργασία είναι εκ ολοκλήρου αποτέλεσμα δικής μου ερευνητικής εργασίας, δεν αποτελεί προϊόν αντιγραφής ούτε προέρχεται από ανάθεση σε τρίτους. Όλες οι πηγές που χρησιμοποιήθηκαν (κάθε είδους, μορφής και προέλευσης) για τη συγγραφή της περιλαμβάνονται στη βιβλιογραφία.

Νάκου Κωνσταντίνα

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά τον επιβλέποντα καθηγητή κ. Αδάμ Αντώνιο για την βοήθεια που μου προσέφερε στην υλοποίηση της παρούσας εργασίας. Οι γνώσεις αλλά και η υποστήριξη του καθ' όλη τη διάρκεια της εκπόνησης τη εργασίας ήταν καθοριστική.

Επίσης, θα ήθελα να ευχαριστήσω την οικογένειά μου και το σύζυγό μου για την υπομονή, κατανόηση και τη συμπαράστασή τους καθ' όλη τη διάρκεια του μεταπτυχιακού προγράμματος.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στα πλαίσια της παρούσας εργασίας, μελετήσαμε εκτενώς την υπάρχουσα βιβλιογραφία, συναντώντας ποικίλες απόψεις τόσο για το λόγο εμφάνισης των αντιευρωπαϊκών και ευρώ-σκεπτικιστικών κινημάτων και στάσεων, όσο και για την εμφάνιση επιτυχημένων λαϊκιστικών κομμάτων μέσα σε αυτές τις εξελίξεις, όπως θα αναλυθεί στο πρώτο κεφάλαιο.

Στο δεύτερο κεφάλαιο διερευνώνται ένα σύνολο από θέματα που αφορούν τις απόψεις των ευρωπαϊών πολιτών και την εικόνα που σχηματίζουν για τη χώρα τους και την Ε.Ε. Τα αποτελέσματα μας, δείχνουν την γενικότερη μείωση της εμπιστοσύνης στους εγχώριους και ευρωπαϊκούς θεσμούς, μετά από την οικονομική κρίση που ξέσπασε στην Ευρώπη, αλλά και σε ολόκληρο τον κόσμο. Επίσης, ένα αρκετά υψηλό ποσοστό των Ευρωπαίων πολιτών ανησυχεί για το μέλλον της Ε.Ε. και της χώρας τους, ενώ ορισμένοι πιστεύουν ότι η χώρα τους θα μπορούσε να αντιμετωπίσει καλύτερα το μέλλον εκτός της Ε.Ε. Σύμφωνα με ένα ποσοστό ευρωπαίων πολιτών η δημοκρατία δε λειτουργεί όπως θα έπρεπε, ενώ αρκετοί είναι και όσοι τάσσονται κατά της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης.

Στον ακαδημαϊκό χώρο υπάρχει μια αίσθηση, η οποία και διερευνάται στο τρίτο κεφάλαιο, ότι οι πολίτες σε χώρες με προγράμματα οικονομικής προσαρμογής (μνημόνια) έχουν πιο έντονες ευρώ-σκεπτικιστικές (και ίσως αντιευρωπαϊκές) τάσεις και απόψεις. Για το λόγο αυτό διερευνάται, η υπόθεση ότι η ύπαρξη μνημονίων, που ως στόχο έχουν την έξοδο από την οικονομική κρίση, επηρεάζει το βαθμό δυσπιστίας στους ευρωπαϊκούς και εθνικούς θεσμούς, την απογοήτευση των πολιτών όσον αφορά το πόσο ακούγεται η γνώμη τους, η γνώμη της χώρας τους και της Ε.Ε. και τέλος το κατά πόσο είναι κατά της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Σε συνέχεια της ανάλυσης αναπτύξαμε ένα οικονομετρικό μοντέλο το οποίο βασίζεται στη μέθοδο διαφορών σε διαφορές (difference in differences). Η συγκεκριμένη ανάλυση όπως θα περιγράψουμε στη συνέχεια, οδηγεί σε ενδιαφέροντα αποτελέσματα όσον αφορά τη μορφή της Ε.Ε., την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση και υποδεικνύει ότι υπάρχει αιτιώδης σχέση μεταξύ της δυσπιστίας - απογοήτευσης των πολιτών και των μνημονίων.

Τέλος, στο τέταρτο κεφάλαιο παρουσιάζονται τα συμπεράσματα μας καθώς και ορισμένες προτάσεις που προκύπτουν από την ανάλυσή μας και από την βιβλιογραφία.

Λέξεις-κλειδιά: Ευρωπαϊκή Ένωση, κράτη - μέλη, κρίση, λαϊκισμός, προγράμματα οικονομικής προσαρμογής

ABSTRACT

In this paper, we have extensively studied the existing literature, examining several views regarding the emergence of anti-European and Euro-skeptical movements and attitudes, and on the emergence of successful populist parties. This is the focus of analysis of the first chapter.

The second chapter examines the views of European citizens and the image they form for their country and the European Union. Our results show a general decline in confidence in domestic and European institutions, following the economic crisis that erupted in Europe and around the world. Also, a fairly high percentage of European citizens are worried about the future of the European Union and their country, while some citizens believe that their country could better face the future outside the European Union. According to a percentage of European citizens, democracy does not work as it should, and also there are many citizens who oppose European integration.

According to several studies, citizens in countries with economic adjustment programs (memorandum) have more intense euro-skeptical (and perhaps anti-European) tendencies and views. This is an issue we explore in section three. To this end, it is being investigated that the existence of a EU administered European Adjustment Program, that aims at overcoming the economic crisis, affects the degree of distrust in European and national institutions, the frustration of citizens with how much their opinion is heard, in their country and in the European Union and finally whether it is against European integration. The models we are developing are statistically significant, which suggests that there is a causal effect between mistrust - frustration of citizens and Economic Adjustment Programs.

Finally, in the fourth chapter we present our conclusions as well as some suggestions that emerge from our analysis and from the literature.

Keywords: European Union, Member States, crisis, populism, economic adjustment programs

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ	i
ΠΕΡΙΛΗΨΗ	ii
ABSTRACT.....	iii
ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ.....	iv
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΙΝΑΚΩΝ.....	vi
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΓΡΑΦΗΜΑΤΩΝ	viii
ΠΙΝΑΚΑΣ ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΩΝ	xi
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1 - Η Ευρωπαϊκή Ένωση.....	1
1.1 Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση και Ευρώ-σκεπτικισμός.....	1
1.2 Λαϊκισμός και ακραία ριζοσπαστικά κόμματα	3
1.3 Μελέτες περίπτωσης - λαϊκισμός.....	6
1.4 Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση και λαϊκισμός.....	9
1.5 Οικονομική κρίση και προγράμματα προσαρμογής.....	11
1.6 Ευρωβαρόμετρο και θεμέλια της ανάλυσης.....	14
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2 - Περιγραφική Ανάλυση	16
2.1 Εμπιστοσύνη στους θεσμούς.....	16
2.2 Η αίσθηση του «ανήκειν» στην Ε.Ε.....	35
2.3 Προσδοκίες για τους επόμενους 12 μήνες	41
2.4 Ανησυχίες και προβλέψεις	47
2.5 Η δημοκρατία στην Ε.Ε.	55
2.6 Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση και ευρώ	61
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3 - Εμπειρική Ανάλυση.....	67
3.1 Ανάπτυξη οικονομετρικού υποδείγματος	67
3.2 Εμπιστοσύνη στους θεσμούς και μνημόνια	68
3.3 Ανησυχίες και μνημόνια	74

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4 - Συζήτηση και συμπεράσματα	80
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Α	82
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Β	85
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	87

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΙΝΑΚΩΝ

Πίνακας 2.1 Ο μέσος όρος της απάντησης «Εμπιστεύομαι» στην ερώτηση «Εμπιστεύεστε τα πολιτικά κόμματα;»	17
Πίνακας 2.2 Ο μέσος όρος της απάντησης «Εμπιστεύομαι» στην ερώτηση «Εμπιστεύεστε το νομικό σύστημα της χώρας σας;».....	19
Πίνακας 2.3 Ο μέσος όρος της απάντησης «Εμπιστεύομαι» στην ερώτηση «Εμπιστεύεστε την κυβέρνηση της χώρας σας;»	21
Πίνακας 2.4 Ο μέσος όρος της απάντησης «Εμπιστεύομαι» στην ερώτηση «Εμπιστεύεστε το Εθνικό Κοινοβούλιο της χώρας σας;».....	23
Πίνακας 2.5 Ο μέσος όρος της απάντησης «Εμπιστεύομαι» στην ερώτηση «Εμπιστεύεστε την Ε.Ε.».....	25
Πίνακας 2.6 Ο μέσος όρος της απάντησης «Εμπιστεύομαι» στην ερώτηση «Εμπιστεύεστε την Ευρωπαϊκή Επιτροπή;».....	28
Πίνακας 2.7 Ο μέσος όρος της απάντησης «Εμπιστεύομαι» στην ερώτηση «Εμπιστεύεστε την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα;».....	30
Πίνακας 2.8 Ο μέσος όρος της απάντησης «Εμπιστεύομαι» στην ερώτηση «Εμπιστεύεστε το Συμβούλιο της Ε.Ε.»	32
Πίνακας 2.9 Ο μέσος όρος της απάντησης «Εμπιστεύομαι» στην ερώτηση «Εμπιστεύεστε τα Ηνωμένα Έθνη;»	34
Πίνακας 2.10 Μέσος όρος απαντήσεων ανά χώρα για την περίοδο 2012 – 2019, στην ερώτηση «Η χώρα μου θα μπορούσε να αντιμετωπίσει καλύτερα το μέλλον εκτός της Ε.Ε.».....	40
Πίνακας 2.11 Μέσο ποσοστό απαντήσεων στην ερώτηση «Ποιες είναι οι προσδοκίες σας για τους επόμενους 12 μήνες: Θα είναι καλύτερα, χειρότερα ή το ίδιο όσον αφορά την οικονομική κατάσταση της χώρας σας;», κατά τα έτη 2003-2019	42
Πίνακας 2.12 Μέσο ποσοστό απαντήσεων στην ερώτηση «Ποιες είναι οι προσδοκίες σας για τους επόμενους 12 μήνες: Θα είναι καλύτερα, χειρότερα ή το ίδιο όσον αφορά την προσωπική εργασιακή σας κατάσταση;», κατά τα έτη 2003-2019.....	44
Πίνακας 2.13 Μέσο ποσοστό απαντήσεων στην ερώτηση «Ποιες είναι οι προσδοκίες σας για τους επόμενους 12 μήνες: Θα είναι καλύτερα, χειρότερα ή το ίδιο όσον αφορά την οικονομική κατάσταση της Ε.Ε.»;», κατά τα έτη 2007-2019	46

Πίνακας 2.14 Μέσο ποσοστό απαντήσεων στην ερώτηση «Στη συγκεκριμένη χρονική στιγμή, θα λέγατε πως τα πράγματα πηγαίνουν προς την σωστή ή προς τη λάθος κατεύθυνση, στη χώρα σας;», κατά τα έτη 2006-2019	48
Πίνακας 2.15 Μέσο ποσοστό απαντήσεων στην ερώτηση «Στη συγκεκριμένη χρονική στιγμή, θα λέγατε πως τα πράγματα πηγαίνουν προς την σωστή ή προς τη λάθος κατεύθυνση, στην Ε.Ε.;;», κατά τα έτη 2006-2019.....	50

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΓΡΑΦΗΜΑΤΩΝ

Γράφημα 2.1 Μέσος όρος εμπιστοσύνης στα πολιτικά κόμματα για χώρες με μνημόνιο και χωρίς.....	18
Γράφημα 2.2 Μέσος όρος εμπιστοσύνης στο εθνικό νομικό σύστημα, για χώρες με μνημόνιο και χωρίς.....	20
Γράφημα 2.3 Μέσος όρος εμπιστοσύνης στην Εθνική Κυβέρνηση για χώρες με μνημόνιο και χωρίς.....	22
Γράφημα 2.4 Μέσος όρος εμπιστοσύνης στο Εθνικό Κοινοβούλιο για χώρες με μνημόνιο και χωρίς.....	24
Γράφημα 2.5 Μέσος όρος εμπιστοσύνης στην Ε.Ε. για χώρες με μνημόνιο και χωρίς.....	26
Γράφημα 2.6 Μέσος όρος εμπιστοσύνης στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή για χώρες με μνημόνιο και χωρίς.....	29
Γράφημα 2.7 Μέσος όρος εμπιστοσύνης στην Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα για χώρες με μνημόνιο και χωρίς.....	31
Γράφημα 2.8 Μέσος όρος εμπιστοσύνης στο συμβούλιο της Ε.Ε. για χώρες με μνημόνιο και χωρίς.....	33
Γράφημα 2.9 Μέσος όρος εμπιστοσύνης στα Ηνωμένα Έθνη για χώρες με μνημόνιο και χωρίς.....	35
Γράφημα 2.10 Μέσο ποσοστό απαντήσεων όλων των ευρωπαίων πολιτών, στην ερώτηση «Βλέπετε τον εαυτό σας ως...;».....	36
Γράφημα 2.11 Μέσα ποσοστά στην ερώτηση «Βλέπετε τον εαυτό σας ως...;»	36
Γράφημα 2.12 «Βλέπετε τον εαυτό σας ως...;» στο Ηνωμένο Βασίλειο κατά τα έτη 1999-2019.....	37
Γράφημα 2.13 «Βλέπετε τον εαυτό σας ως...;» στην Ελλάδα κατά τα έτη 1999-2019.....	38
Γράφημα 2.14 EU28 - Η χώρα μου θα μπορούσε να αντιμετωπίσει καλύτερα το μέλλον εκτός της Ε.Ε.....	39
Γράφημα 2.15 Μέσος όρος απαντήσεων ανά χώρα για την περίοδο 2012 – 2019, στην ερώτηση «Η χώρα μου θα μπορούσε να αντιμετωπίσει καλύτερα το μέλλον εκτός της Ε.Ε.».....	41
Γράφημα 2.16 Μέσο ποσοστό απαντήσεων ευρωπαίων πολιτών κατά τα έτη 2003-2019, στην ερώτηση «Ποιες είναι οι προσδοκίες σας για τους επόμενους 12 μήνες: Θα είναι	

καλύτερα, χειρότερα ή το ίδιο όσον αφορά την οικονομική κατάσταση της χώρας σας;»	43
Γράφημα 2.17 Μέσο ποσοστό απαντήσεων ευρωπαϊών πολιτών κατά τα έτη 2003 -2019, στην ερώτηση «Ποιες είναι οι προσδοκίες σας για τους επόμενους 12 μήνες: Θα είναι καλύτερα, χειρότερα ή το ίδιο όσον αφορά την προσωπική εργασιακή σας κατάσταση;»	45
Γράφημα 2.18 Μέσο ποσοστό απαντήσεων ευρωπαϊών πολιτών κατά τα έτη 2003-2019, στην ερώτηση «Ποιες είναι οι προσδοκίες σας για τους επόμενους 12 μήνες: Θα είναι καλύτερα, χειρότερα ή το ίδιο όσον αφορά την οικονομική κατάσταση της Ε.Ε.»	47
Γράφημα 2.19 Μέσο ποσοστό απαντήσεων ευρωπαϊών πολιτών κατά τα έτη 2006-2019, στην ερώτηση «Στη συγκεκριμένη χρονική στιγμή, θα λέγατε πως τα πράγματα πηγαίνουν προς την σωστή ή προς τη λάθος κατεύθυνση, στη χώρα σας;»	49
Γράφημα 2.20 Μέσο ποσοστό απαντήσεων ευρωπαϊών πολιτών κατά τα έτη 2006-2019, στην ερώτηση «Στη συγκεκριμένη χρονική στιγμή, θα λέγατε πως τα πράγματα πηγαίνουν προς την σωστή ή προς τη λάθος κατεύθυνση, στην Ε.Ε.»	51
Γράφημα 2.21 EU28 - Τα συμφέροντα της χώρας μου λαμβάνονται επαρκώς υπόψη στην Ε.Ε.	52
Γράφημα 2.22 EU28 - Η γνώμη της Ε.Ε. μετράει στον κόσμο	52
Γράφημα 2.23 EU28 - Η γνώμη μου μετράει στην Ε.Ε.	53
Γράφημα 2.24 EU28 - Η γνώμη μου μετράει στη χώρα μου	54
Γράφημα 2.25 Η γνώμη μου μετράει στην ΕΕ (Ελλάδα, Πορτογαλία, Ιρλανδία)	54
Γράφημα 2.26 Η γνώμη μου μετράει στη χώρα μου (Ελλάδα, Πορτογαλία, Ιρλανδία)	55
Γράφημα 2.27 EU28 - Είστε ικανοποιημένος με τον τρόπο που λειτουργεί η δημοκρατία στη χώρα σας;.....	56
Γράφημα 2.28 EU28 - Είστε ικανοποιημένος με τον τρόπο που λειτουργεί η δημοκρατία στην Ε.Ε.;	56
Γράφημα 2.29 Είστε ικανοποιημένος με τον τρόπο που λειτουργεί η δημοκρατία στην Ε.Ε.; (Ελλάδα).....	57
Γράφημα 2.30 Είστε ικανοποιημένος με τον τρόπο που λειτουργεί η δημοκρατία στην Ε.Ε.; (Ιρλανδία).....	58
Γράφημα 2.31 Είστε ικανοποιημένος με τον τρόπο που λειτουργεί η δημοκρατία στην Ε.Ε.; (Πορτογαλία).....	58
Γράφημα 2.32 Είστε ικανοποιημένος με τον τρόπο που λειτουργεί η δημοκρατία στην χώρα σας; (Ελλάδα)	59

Γράφημα 2.33 Είστε ικανοποιημένος με τον τρόπο που λειτουργεί η δημοκρατία στην χώρα σας; (Ιρλανδία)	60
Γράφημα 2.34 Είστε ικανοποιημένος με τον τρόπο που λειτουργεί η δημοκρατία στην χώρα σας; (Πορτογαλία)	60
Γράφημα 2.35 Είστε υπέρ ή κατά σε "Μια ευρωπαϊκή οικονομική και νομισματική ένωση με ένα ενιαίο νόμισμα, το ευρώ.";.....	62
Γράφημα 2.36 Είστε υπέρ ή κατά σε "Μια κοινή εξωτερική πολιτική μεταξύ των κρατών - μελών της Ε.Ε.";.....	63
Γράφημα 2.37 EU28 - Είστε υπέρ ή κατά σε "Μια ευρωπαϊκή οικονομική και νομισματική ένωση με ένα ενιαίο νόμισμα, το ευρώ.";	64
Γράφημα 2.38 EU28 - Είστε υπέρ ή κατά σε "Μια κοινή εξωτερική πολιτική μεταξύ των κρατών - μελών της Ε.Ε.";	64
Γράφημα 2.39 EU28 - Η Ε.Ε. σας προκαλεί μια πολύ θετική, θετική, ουδέτερη, αρνητική ή πολύ αρνητική εικόνα;	65

ΠΙΝΑΚΑΣ ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΩΝ

Ε.Ε.....Ευρωπαϊκή Ένωση

Ε.Μ.Σ.....Ευρωπαϊκός Μηχανισμός Σταθερότητας

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1 - Η Ευρωπαϊκή Ένωση

1.1 Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση και Ευρώ-σκεπτικισμός

Οι ευρώ-σκεπτικιστές διαφωνούν με την υπάρχουσα μορφή, την πολιτική ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης και τη ενίσχυση της Ε.Ε. και των θεσμών της. Ο ευρώ-σκεπτικισμός παρατηρείται στις περισσότερες - αν όχι όλες τις - Ευρωπαϊκές χώρες και στα πολιτικά κόμματα, εκφραζόμενος μέσω ιδεολογιών άλλοτε πιο ήπιων και άλλοτε αρκετά ακραίων (αντιευρωπαϊκών), που τείνουν να είναι υπέρ της διάλυσής της Ε.Ε. Πηγάζει από διάφορες αιτίες αν και - συνήθως - στη βιβλιογραφία συμπεραίνεται ότι τρέφεται από τον εθνικισμό, το ρατσισμό και τα αντί-μεταναστευτικά πιστεύω, καθώς και από την παγκοσμιοποίηση και την επιδείνωση της κρίσης (Colantone & Stanig(2016), Algan et al.(2017)). Η σκεπτικιστική αντιπολιτευτική πολιτική έναντι της Ε.Ε. παρουσιάζει μεγάλη ποικιλομορφία τόσο στην ιδεολογική της έκφραση, όσο και στην πηγή προέλευσής της (Sutcliffe, 2010).

Ήδη από τις αρχές του 21^{ου} αιώνα, τα περισσότερα κράτη - μέλη της Ε.Ε. (και κυρίως τα έξι ιδρυτικά μέλη) έχουν γίνει μάρτυρες μιας αξιοσημείωτης μείωσης της δημόσιας υποστήριξης για την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση (De Vries & Van Kersbergen, 2007) και ανόδου του ευρώ-σκεπτικισμού. Το 2005 η πλειοψηφία των ψηφοφόρων στη Γαλλία και την Ολλανδία απέρριψαν, μέσω δημοψηφίσματος, την επικύρωση της Ευρωπαϊκής Συνταγματικής Συνθήκης (Leconte, 2015). Μετά τα δημοψηφίσματα αυτά, μεγάλο κομμάτι της ερευνητικής βιβλιογραφίας εστιάζει στο ρόλο των πολιτικών στάσεων και ειδικότερα στην άκρο-δεξιά και άκρο-αριστερή πλευρά του πολιτικού φάσματος, οι οποίοι φαίνεται πως είναι οι κύριοι εκφραστές του ευρώ-σκεπτικισμού ή ακόμα και του αντιευρωπαϊσμού. Και τα δυο μέρη αντιτάχθηκαν συστηματικά, όλα τα χρόνια, στις πολιτικές της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης (Halikiouroulou, et al., 2012).

Οι ερευνητές άρχισαν να διερευνούν την κυρίαρχη διάσταση του ευρώ-σκεπτικισμού μεταξύ των πολιτικών ελίτ, των πολιτών και ακόμη μέσα στα θεσμικά όργανα της Ε.Ε. Έρχονται, λοιπόν, να αμφισβητήσουν την ευρύτατη αντίληψη των

ίδιων των θεσμικών οργάνων της Ε.Ε. ως φιλοευρωπαϊκά οχυρά (Brack & Costa, 2012), ακόμη και στην περίπτωση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής. Ο Hooghe (2012), για παράδειγμα, έδειξε ότι λιγότερο από το 40% των διοικητικών στελεχών υποστηρίζουν μια ομοσπονδιακή Ευρωπαϊκή Ένωση. Οι Dehousse και Thompson (2012) διαπίστωσαν ότι μια σημαντική μειοψηφία (8%) αξιωματούχων της Ευρωπαϊκής Επιτροπής θεωρούσε ότι ο ηγετικός ρόλος στην Ε.Ε. πρέπει να ανήκει στα κράτη - μέλη (και όχι στην Επιτροπή ή στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο). Αυτό δείχνει ότι, σε αντίθεση με τις διαδεδομένες απόψεις, υπήρχε πάντοτε μια πλειάδα από διαφορετικές - ή ακόμη και αποκλίνουσες - απόψεις όσον αφορά το αμετάκλητο της Ε.Ε., ακόμη και από τα ίδια τα θεσμικά όργανά της.

Συνολικά, το εύρημα ότι ο κομματικός ευρώ-σκεπτικισμός της ριζοσπαστικής δεξιάς και της αριστεράς έχει τις ρίζες του στον εθνικισμό, είναι ενδιαφέρον στο πλαίσιο των διαπιστώσεων ότι τα ριζοσπαστικά κόμματα της δεξιάς και της αριστεράς μπορούν να επηρεάσουν αποτελεσματικά τις αντιλήψεις των πολιτών ενάντια στην Ευρωπαϊκή ολοκλήρωση (De Vries & Edwards, 2009). Ωστόσο, είναι δύσκολο να καθοριστεί εάν τα κόμματα αυτά αλλάζουν τις θέσεις τους ανταποκρινόμενοι στους προϋπάρχοντες φόβους των πολιτών σχετικά με τη διάβρωση της κυριαρχίας και της εθνικής ταυτότητας ή, αντίθετα, αν οι εθνικιστικές και οι ευρώ-σκεπτικιστικές τους θέσεις διαδραματίζουν ρόλο - κλειδί στη διαμόρφωση δημοφιλών ανησυχιών.

Σύμφωνα με τη μελέτη των Biancotti et al. (2017), ο ευρώ-σκεπτικισμός είναι υψηλότερος ανάμεσα στους «χαμένους της παγκοσμιοποίησης», οι οποίοι νοούνται να είναι οι εργαζόμενοι με χαμηλό επίπεδο δεξιοτήτων, οι λιγότερο μορφωμένοι και όσοι αισθάνονται ότι το εισόδημά τους δεν είναι επαρκές. Τα διαφορετικά σύνολα δεδομένων από 17 χώρες της Ε.Ε., στο διάστημα 2004-2014, που αναλύθηκαν στη συγκεκριμένη μελέτη, δείχνουν ότι το συναίσθημα προς την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση έχει επιδεινωθεί στην πλειονότητα της Ε.Ε., με τη σημαντική εξαίρεση της Γερμανίας που είναι η μόνη χώρα στην οποία βελτιώθηκε με στατιστικά σημαντικό τρόπο.

Η Ε.Ε. βασίστηκε στην εθελοντική μεταβίβαση της κυριαρχίας των κρατών - μελών της, σε ένα υπερεθνικό θεσμικό όργανο. Το γεγονός ότι αντιτάχθηκαν τα εθνικά συμφέροντα ενάντια στη θέληση μιας απομακρυσμένης, από τα συμφέροντα των

χωρών, γραφειοκρατίας έχει κερδίσει σημαντικό μερίδιο στις πεποιθήσεις της κοινής γνώμης, ειδικά όποτε η Ε.Ε. έχει επιβάλει μέτρα δημοσιονομικής λιτότητας. Η άνοδος του λαϊκισμού στην Ε.Ε. είναι σημαντική για πολλούς λόγους. Η Ε.Ε. είναι ένα ιστορικά πρωτοφανές έργο υπερεθνικής ενοποίησης (Spolaore, 2013). Ήταν αρκετά επιτυχής τόσο στην διατήρηση της ειρήνης στην Ευρώπη όσο και στην ενσωμάτωση των «περιφερειακών» χωρών της Νότιας και Ανατολικής Ευρώπης, στο ευρωπαϊκό δημοκρατικό μοντέλο (Gill & Raiser, 2012). Ωστόσο, η πρόσφατη οικονομική κρίση κατέδειξε ορισμένες αδυναμίες στο σχεδιασμό των ευρωπαϊκών οικονομικών και πολιτικών θεσμών. Όπως αποδεικνύετε στην ανάλυση μας παρακάτω, πολλοί Ευρωπαίοι πολίτες είναι απογοητευμένοι από τους εθνικούς και ευρωπαϊκούς πολιτικούς και θεσμούς.

1.2 Λαϊκισμός και ακραία ριζοσπαστικά κόμματα

Βρίσκουμε τον ορισμό του λαϊκισμού στην εγκυκλοπαίδεια Britannica ένα ιδιαίτερα χρήσιμο σημείο εκκίνησης: οι λαϊκιστές ισχυρίζονται ότι προωθούν τα ενδιαφέροντα των κοινών πολιτών ενάντια στις ελίτ, προξενούν τον φόβο και τον ενθουσιασμό των ανθρώπων. και προωθούν πολιτικές χωρίς να λαμβάνουν υπόψη τις συνέπειες για τη χώρα. Ο λαϊκισμός καλύπτει ένα ευρύ φάσμα πολιτικών κινημάτων, συμπεριλαμβανομένων των αντί-ευρωπαϊκών και των αντί-μεταναστευτικών κομμάτων στην Ευρώπη (Rodrik, 2017). Αυτό που μοιράζονται, τα εν λόγω κινήματα είναι ένας κοινός προσανατολισμός ενάντια στο κατεστημένο, ένας ισχυρισμός ότι μιλούν εκ μέρους του λαού ενάντια στις ελίτ, η αντίθεσή τους στις φιλελεύθερες οικονομίες και την παγκοσμιοποίηση και συχνά (αλλά όχι πάντα) μια τάση για αυταρχική διακυβέρνηση.

Τα τελευταία έτη, η Δύση έχει δει μια απροσδόκητη άνοδο του λαϊκισμού με αποκορύφωμα την ψηφοφορία του Ηνωμένου Βασιλείου για έξοδο από την Ευρωπαϊκή Ένωση και την εκλογή του Donald Trump ως προέδρου των ΗΠΑ το 2016. Στην Ευρώπη αυτό το φαινόμενο ξεκίνησε τη δεκαετία του '90, και έχει συνδεθεί με μια αυξανόμενη υποστήριξη για τα άκρο-δεξιά κόμματα (Colantone & Stanig, 2017). Αξιοσημείωτο είναι ότι το 2000, λιγότερο από το 70% των χωρών

είχαν ένα λαϊκίστικο κόμμα, ενώ μέχρι το έτος 2009 όλες οι χώρες είχαν ένα λαϊκίστικο κόμμα, ενώ στα τελευταία χρόνια του δείγματος των Guiso et al., ορισμένες χώρες χάνουν το λαϊκίστικο κόμμα τους (Guiso, et al., 2017).

Μερικές πρόσφατες εμπειρικές μελέτες ερευνούν τις συσχετίσεις και την καταγωγή του λαϊκισμού, μέσα σε ορισμένα πλαίσια. Οι Becker et al. (2017) ερευνούν τους κύριους συσχετισμούς που οδήγησαν την ψήφο στο Brexit¹, ανάμεσα στις περιφέρειες του Ηνωμένου Βασιλείου, εξετάζοντας αρκετούς κοινωνικοοικονομικούς δείκτες. Διαπιστώνουν ότι το χαμηλό επίπεδο εκπαίδευσης και το χαμηλό εισόδημα είναι σε μεγάλο βαθμό συσχετισμένα με την ψήφο, ενώ σε μικρότερο βαθμό βρίσκουν συσχέτιση της ανεργίας και η μετανάστευση δεν είναι πολύ συσχετισμένη. Οι Colantone and Stanig (2016) δείχνουν ότι η παγκοσμιοποίηση και ειδικότερα οι εισαγωγές από την Κίνα, έχουν ισχυρή συσχέτιση με την ψήφο υπέρ στο Brexit. Αυτή η μελέτη συμβαδίζει με τους Autor et al. (2016, 2017) και Che, et al. (2016), οι οποίοι δείχνουν την αυξανόμενη πολιτική πόλωση και την υψηλότερη πιθανότητα για ψήφο στον Trump, στις κομητείες των ΗΠΑ οι οποίες επηρεάστηκαν περισσότερο από την είσοδο της Κίνας στον Παγκόσμιο Οργανισμό Εμπορίου (ΠΟΕ). Οι Colantone and Stanig (2017) αποκαλύπτουν μια παρόμοια σχέση μεταξύ του ανταγωνισμού λόγω εισαγωγών και της στήριξης των εθνικιστικών δεξιών κομμάτων, σε όλες τις περιοχές της Ε.Ε., χρησιμοποιώντας δεδομένα από 76 εκλογές σε 15 Δυτικές Ευρωπαϊκές χώρες². Ομοίως, οι Dippel et al. (2016) αποκαλύπτουν μια σχέση μεταξύ του αυξανόμενου ανταγωνισμού λόγω εισαγωγών από την Κίνα και των ψήφων για άκρο-δεξιά κόμματα στη Γερμανία κατά την περίοδο 1997-2009.

Ο ορισμός του Mudde (1996) για την άκρο-δεξιά περιλαμβάνει τρία χαρακτηριστικά: τον αυταρχισμό, το λαϊκισμό και το θέμα της ιδιοκτησίας της εθνικής ταυτότητας έναντι σε ξένες επιρροές. Άλλα χαρακτηριστικά της ριζοσπαστικής δεξιάς, που ακολουθούν τον ορισμό, είναι η ξενοφοβία ή η ισχυρή

¹ Η σύντομη ονομασία «Brexit» προέρχεται από τους όρους «**Britain exit**» και δηλώνει την έξοδο της Μ. Βρετανίας από την Ε.Ε.

² Ακολουθούν τη μέθοδο που προτείνει ο Lowe (2011), για να υπολογίσουν 3 βασικά σκορ, με σκοπό να κατατάξουν τα κόμματα στην κλίμακα ιδεολογίας αριστερά – δεξιά. Χρησιμοποιούν τα σκορ των κομμάτων από τη βάση δεδομένων του «Comparative Manifesto Project» (CMP), η οποία αρχικά κωδικοποιεί το αντίστοιχο πρόγραμμα (μανιφέστο) του κάθε κόμματος, με βάση διάφορες πολιτικές διαστάσεις και εν συνέχεια επιτρέπει τον υπολογισμό του «σκορ της ιδεολογίας» (Volkens, et al., 2016).

αντί-μεταναστευτική ρητορική, ο αντί-πλουραλισμός, ο εθνικισμός, η αντιευρωπαϊκή ρητορική, ο αντί-ισλαμισμός, ο πολιτιστικός μονισμός και η αντί-ισότητα (Art, 2011), (Balent, 2012). Οι μετανάστες περιγράφονται ως κατηλευτές της κοινωνικής πρόνοιας του κράτους, ως κύριοι ανταγωνιστές της εργασίας και υπεύθυνοι για την έκρηξη της ανεργίας. Στο πεδίο της οικονομίας η ρητορική της άκρο-δεξιάς εστιάζει στην εκχώρηση εθνικής κυριαρχίας των κρατών, η οποία προέκυψε από την εγκατάλειψη των εθνικών νομισμάτων και την άσκηση της οικονομικής πολιτικής από τις Βρυξέλλες. Εξίσου σημαντική είναι και η αναφορά στις αποσχιστικές τάσεις που εκφράζει η άκρο-δεξιά ρητορική. Κύριο σημείο αναφοράς των άκρο-δεξιών κομμάτων αποτελεί η επιθυμία και επιδίωξη για έξοδο των χωρών τους από την Ε.Ε. Επίσης, αντιτίθεται στη μετανάστευση εντός της Ε.Ε. και στοχεύει στην προστασία της εθνικής κυριαρχίας (De Vries & Edwards, 2009).

Στην άλλη πλευρά του πολιτικού φάσματος, η ριζοσπαστική αριστερά ασκεί έντονη κριτική και εναντίωση στον νεοφιλελευθερισμό, κριτικάρει τα αποτελέσματα της οικονομικής κρίσης και εμφανίζει δυσπιστία για την αναγκαιότητα πολιτικής ολοκλήρωσης της Ε.Ε., ενώ έχει μεγαλύτερη ανοχή στις κοινωνικές μειονότητες και τους μετανάστες. Τα άκρο-αριστερά εξτρεμιστικά κόμματα αντιτίθενται στην ενσωμάτωση στην Ευρώπη με βάση τον «νεοφιλελεύθερο» χαρακτήρα του έργου της και την αρνητική επίδραση στο κράτος πρόνοιας (De Vries & Edwards, 2009).

Υπάρχουν δύο πιθανές εξηγήσεις για την πτώση της εμπιστοσύνης στην Ε.Ε., την άνοδο των ευρώ-σκεπτικιστών και την εκλογική επιτυχία των λαϊκιστικών άκρο-αριστερών και άκρο-δεξιών κομμάτων. Η πρώτη είναι η πολιτιστική αντίδραση κατά προοδευτικών αξιών, όπως ο κοσμοπολιτισμός, η πολύ-πολιτισμικότητα και η στροφή προς την εθνική ταυτότητα. Όπως προαναφέρθηκε, σχεδόν όλα τα λαϊκιστικά κόμματα κριτικάρουν την Ευρωπαϊκή υπερεθνική ολοκλήρωση και υποστηρίζουν την επιστροφή προς τον εθνικισμό. Η δεύτερη εξήγηση δίνει έμφαση στην οικονομική ανασφάλεια που απορρέει από τις μεσοπρόθεσμες επιπτώσεις της παγκοσμιοποίησης και της τεχνολογικής προόδου και την απότομη αύξηση της ανεργίας στην Ευρώπη μετά την πρόσφατη οικονομική κρίση.

Οι πλατφόρμες των κομμάτων και τα αρχεία ψηφοφορίας των εκλεγμένων αντιπροσώπων δείχνουν ότι τα σημερινά αντιπολιτευόμενα κόμματα, τόσο αριστερά όσο και δεξιά, από κοινού δίνουν έμφαση στα αντιευρωπαϊκά στοιχεία των

προγραμμάτων τους και της πολιτικής ατζέντας τους· αν είναι στα δεξιά, υπογραμμίζουν επίσης τις προτάσεις κατά της μετανάστευσης. Οι εντατικές διαμαρτυρίες έχουν συναντήσει μια πολωμένη πολιτική προσφορά, με αποτέλεσμα ισχυρές εκλογικές επιδόσεις των λαϊκιστών (Biancotti, et al., 2017).

1.3 Μελέτες περίπτωσης - λαϊκισμός

Το ενδιαφέρον για τον λαϊκισμό ενισχύθηκε από τα πρωτοφανή επίπεδα της εκλογικής υποστήριξης που έχουν επιτύχει πολλά λαϊκιστικά κόμματα στην Ευρώπη (Kriesi & Pappas, 2015). Υπάρχουν ορισμένες εξαιρέσεις (παραδείγματος χάρι η Πορτογαλία και η Μάλτα, όπως αποκαλύπτουν ορισμένες μελέτες), αλλά τα εκλογικά επιτεύγματα των λαϊκιστικών κομμάτων έχουν επεκταθεί σε όλα τα επίπεδα διακυβέρνησης και έχουν επηρεάσει σχεδόν όλες τις ευρωπαϊκές χώρες. Μεταξύ των πιο ζωντανών παραδειγμάτων είναι η νίκη του «Κόμματος Ανεξαρτησίας του Ηνωμένου Βασιλείου» (United Kingdom Independence Party, UKIP) στις ευρωεκλογές του 2014, η παρ' ολίγο νίκη του «Κόμματος Ελευθερίας της Αυστρίας» (Freiheitliche Partei Österreichs, FPÖ) στις προεδρικές εκλογές του 2016, το κόμμα «Εθνική Συσπείρωση» (Front National, FN) της Marine Le Pen, το οποίο κέρδισε τη λαϊκή ψήφο στον πρώτο γύρο των γαλλικών περιφερειακών εκλογών του 2015 και κατέλαβε τη δεύτερη θέση στην ψηφοφορία για την Προεδρία το 2017, η άνοδος του κόμματος «Εναλλακτική για τη Γερμανία» (Alternative für Deutschland, AfD), που ήταν τρίτο κόμμα στις γερμανικές περιφερειακές εκλογές του 2016 και στις ομοσπονδιακές εκλογές του Σεπτεμβρίου του 2017 όπου με 12,6 τοις εκατό των ψήφων, ήταν η πρώτη φορά από το 1948 που είναι άκρο-δεξιό κόμμα κατάφερε να μπει, στη Βουλή (Bundestag). Στη Νότια Ευρώπη, η επιτυχία των λαϊκιστικών κομμάτων αποδεικνύεται από το κόμμα «ΣΥΡΙΖΑ» του Αλέξη Τσίπρα στην Ελλάδα, που ήταν νικητής των γενικών εκλογών του 2015 (Halikiouroulou, et al., 2012) και το κόμμα «Podemos» του Pablo Iglesias στην Ισπανία (τρίτο στις γενικές εκλογές του 2015 και του 2016 και, ως μέρος των ευρύτερων συνασπισμών, υπό τον έλεγχο των τριών μεγαλύτερων δημαρχείων: Μαδρίτη, Βαρκελώνη και Βαλένθια) (Kriesi & Pappas, 2015).

Καθώς, παρατηρείται έντονη παρουσία ακραίων κομμάτων στα περισσότερα κράτη – μέλη της Ε.Ε., πολλοί ερευνητές επιχείρησαν να αναλύσουν τις αντιδράσεις των πολιτών των κρατών – μελών σε επίπεδο χώρας.

Οι Halla et al. (2015) μελετούν την περίπτωση του άκρο-δεξιού “Κόμματος Ελευθερίας της Αυστρίας” (Freiheitliche Partei Österreichs, FPÖ) και διαπιστώνουν ότι η εισροή μεταναστών σε μια κοινότητα έχει σημαντικό αντίκτυπο στην αύξηση του μεριδίου ψήφου του κόμματος. Συγκεκριμένα, η εισροή μεταναστών εξηγεί περίπου το ένα δέκατο της μεταβολής στον τρόπο ψήφου, στις περιφέρειες. Τα αποτελέσματά τους δείχνουν ότι οι ψηφοφόροι ανησυχούν για ανεπιθύμητες επιδράσεις στην αγορά εργασίας, λόγω της μετανάστευσης, καθώς και για την ποιότητα ζωής στη γειτονιά τους. Πιο συγκεκριμένα, οι μετανάστες χαμηλής και μεσαίας ειδίκευσης προκαλούν την στροφή των Αυστριακών προς άκρο-δεξιά ψήφο στην FPÖ, ενώ η μετανάστευση ατόμων με υψηλή ειδίκευση φαίνεται να έχει μη-σημαντική ή αρνητική επίδραση. Οι επιδράσεις της μετανάστευσης είναι πιο ισχυρές, εκεί όπου η ανεργία των ντόπιων είναι υψηλή και όπου ο ανταγωνισμός στην αγορά εργασίας είναι υψηλός ανάμεσα στα δυο μέρη (μετανάστες και ντόπιους).

Οι Barone et al. (2014) τεκμηριώνουν μια θετική σχέση μεταξύ της μετανάστευσης σε Ιταλικές πόλεις και τους ψήφους για την κέντρο-δεξιά και επίσης, παρέχουν στοιχεία ότι η αγορά εργασίας μπορεί να οδηγεί τους Ιταλούς στην κέντρο-δεξιά. Στην μελέτη τους, οι Guiso et al. (2017) αναφέρουν ότι το ποσοστό των πολιτών που εμπιστεύονται τα πολιτικά κόμματα στην Ιταλία πέφτει από το 25% πριν από την κρίση σε επίπεδα γύρω στο 5% (ή χαμηλότερα) μετά το 2009 χωρίς κανένα σημάδι ανάκαμψης. Ο Harmon (2015), μελετά την περίπτωση της Δανίας και υποστηρίζει ότι το μερίδιο των ψηλών κτιρίων σε ένα δήμο το 1970, αποτελεί ένα έγκυρο μέσο για την αύξηση της εθνικής ποικιλομορφίας από το 1981 έως το 2001, το οποίο στη συνέχεια συνδέεται με περισσότερες ψήφους για την άκρο-δεξιά. Σε μια άλλη ανάλυση, οι Rydgren και Ruth (2011) μελετούν τα πρότυπα ψηφοφορίας των Σουηδών σε διάφορες περιοχές και αναφέρουν ότι το επίπεδο ανεργίας μιας συγκεκριμένης περιοχής συσχετίζεται αρνητικά με το επίπεδο υποστήριξης του ριζοσπαστικού δεξιού κόμματος, ανεξαρτήτως του αριθμού των μεταναστών στην περιοχή.

Δύο πρόσφατες εργασίες των Malgouyres (2014) και Dippel et al. (2015), επικεντρώθηκαν στη Γαλλία και τη Γερμανία, αντιστοίχως, διαπιστώνοντας ότι η παγκοσμιοποίηση, υπό ορισμένες προϋποθέσεις, αυξάνει την υποστήριξη των άκρο-δεξιών κομμάτων. Ο πρώτος, πιο συγκεκριμένα, εντοπίζει στα γαλλικά κοινοτικά δεδομένα, μια σχέση μεταξύ του ανταγωνισμού λόγω εισαγωγών από χώρες με χαμηλά μισθολόγια και στο μερίδιο ψήφων για το άκρο-δεξιό κόμμα «Εθνική Συσπείρωση» (Front National).

Η De Vries (2017) ασχολείται με την περίπτωση της Ολλανδίας, όπου το κόμμα Partij van de Vrijheid (PVV) το οποίο έχει αντί-μεταναστευτικές και αντί-ευρωπαϊκές πεποιθήσεις και μεν εκλέχθηκε στις εκλογές του 2017 ως δεύτερο κόμμα, αλλά δεν κατάφερε να γίνει το πρώτο κόμμα όπως αποσκοπούσε ο αρχηγός του Geert Wilders. Μεγάλη αύξηση στις κάλπες είδαν και δύο κόμματα τα οποία επικεντρώθηκαν στην βιωσιμότητα, την ένταξη και τη γενικότερη διεθνή προοπτική (Democraten 66, Green Left). Ενώ, το δεύτερο και τρίτο κόμμα, εκπροσωπούσαν ακραίες αντί-μεταναστευτικές και αντί-ευρωπαϊκές πεποιθήσεις. Παρόλο που δεν κέρδισε ο Geert Wilders, πολλές από τις θέσεις του έχουν γίνει αναπόσπαστο κομμάτι της δημοφιλής πολιτικής δεξιάς. Σύμφωνα με την ανάλυση, όσοι ψηφοφόροι ήταν πιο «χτυπημένοι» από την κρίση, στράφηκαν προς τα κομμουνιστικά κόμματα, στα αριστερά ή κόμματα που βρίσκονται στα άκρο-δεξιά, και εμφάνισαν λιγότερο κοσμοπολίτικες θέσεις σε σύγκριση με εκείνους που δεν επηρεάστηκαν από την κρίση.

Παρόλο που πολλές μελέτες αποδεικνύουν πως υπάρχει θετική συσχέτιση μεταξύ της πολιτικής απογοήτευσης και της υποστήριξης προς τα λαϊκιστικά κόμματα, οι Rooduijn et al. (2016), στηριζόμενοι στην περίπτωση της Ολλανδίας, υποστηρίζουν πως υπάρχει αιτιώδες αποτέλεσμα προς την αντίθετη κατεύθυνση. Δηλαδή τα λαϊκιστικά κόμματα τροφοδοτούν την πολιτική δυσαρέσκεια εκθέτοντας τους υποστηρικτές τους σε ένα λαϊκιστικό μήνυμα στο οποίο επικρίνουν την ελίτ. Τα ευρήματά τους υπονοούν πως η επίδραση της πολιτικής δυσαρέσκειας, για την ψήφο προς λαϊκιστικά κόμματα, είναι υπερεκτιμημένη. Η πολιτική δυσαρέσκεια αποδεικνύεται όχι μόνο ως η αιτία αλλά και ως η συνέπεια της υποστήριξης των λαϊκιστικών κομμάτων.

Ο Cohen (2003) καταδεικνύει μέσω μιας σειράς πειραμάτων³ ότι η ταυτότητα κόμματος επηρεάζει έντονα τις στάσεις των ατόμων. Δείχνει ότι οι υποστηρικτές ενός κόμματος τείνουν να προσαρμόζουν τις ιδέες τους με τη γραμμή του κόμματος, όταν εκτίθενται σε μηνύματα στα οποία εμφανίζεται η θέση του κόμματός τους. Το ανησυχητικό αποτέλεσμα που προκύπτει από αρκετές μελέτες είναι ότι, καθώς τα λαϊκιστικά κόμματα κερδίζουν υποστήριξη, τα μη λαϊκιστικά κόμματα φαίνεται να προσαρμόζουν τις πλατφόρμες τους σε εκείνες των επιτυχημένων λαϊκιστικών κομμάτων (Guiso, et al., 2017; Algan, et al., 2017). Οι επιπτώσεις είναι σημαντικές και η καταμέτρηση του αριθμού των λαϊκιστικών κομμάτων ή του ποσοστού των ψήφων και εδρών που κατακτούν στις εκλογές υποτιμά την ποσότητα λαϊκιστικών πολιτικών σε μια χώρα.

1.4 Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση και λαϊκισμός

Η υποστήριξη κομμάτων που αντιτίθενται στην ολοκλήρωση της Ε.Ε. έχει αυξηθεί ταχύτατα και - σύμφωνα με ένα μεγάλο κομμάτι της βιβλιογραφίας - ένα κύμα δυσαρέσκειας έχει περιβάλλει την Ε.Ε. Αυτή η δυσαρέσκεια όπως αναλύεται στη συνέχεια, δείχνει να οδηγείται από τους ίδιους τους παράγοντες ανόδου του λαϊκισμού: οι διαφορές στην ηλικία, τον πλούτο, την εκπαίδευση ή οικονομικές και δημογραφικές τροχιές (Biancotti, et al., 2017; Dijkstra, et al., 2019).

Οι Dijkstra, et al. (2019) χαρτογραφούν τη γεωγραφία της δυσαρέσκειας προς την Ε.Ε. σε περισσότερες από 63.000 εκλογικές περιφέρειες των 28 χωρών της Ε.Ε. και αξιολογούν ποιοι παράγοντες ωθούν την ψηφοφορία ενάντια στην Ε.Ε. Τα αποτελέσματα τους δείχνουν ότι η αντιευρωπαϊκή ψήφος είναι κυρίως συνέπεια της τοπικής μακρόχρονης οικονομικής και βιομηχανικής παρακμής σε συνδυασμό με τη μείωση της απασχόλησης, των χαμηλών επιπέδων εκπαίδευσης του εργατικού

³ Η ανάλυσή τους δείχνει την ισχύ της ομαδικής επιρροής και την «τύφλωση» που προκαλεί. Αυτό έχει επιτευχθεί από μια σειρά πειραμάτων, με τα τρία πρώτα να εστιάζουν στην σχέση ανάμεσα στις ιδεολογικές πεποιθήσεις των συμμετεχόντων και το περιεχόμενο της πολιτικής των κομμάτων και το τέταρτο με τις φερόμενες ως «πραγματικές ιδιότητες» της πολιτικής και των αντιληπτών ηθικών συνεπειών που απορρέουν. Παρ' όλα αυτά, οι συμμετέχοντες αρνήθηκαν ότι έχουν επηρεαστεί από την κομματική τους επιλογή, ενώ πίστευαν ότι άλλα άτομα -και ειδικά οι ιδεολογικοί τους «αντίπαλοι» - θα επηρεάζονταν.

δυναμικού και έλλειψης τοπικών ευκαιριών απασχόλησης. Ενδιαφέρον παρουσιάζει το συμπέρασμά τους, ότι μόλις ληφθούν υπόψη αυτοί οι παράγοντες, οι ευκατάστατες περιοχές έχουν περισσότερες πιθανότητες να ψηφίσουν για τα αντί-ευρωπαϊκά κόμματα από ό, τι οι περιοχές που είναι σε χειρότερη κατάσταση. Αυτό, πιθανότητα συμβαίνει διότι, οι πρώτες έχουν πολύ περισσότερα να χάσουν σε αντίθεση με τις εξηγήσεις άλλων μελετών, που συνδέουν την ψηφοφορία κατά του κατεστημένου με τους φτωχούς ανθρώπους που ζουν σε φτωχές περιοχές (Antonucci, et al., 2017; Becker, et al., 2017; Ford & Goodwin, 2014). Επιπλέον, άλλοι παράγοντες που χαρακτηρίστηκαν εμφανής ως οδηγοί του λαϊκισμού - όπως η γήρανση, η αγροτική ανάπτυξη, οι κάτοικοι απομακρυσμένων περιοχών, η μείωση της απασχόλησης και η μείωση του πληθυσμού - φαίνεται να έχουν πολύ λιγότερη σημασία ή να έχουν σημασία με διαφορετικό τρόπο (ανάλογα με τη δύναμη της αντίθεσης στην ευρωπαϊκή ολοκλήρωση).

Η φήμη των λαϊκιστικών κομμάτων είναι σημαντική διότι ακόμα και όταν οι λαϊκιστές υποψήφιοι δεν κερδίζουν εκλογές, η εκλογική τους δύναμη απωθεί σημαντικές ομάδες ψηφοφόρων μακριά από τα κόμματα της κεντροδεξιάς ή της κεντροαριστεράς, μεταβάλλοντας έτσι τη δυναμική της κομματικής πολιτικής προς τα άκρα, και συνεπώς επηρεάζοντας τη χάραξη δημόσιας πολιτικής (Bale, et al. 2009, Ford & Goodwin 2014, Hooghe & Marks 2017). Στο ίδιο μοτίβο, οι Inglehart and Norris (2016) υποστηρίζουν ότι τα λαϊκιστικά κόμματα δεν χρειάζεται να κερδίσουν πολλές ψήφους για να ασκήσουν ουσιαστική επιρροή. Στη Βρετανία, για παράδειγμα, το Κόμμα Ανεξαρτησίας του Ηνωμένου Βασιλείου κέρδισε μόνο μία έδρα στις γενικές εκλογές το Μάιο του 2015. Παρ'όλα αυτά, η λαϊκιστική ρητορική του τροφοδότησε φανατικά αντιευρωπαϊκά και αντί-μεταναστευτικά αισθήματα στη Βρετανία, πιέζοντας τους συντηρητικούς να καλέσουν το δημοψήφισμα για την έξοδο από την Ε.Ε. (Brexit).

Ο διαφοροποιημένος αντίκτυπος της κρίσης, καθώς και τα επακόλουθα αυτού, είναι το κλειδί για να αντιληφθούμε την αύξηση των λαϊκιστικών - αντιευρωπαϊκών κομμάτων αλλά και τη μεγάλη πτώση της εμπιστοσύνης ως προς την Ε.Ε., τα πολιτικά κόμματα και το εγχώριο νομικό σύστημα, που τη συνόδευσε. Μια πιθανή εξήγηση μπορεί να είναι πώς η παγκοσμιοποίηση γενικότερα αλλά και η δημιουργία της Ε.Ε., μπορεί να έχουν επιτύχει στην προώθηση της ανάπτυξης, αλλά έχουν

αποτύχει στο να διασφαλίσουν ότι τα οφέλη αυτής «μοιράζονται» ισόποσα και αυτό διότι μεγάλα τμήματα της κοινωνίας αισθάνονται παραμελημένα και έχουν εναντιωθεί στους εθνικούς και ευρωπαϊκούς θεσμούς (Algan, et al., 2017).

1.5 Οικονομική κρίση και προγράμματα προσαρμογής

Την παγκόσμια χρηματοπιστωτική κρίση κατά την περίοδο 2007-2008, ακολούθησε η χρηματοοικονομική η οποία κλόνισε την παγκόσμια οικονομία αποκαλύπτοντας ανισορροπίες στα δημόσια οικονομικά στην Ευρωζώνη ακόμα και σε ανεπτυγμένες χώρες, με αποτέλεσμα την γενικότερη ύφεση της οικονομίας. Ως απόρροια αυτών των γεγονότων, αλλά και τον περιορισμό δανεισμού από τις τράπεζες στα νοικοκυριά και τις επιχειρήσεις προκλήθηκε αύξηση των δημόσιων δαπανών. Εν συνέχεια, κλονίστηκε η δημοσιονομική σταθερότητα σε ορισμένες χώρες οι οποίες οδηγήθηκαν σε κρίσεις χρέους ή σε τραπεζικές κρίσεις. Κρίθηκε, λοιπόν απαραίτητη η θέσπιση ενός ευρωπαϊκού μηχανισμού οικονομικής σταθερότητας και η καθιέρωση κανονισμών για τη χορήγηση δανεισμού και μηχανισμών υποβοήθησης των κρατών - μελών της, όταν βρίσκονται σε καταστάσεις έκτακτης ανάγκης (Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης)⁴. Έτσι, με τον Κανονισμό αρ. 407/2010 του Συμβουλίου της 11^{ης} Μαΐου 2010⁵ δημιουργήθηκε ο Ευρωπαϊκός Μηχανισμός Οικονομικής Σταθεροποίησης (European Financial Stabilization Mechanism, EFSM).

Ο Ευρωπαϊκός Μηχανισμός Σταθερότητας (ΕΜΣ) είναι ένας χρηματοδοτικός θεσμός που έχει συσταθεί από τα κράτη - μέλη της ευρωζώνης. Η θέσπισή του ολοκληρώθηκε το Φεβρουάριο του 2012 και επί της ουσίας, δίνει χρηματοδοτική συνδρομή σε όσα κράτη - μέλη αντιμετωπίζουν χρηματοπιστωτικές δυσκολίες. Σε περιπτώσεις ύφεσης και χρηματοπιστωτικών δυσκολιών μιας χώρας, το αντίκτυπο είναι εμφανές και στις υπόλοιπες χώρες της ευρωζώνης, διότι λόγω του κοινού

⁴ Περισσότερες λεπτομέρειες διαθέσιμες στην επίσημη ιστοσελίδα του Ευρωπαϊκού συμβουλίου της Ε.Ε.: <https://www.consilium.europa.eu/el/policies/financial-assistance-eurozone-members/>

⁵ Κανονισμός αρ. 407/2010 του Συμβουλίου της 11ης Μαΐου 2010 για τη θέσπιση ευρωπαϊκού μηχανισμού χρηματοοικονομικής σταθεροποίησης, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2010:118:0001:0004:EL:PDF>

νομίματος και των αλληλένδετων οικονομιών, ο κίνδυνος κατάρρευσης των χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων της μιας χώρας μπορεί να επηρεάσει στενά και τις υπόλοιπες (αλλά και την ευρωζώνη ως σύνολο). Όπως είναι φυσικό, η στήριξη μιας χώρας ακολουθείται από αυστηρές προϋποθέσεις (φορολογικά και δημοσιονομικά μέτρα) και δίνεται μόνο εφόσον η κατάσταση δημιουργεί απειλή της σταθερότητας στην ευρωζώνη και στα κράτη - μέλη της. Οι προϋποθέσεις αυτές συντάσσονται στο αντίστοιχο Μνημόνιο Συνεννόησης, το οποίο υπογράφεται από το συγκεκριμένο κράτος και την Ευρωπαϊκή Επιτροπή. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο εν λόγω μηχανισμός αφορά μόνο την ευρωζώνη. Τα κράτη - μέλη που χρησιμοποιούν στήριξη από το ΕΜΣ σήμερα είναι η Ελλάδα⁶ και η Κύπρος, ενώ στο παρελθόν έχουν λάβει χρηματοδοτική στήριξη η Ιρλανδία, η Ισπανία και η Πορτογαλία.

Οι Aigan et al. (2017) επικεντρώνονται στη μεσοπρόθεσμη προέλευση του πολιτικού λαϊκισμού - εξτρεμισμού (που σχετίζεται κυρίως με το εμπόριο και τη μετανάστευση) και εξετάζουν τον αντίκτυπο της βαθιάς οικονομικής κρίσης που έπληξε την Ευρώπη, τις Ηνωμένες Πολιτείες και άλλες βιομηχανικές χώρες κατά την περίοδο 2008-2009 και την επακόλουθη κρίση στην Ευρώπη (κυρίως κατά την περίοδο 2009-2013). Μέσα από την ανάλυση τους συμπεραίνουν, ότι η ψηφοφορία για τα μη κυρίαρχα κόμματα (και το Brexit) και η πολιτική δυσπιστία συνδέονται με τις μεταβολές (αυξήσεις) της ανεργίας κατά τη διάρκεια της κρίσης και όχι με το επίπεδο της ανεργίας καθαυτό. Τα αποτελέσματα τους συμπληρώνουν τα ευρήματα των Funke et al. (2016), που μελετώντας 20 προηγμένες οικονομίες κατά την περίοδο 1870-2014, τεκμηριώνουν ότι η οικονομική κρίση αυξάνει την πολιτική πόλωση, αυξάνει τον κατακερματισμό του κοινοβουλίου και ενθαρρύνει τις πολιτικές αναταραχές. Επίσης, οι πρόσφατες εργασίες των Rogoff (2016) και Fatas & Summers (2016) συνδέουν την αργή ανάκαμψη της οικονομίας (και συγκεκριμένα του ΑΕΠ) μετά από την κρίση, με τις τάσεις πριν από την κρίση⁷.

Τα τελευταία χρόνια, η εκλογική κυριαρχία των πολιτικών κομμάτων έχει αλλάξει. Έτσι, αρκετές μελέτες έχουν αποδείξει μια σχέση μεταξύ των οικονομικών κρίσεων

⁶ Η Ελλάδα είναι η μόνη χώρα στην οποία έχουν χορηγηθεί τρία προγράμματα οικονομικής προσαρμογής έως σήμερα.

⁷ Οι Fatas & Summers (2016) χρησιμοποιούν τη μεθοδολογία των Blanchard και Leigh (2013) για να δείξουν ότι η εφαρμογή της δημοσιονομικής ενοποίησης την περίοδο 2009-2011 είχε μακροπρόθεσμες επιπτώσεις στο ΑΕΠ, σε ένα χρονικό ορίζοντα πολύ μεγαλύτερο από την παραδοσιακή ανάλυση των πολλαπλασιαστών της δημοσιονομικής πολιτικής. Τα αποτελέσματα τους υποδεικνύουν ότι οι αρνητικές επιπτώσεις στο ΑΕΠ είναι μόνιμες.

και της υποστήριξης είτε για τα ακραία κόμματα (Brückner & Grüner, 2010, Funke, et al., 2016, Lindvall, 2014, March & Rommerskirchen, 2015), είτε για νέα κόμματα (Tavits, 2008), είτε για λαϊκιστικά κόμματα (Dalio, et al., 2017, Hernández & Kriesi, 2016, Kriesi & Pappas, 2015), ή ακόμα για ευρώ-σκεπτικιστικά και ευρώ-κριτικά κόμματα (Treib, 2014). Οι Santana & Rama (2018) συμπεραίνουν, μέσα από την ανάλυση τους, ότι η στήριξη των λαϊκιστικών αριστερών κομμάτων είναι υψηλότερη στις χώρες που πλήττονται περισσότερο από την οικονομική κρίση (π.χ. Ελλάδα, Ιρλανδία, Ιταλία και Ισπανία) και τα δεξιά λαϊκιστικά κόμματα είναι πιο επιτυχημένα στις άλλες (π.χ. Γερμανία, Δανία και Ελβετία, μεταξύ άλλων). Σε αντίθετα συμπεράσματα καταλήγουν οι Dalio, et al., (2017) και Funke, et al., (2016).

Ωστόσο, ο κατάλογος των μελετών που δεν βρίσκουν καμία σχέση μεταξύ της οικονομικής κρίσης γενικά ή της υψηλής ανεργίας με την αυξανόμενη υποστήριξη για τη ριζοσπαστική δεξιά είναι τόσο μεγάλος, όσο ο κατάλογος των μελετών που αναφέρουν μια θετική συσχέτιση (πχ. Eatwell, 2000, Swank & Betz, 2003, Coffé, et al., 2007). Αντίστοιχα όσον αφορά τα αριστερά κόμματα, τα αποτελέσματα σχετικά με την επίδραση των οικονομικών μεταβλητών στην ψηφοφορία για αυτά, είναι διφορούμενα: υπάρχουν μελέτες που δεν βρίσκουν οποιαδήποτε επίδραση (Orriols & Cordero, 2016) και άλλες που τονίζουν τις οικονομικές μεταβλητές ως βασικούς επεξηγηματικούς παράγοντες (Bosch & Durán, 2017).

Ο Stockemer (2017), στην ανάλυσή του, που περιλαμβάνει δεδομένα από 150 περιοχές σε 17 ευρωπαϊκές χώρες, συμπεραίνει ότι η οικονομική κρίση του 2009 έως 2013 προκάλεσε απλώς μια πολύ μέτρια αύξηση κατά μια ποσοστιαία μονάδα στο συνολικό μέσο ποσοστό περιφερειακής ψήφου της ριζοσπαστικής δεξιάς. Δεύτερον - με εξαίρεση τις περιφέρειες της Ελλάδας και της Γαλλίας - τα αποτελέσματά του δείχνουν, ότι η ριζοσπαστική δεξιά έχει το ισχυρότερο εκλογικό κέρδος σε περιφέρειες και χώρες που έχουν σχετικά «γλιτώσει» από τα αποτελέσματα της κρίσης (πχ. περιφέρειες στις σκανδιναβικές χώρες). Δηλαδή, (με εξαίρεση την Ελλάδα και την Γαλλία) η υπόθεση ότι όσο ισχυρότερη είναι η οικονομική κρίση τόσο πιο πολύ ωφελείται η ριζοσπαστική δεξιά, είναι λάθος. Το συμπέρασμα της συγκεκριμένης ανάλυσης είναι ότι μια οικονομική κρίση δεν αποτελεί πανάκεια για την επιτυχία της ριζοσπαστικής δεξιάς. Σε παρόμοια συμπεράσματα καταλήγει και η ανάλυση του Mudde (2013), που αναφέρει ότι σε

ορισμένες από τις χώρες που πλήττονται περισσότερο από οικονομικής άποψης (π.χ. Ελλάδα και Γαλλία) παρατηρήθηκε θεαματική αύξηση του ποσοστού των ψήφων των ακροδεξιών κομμάτων, ενώ σε άλλες, συμπεριλαμβανομένης της Ιρλανδίας, της Πορτογαλίας και της Ισπανίας, δεν είχαν αντίστοιχη αύξηση. Ο Burgoon (2013) συνδέει την αυξανόμενη ανισότητα - μεταξύ άλλων - με την αυξημένη συχνότητα των αντιευρωπαϊκών θέσεων στα προγράμματα των κομμάτων.

1.6 Ευρωβαρόμετρο και θεμέλια της ανάλυσης

Η συγκεκριμένη εργασία έχει στηριχθεί σε δεδομένα που έχουν συγκεντρωθεί από το Ευρωβαρόμετρο. Το Ευρωβαρόμετρο συλλέγει δεδομένα εκ μέρους της Ευρωπαϊκής Επιτροπής και εν συνέχεια τα αναλύει με σκοπό να αποτυπώνει τις γενικότερες απόψεις και αντιλήψεις των Ευρωπαίων πολιτών. Κάθε εξάμηνο, το Φθινόπωρο και την Άνοιξη, διενεργούνται δημοσκοπήσεις με μια συστάδα από ένα ευρύ φάσμα ερωτήσεων που απευθύνονται σε περίπου χίλιους πολίτες της κάθε χώρας - μέλους της Ε.Ε. και εν συνέχεια παράγεται μια ανάλυση - έκθεση για το εν λόγω εξάμηνο. Οι έρευνες διεξάγονται από την εταιρία δημοσκοπήσεων και ερευνών TNS.

Οι δειγματοληπτικές έρευνες του Ευρωβαρομέτρου έχουν σχεδιαστεί έτσι ώστε να μπορούν να συγκρίνουν και να μετρούν τις τάσεις στα κράτη - μέλη της Ε.Ε. Παρόλο που με την πάροδο των ετών το φάσμα των ερωτήσεων - θεμάτων έχει μεγαλώσει ή/ και αλλάξει λόγω των μεταβαλλόμενων συνθηκών, γίνεται προσπάθεια ώστε το μεγαλύτερο κομμάτι της έρευνας να διατηρείται σταθερό, ώστε τα δεδομένα να είναι συγκρίσιμα στην πάροδο του χρόνου. Η ανάλυση των αποτελεσμάτων δίνει μια αναλυτική και λεπτομερή εικόνα των τάσεων και των αλλαγών στην κοινή γνώμη, που είναι εύκολο να γενικευτούν για το σύνολο του πληθυσμού.

Είναι γεγονός, ότι η οικονομική κρίση έπληξε όλες τις χώρες της Ευρωπαϊκής ένωσης, άλλες σε μεγαλύτερο και άλλες σε μικρότερο βαθμό. Συμμεριζόμαστε την άποψη ότι τα αποτελέσματα και οι συνέπειες της κρίσης ήταν άνισες στις διάφορες χώρες της Ε.Ε. και ισχυριζόμαστε ότι η άνοδος του αντί-ευρωπαϊκού αισθήματος σχετίζεται με τη δυσχερή οικονομική κατάσταση των χωρών.

Σημαντικό κριτήριο για την ευημερία μιας χώρας είναι οι εμπιστοσύνη στους θεσμούς, τόσο σε Εθνικό όσο και σε Ευρωπαϊκό επίπεδο. Στα πλαίσια αυτής της εργασίας διερευνήσαμε την εμπιστοσύνη των πολιτών στους Ευρωπαϊκούς θεσμούς, της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (European Commission), της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας (European Central Bank) και του Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης (The Council of the European Union), αλλά και στην ίδια την Ε.Ε. Όσον αφορά στο Εθνικό επίπεδο διερευνάται η εμπιστοσύνη στα πολιτικά κόμματα, στη δικαιοσύνη/νομικό σύστημα, την εθνική κυβέρνηση και το εθνικό κοινοβούλιο.

Εξετάζουμε, επίσης, σχετικές ερωτήσεις οι οποίες αντανακλούν την αυτό-προσδιορισμένη θέση των ερωτηθέντων ως προς την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση και το αν πιστεύουν ότι η γνώμη τους μετράει, τις προσδοκίες τους για τους επόμενους μήνες, την ικανοποίηση όσον αφορά τη δημοκρατία, τις πεποιθήσεις για το αν η Ε.Ε. έχει πάει πολύ μακριά. Για τη βασική ανάλυση υπολογίζουμε το μέσο όρο, των ετών, για όλες τις ερωτήσεις, για κάθε χώρα της Ε.Ε.

Πρώτα διεξάγουμε μια περιγραφική ανάλυση η οποία στηρίζεται σε δεδομένα πριν αλλά και μετά την κρίση (1999-2019) η οποία υποδεικνύει ότι η οικονομική κρίση κινήθηκε παράλληλα με μια κρίση πολιτικής εμπιστοσύνης και την άνοδο του αντί-ευρωπαϊκού κινήματος. Στη συνέχεια, μελετούμε την σχέση ανάμεσα στις απόψεις, στάσεις και θέσεις των πολιτών με την ύπαρξη ή μη ευρωπαϊκών προγραμμάτων προσαρμογής. Συγκρίνουμε χώρες στις οποίες υπήρχε πρόγραμμα οικονομικής προσαρμογής και επομένως ενεργή συμμετοχή της Ε.Ε. στην αντιμετώπιση της κρίσης (προγράμματα οικονομικής προσαρμογής) σε σχέση με εκείνες που αντιμετώπισαν την κρίση μόνες τους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2 - Περιγραφική Ανάλυση

Στα πλαίσια της παρούσας εργασίας, συλλέχθηκαν, μέσω του Ευρωβαρομέτρου, τα ποσοστά απόκρισης των ευρωπαίων πολιτών σε 25 ερωτήσεις (Παράρτημα Α), σε ένα βάθος εικοσαετίας (1999 - 2019) με σκοπό να διερευνηθούν οι απόψεις των ευρωπαίων πολιτών στο βάθος του χρόνου και το πως αυτές επηρεάζουν την πορεία των κρατών στα οποία ανήκουν. Σε αυτό το σημείο πρέπει να σημειωθεί, ότι έχει ληφθεί υπόψιν το γεγονός ότι ορισμένες χώρες εντάχθηκαν στην Ε.Ε. μετά το 2004. Λόγω του μεγάλου χρονικού πλαισίου είμαστε σε θέση να δούμε ενδιαφέρουσες τάσεις που υπάρχουν στο πέρασ των ετών. Οι μεταβλητές παρουσιάζονται με τη μορφή ποσοστών αποκρίσεων ώστε να είναι συγκρίσιμα τόσο ανάμεσα στις χώρες, όσο και ανάμεσα στα έτη.

2.1 Εμπιστοσύνη στους θεσμούς

Στα πλαίσια της συγκεκριμένης ανάλυσης, για να διερευνήσουμε την εμπιστοσύνη στους θεσμούς, τα δεδομένα μας χωρίζονται σε δυο υποκατηγορίες. Η πρώτη κατηγορία αφορά τις απαντήσεις των πολιτών των κρατών - μελών από το 1999-2007, ενώ η δεύτερη από το 2008-2019. Αυτό που επιχειρούμε να ανακαλύψουμε είναι μια αρχική εικόνα ως προς την επίδραση της οικονομικής κρίσης, στις χώρες της Ε.Ε.

Τα ποσοστά εμπιστοσύνης στα πολιτικά κόμματα είναι αρκετά χαμηλά τόσο πριν όσο και μετά το 2007. Συγκεκριμένα, όπως βλέπουμε στον πίνακα 2.1, με εξαίρεση τη Δανία, το Λουξεμβούργο και την Ολλανδία τα ποσοστά μέχρι το 2007, είναι ιδιαίτερα χαμηλά και με μέσο όρο κάτω από 30%. Από το 2008 και έπειτα, ανεβαίνει ο μέσος όρος εμπιστοσύνης ως προς τα κόμματα στην Αυστρία, τη Φινλανδία και τη Σουηδία (μεγαλύτερος του 30%).

Χώρα ⁸	«Εμπιστεύομαι» 1999-2007	«Εμπιστεύομαι» 2008-2019
Βέλγιο	23,61%	23,62%
Βουλγαρία**	7,00%	12,90%
Τσεχία*	11,71%	11,86%
Δανία	38,36%	39,38%
Γερμανία	15,75%	25,14%
Εσθονία*	18,00%	16,90%
Ιρλανδία	23,50%	18,48%
Ελλάδα	21,08%	8,05%
Ισπανία	25,92%	11,86%
Γαλλία	12,92%	9,48%
Κροατία***	-	10,75%
Ιταλία	16,13%	11,52%
Κύπρος*	22,57%	12,81%
Λετονία*	7,86%	6,71%
Λιθουανία*	10,14%	9,95%
Λουξεμβούργο	34,54%	32,90%
Ουγγαρία*	16,00%	18,10%
Μάλτα*	28,43%	28,10%
Ολλανδία	34,00%	38,62%
Αυστρία	25,38%	32,14%
Πολωνία*	6,29%	13,52%
Πορτογαλία	18,29%	15,95%
Ρουμανία**	11,00%	13,71%
Σλοβενία*	17,43%	8,81%
Σλοβακία*	10,57%	16,38%
Φινλανδία	25,48%	31,52%
Σουηδία	21,39%	34,38%
Ην. Βασίλειο	14,65%	13,71%
EU28	19,19%	18,83%

Πίνακας 2.1 Ο μέσος όρος της απάντησης «Εμπιστεύομαι» στην ερώτηση «Εμπιστεύεστε τα πολιτικά κόμματα;»

Στο γράφημα 2.1 βλέπουμε πως κινείται η εμπιστοσύνη στα κόμματα κατά τη διάρκεια των ετών, συγκριτικά, για τις χώρες⁹ που είχαν συμμετάσχει σε κάποιο πρόγραμμα οικονομικής προσαρμογής (μνημόνιο) σε σχέση με τις υπόλοιπες. Στα σημεία όπου διακόπτεται η γραμμή είναι διότι στις συγκεκριμένες έρευνες - έτη δεν

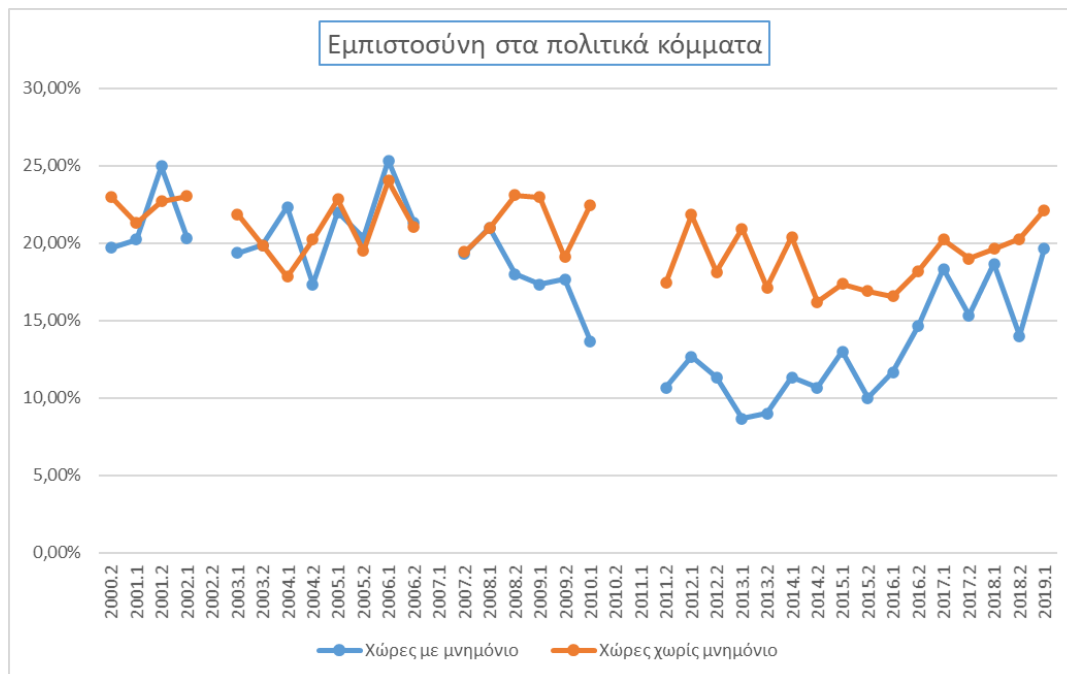
⁸ * Έχουν ενταχθεί στην Ε.Ε. το 2004

**Έχουν ενταχθεί στην Ε.Ε. το 2007

*** Έχει ενταχθεί στην Ε.Ε. το 2013

⁹ Η Ελλάδα, η Ιρλανδία και η Πορτογαλία είναι χώρες με προγράμματα οικονομικής προσαρμογής (μνημόνια).

ερωτήθηκε η συγκεκριμένη ερώτηση στους πολίτες των χωρών και συνεπώς δεν υπάρχουν δεδομένα.

Γράφημα 2.1 Μέσος όρος εμπιστοσύνης στα πολιτικά κόμματα για χώρες με μνημόνιο¹⁰ και χωρίς

Μεγαλύτερη εμπιστοσύνη φαίνεται να υπάρχει από τους πολίτες προς το νομικό σύστημα της χώρας τους. Οι περισσότεροι πολίτες, στις 14 από τις 28 χώρες της Ε.Ε., τείνουν να εμπιστεύονται το νομικό σύστημα της χώρας τους, στην υποκατηγορία πριν το 2008 (πίνακας 2.2). Μάλιστα τα ποσοστά της απάντησης «εμπιστεύομαι το νομικό σύστημα της χώρας μου» ανεβαίνουν στη δεύτερη υποκατηγορία (2008-2019), με εξαίρεση 7 χώρες (Ελλάδα, Ισπανία, Ιταλία, Κύπρος, Ουγγαρία, Μάλτα και Σλοβενία).

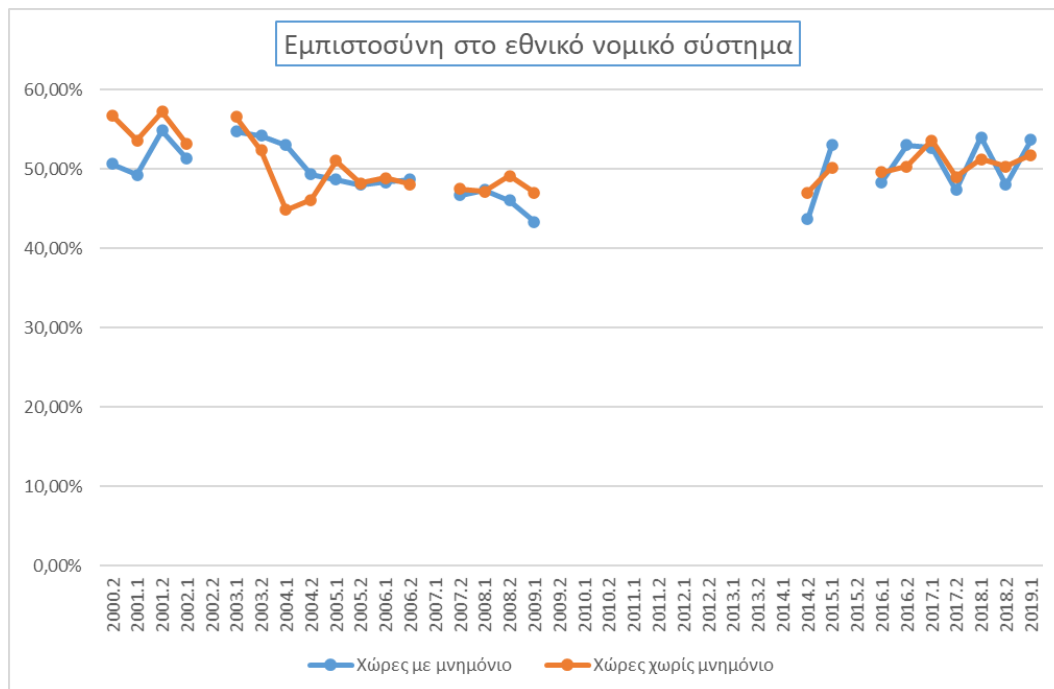
¹⁰ Οι αλλαγές στο πιο πάνω γράφημα φαίνεται να σχετίζονται έντονα με τον εκλογικό κύκλο της Ελλάδας. Εξάλλου όπως έχει δείξει η βιβλιογραφία (Adam, 2014) η εμπιστοσύνη στο πολιτικό σύστημα ακολουθεί τον εκλογικό κύκλο. Για το λόγο αυτό έχουμε ζωγραφίσει το ίδιο γράφημα εξαιρώντας την Ελλάδα και διαδοχικά μια-μια τις άλλες χώρες με μνημόνια, για να εξασφαλίσουμε ότι η εικόνα που παρουσιάζουμε δεν προκύπτει από τις εξελίξεις σε μια χώρα. Παρότι υπάρχουν διαφορές στο ύψος των ποσοστών σε κάθε χώρα η τάση που φαίνεται στα διαγράμματα δεν αλλάζει με την αφαίρεση οποιασδήποτε χώρας. Η παρατήρηση αυτή ισχύει για όλα τα γραφήματα που ακολουθούν.

Χώρα	«Εμπιστεύομαι» 1999-2007	«Εμπιστεύομαι» 2008-2019
Βέλγιο	39,18%	49,67%
Βουλγαρία**	12,00%	18,08%
Τσεχία*	32,57%	42,17%
Δανία	78,90%	83,92%
Γερμανία	57,45%	65,50%
Εσθονία*	48,57%	60,50%
Ιρλανδία	51,28%	56,25%
Ελλάδα	62,50%	49,08%
Ισπανία	46,17%	40,50%
Γαλλία	41,81%	49,67%
Κροατία***	-	25,44%
Ιταλία	40,66%	35,17%
Κύπρος*	60,14%	41,83%
Λετονία*	32,00%	34,75%
Λιθουανία*	26,29%	39,83%
Λουξεμβούργο	57,60%	65,75%
Ουγγαρία*	48,57%	45,50%
Μάλτα*	45,43%	45,25%
Ολλανδία	59,02%	73,75%
Αυστρία	70,73%	73,42%
Πολωνία*	25,57%	37,42%
Πορτογαλία	37,98%	42,25%
Ρουμανία**	26,00%	36,67%
Σλοβενία*	31,14%	24,50%
Σλοβακία*	26,86%	28,83%
Φινλανδία	72,09%	83,00%
Σουηδία	60,45%	75,58%
Ην. Βασίλειο	47,83%	59,83%
EU28	45,88%	49,43%

Πίνακας 2.2 Ο μέσος όρος της απάντησης «Εμπιστεύομαι» στην ερώτηση «Εμπιστεύεστε το νομικό σύστημα της χώρας σας;»

Στο γράφημα 2.2 βλέπουμε το μέσο όρο των απαντήσεων όλων των πολιτών των κρατών - μελών της Ε.Ε. που δεν είχαν μνημόνια στη χώρα τους, σε σχέση με τις χώρες που είχαν. Οι πολίτες που εμπιστεύονται το εθνικό νομικό σύστημα της χώρας τους είναι πολύ περισσότεροι από εκείνους που δεν το εμπιστεύονται και αυτή η εικόνα αποτυπώνεται σε όλο το εύρος των ετών, με εξαίρεση την έρευνα της Άνοιξης του 2009 (Eurobarometer, no 71), όπου οριακά είναι μεγαλύτερο το ποσοστό όσων δεν εμπιστεύονται το νομικό σύστημα της χώρας τους. Στα σημεία όπου διακόπτεται η γραμμή είναι διότι στις συγκεκριμένες έρευνες - έτη δεν

ερωτήθηκε η συγκεκριμένη ερώτηση στους πολίτες των χωρών και συνεπώς δεν υπάρχουν δεδομένα.

Γράφημα 2.2 Μέσος όρος εμπιστοσύνης στο εθνικό νομικό σύστημα, για χώρες με μνημόνιο και χωρίς

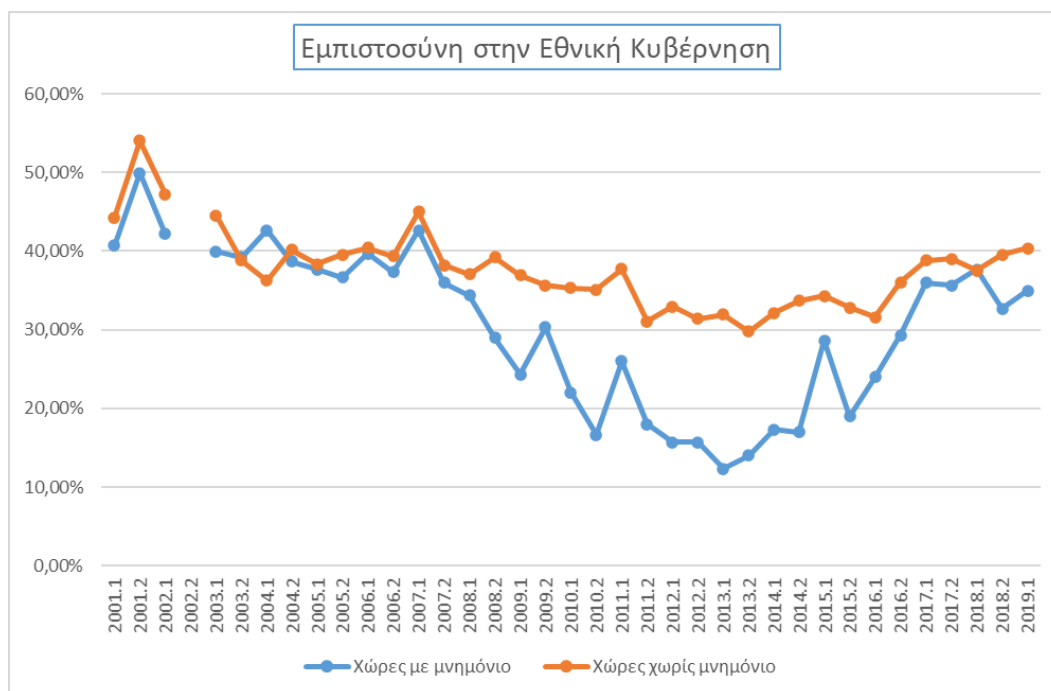
Στον πίνακα που ακολουθεί (πίνακας 2.3), βλέπουμε τη μέση τιμή απόκρισης των πολιτών των κρατών - μελών στην ερώτηση «Εμπιστεύεστε την κυβέρνηση της χώρας σας;», τόσο πριν όσο και μετά το 2008. Όσον αφορά την Εθνική κυβέρνηση της χώρας τους, οι ευρωπαίοι πολίτες φαίνεται να έχουν διαφορετική άποψη ανάλογα με τη χώρα τους. Στο Λουξεμβούργο, τη Φινλανδία και την Κύπρο η εμπιστοσύνη προς την εθνική κυβέρνηση είναι αρκετά μεγάλη κατά τα έτη πριν την κρίση (περισσότερο από 60% των πολιτών απαντούν πως εμπιστεύονται την εθνική τους κυβέρνηση) ενώ, μετά την κρίση παρατηρούμε πως αυτό το ποσοστό πέφτει και στις τρεις χώρες αλλά πιο αισθητά στην περίπτωση της Κύπρου (35,83%).

Χώρα	«Εμπιστεύομαι» 1999-2007	«Εμπιστεύομαι» 2008-2019
Βέλγιο	44,43%	38,74%
Βουλγαρία**	19,00%	25,57%
Τσεχία*	26,25%	23,78%
Δανία	55,89%	48,83%
Γερμανία	34,26%	43,52%
Εσθονία*	53,25%	46,70%
Ιρλανδία	38,43%	28,65%
Ελλάδα	44,36%	17,26%
Ισπανία	45,15%	20,26%
Γαλλία	31,12%	25,13%
Κροατία***	-	17,83%
Ιταλία	30,98%	18,65%
Κύπρος*	61,00%	35,83%
Λετονία*	26,75%	21,70%
Λιθουανία*	27,13%	24,48%
Λουξεμβούργο	66,32%	63,35%
Ουγγαρία*	31,88%	32,78%
Μάλτα*	45,38%	47,39%
Ολλανδία	49,40%	53,57%
Αυστρία	46,43%	47,26%
Πολωνία*	14,63%	24,78%
Πορτογαλία	37,98%	28,52%
Ρουμανία**	20,00%	21,57%
Σλοβενία*	36,25%	19,87%
Σλοβακία*	27,63%	31,74%
Φινλανδία	61,07%	54,57%
Σουηδία	43,93%	56,83%
Ην. Βασίλειο	30,76%	27,70%
EU28	38,87%	33,81%

Πίνακας 2.3 Ο μέσος όρος της απάντησης «Εμπιστεύομαι» στην ερώτηση «Εμπιστεύεστε την κυβέρνηση της χώρας σας;»

Ιδιαίτερα χαμηλά ποσοστά μέσης εμπιστοσύνης κατά την περίοδο πριν το 2008, παρατηρούμε σε χώρες που εισήλθαν στην Ε.Ε. το 2004 (Τσεχία, Λετονία, Λιθουανία, Πολωνία και Σλοβακία) και 2007 (Ρουμανία και Βουλγαρία). Η εμπιστοσύνη αυτών, δεν φαίνεται να έχει ιδιαίτερη άνοδο στην περίοδο που ακολουθεί, ενώ σε ορισμένες χώρες μειώνεται επιπλέον (Τσεχία, Λετονία, Λιθουανία). Συνολικά, στο επόμενο γράφημα (γράφημα 2.3) βλέπουμε την εμπιστοσύνη των πολιτών όλων των κρατών - μελών της Ε.Ε. χωρίς προγράμματα οικονομικής προσαρμογής και αυτές με προγράμματα, στην πάροδο των ετών. Μια

πτωτική τάση στην εμπιστοσύνη, παρατηρείται σε όλα τα έτη (με εξαίρεση τρία «πίκ» στις έρευνες που πραγματοποιήθηκαν το φθινόπωρο του 2001, την άνοιξη του 2007 και του 2011), ενώ παρόλο που από το 2016, αρχίζει μια ανοδική πορεία δεν ανεβαίνει στα επίπεδα προ - κρίσης. Αδιαμφισβήτητα, στις χώρες με προγράμματα (μνημόνια) η πτώση της εμπιστοσύνης είναι πολύ πιο έντονη.

Γράφημα 2.3 Μέσος όρος εμπιστοσύνης στην Εθνική Κυβέρνηση για χώρες με μνημόνιο και χωρίς

Στον πίνακα 2.4, παρουσιάζονται τα μέσα ποσοστά των χωρών, για τις δυο περιόδους, όταν ερωτήθηκαν αν εμπιστεύονται το Εθνικό Κοινοβούλιο της χώρας τους. Η Δανία, το Λουξεμβούργο και η Φινλανδία παρουσιάζουν υψηλές τιμές (μεγαλύτερες από 60%) πριν το 2008, ενώ μετά το 2008 εξακολουθούν να είναι υψηλές αλλά παρουσιάζουν μια πτώση. Ιδιαίτερα χαμηλά ποσοστά μέσης εμπιστοσύνης κατά την περίοδο πριν το 2008 - όπως παρατηρήθηκε και ως προς την εθνική κυβέρνηση - παρατηρούμε σε χώρες που εισήλθαν στην Ε.Ε. το 2004 (Τσεχία, Λετονία, Λιθουανία, και Πολωνία) και 2007 (Ρουμανία και Βουλγαρία). Η εμπιστοσύνη αυτών, παρουσιάζει πτωτική πορεία στα έτη από το 2008 και έπειτα,

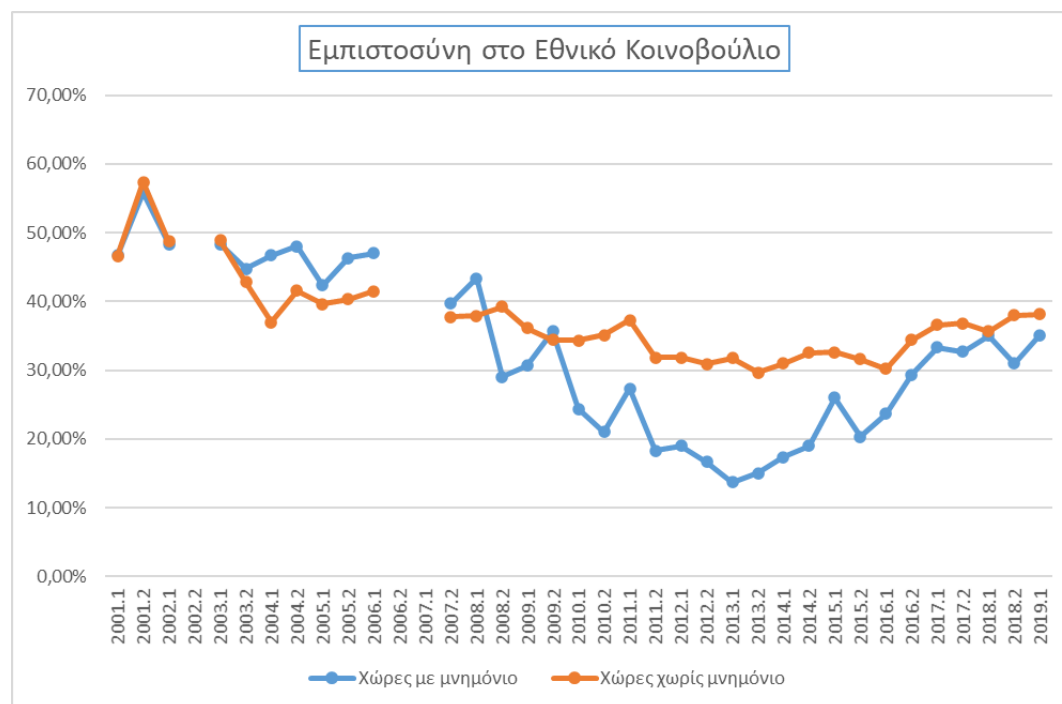
ενώ μόνο στην περίπτωση της Βουλγαρίας και της Πολωνίας, παρουσιάζει άνοδο στην περίοδο που ακολουθεί.

Χώρα	«Εμπιστεύομαι» 1999-2007	«Εμπιστεύομαι» 2008-2019
Βέλγιο	45,80%	42,17%
Βουλγαρία**	11,00%	16,61%
Τσεχία*	17,83%	15,13%
Δανία	69,20%	63,91%
Γερμανία	38,31%	47,78%
Εσθονία*	41,67%	38,26%
Ιρλανδία	40,12%	29,13%
Ελλάδα	55,35%	19,22%
Ισπανία	43,80%	19,22%
Γαλλία	36,00%	27,65%
Κροατία***	-	17,00%
Ιταλία	35,08%	19,30%
Κύπρος*	57,00%	31,87%
Λετονία*	21,67%	15,78%
Λιθουανία*	17,17%	13,00%
Λουξεμβούργο	62,03%	53,78%
Ουγγαρία*	31,67%	31,39%
Μάλτα*	43,67%	45,65%
Ολλανδία	53,05%	56,83%
Αυστρία	48,80%	50,04%
Πολωνία*	9,83%	20,83%
Πορτογαλία	44,74%	29,48%
Ρουμανία**	18,00%	17,00%
Σλοβενία*	33,50%	16,83%
Σλοβακία*	25,17%	30,78%
Φινλανδία	60,65%	61,04%
Σουηδία	55,30%	67,52%
Ην. Βασίλειο	35,16%	28,48%
EU28	38,94%	33,60%

Πίνακας 2.4 Ο μέσος όρος της απάντησης «Εμπιστεύομαι» στην ερώτηση «Εμπιστεύεστε το Εθνικό Κοινοβούλιο της χώρας σας;»

Συνολικά, στο επόμενο γράφημα (γράφημα 2.4) βλέπουμε την εμπιστοσύνη στις δύο κατηγορίες των πολιτών των κρατών - μελών της Ε.Ε., στην πάροδο των ετών. Παρατηρείται μια συνεχόμενη μείωση στην εμπιστοσύνη κατά τη διάρκεια των ετών, ενώ το 2016 αρχίζει μια ανοδική πορεία. Οι χώρες με προγράμματα

οικονομικής προσαρμογής είχαν πιο υψηλό επίπεδο εμπιστοσύνης σε σχέση με τις υπόλοιπες, πριν την κρίση. Από φθινόπωρο του 2008 και έπειτα, η εμπιστοσύνη των χωρών με μνημόνια είναι αισθητά χαμηλότερη, σε σχέση με τον μέσο όρο των υπόλοιπων χωρών.

Γράφημα 2.4 Μέσος όρος εμπιστοσύνης στο Εθνικό Κοινοβούλιο για χώρες με μνημόνιο και χωρίς

Όσον αφορά την εμπιστοσύνη στην Ε.Ε. οι τιμές είναι πολύ υψηλές σε όλες σχεδόν τις χώρες. Με το μικρότερο ποσοστό εμπιστοσύνης να εμφανίζεται στο Ηνωμένο Βασίλειο (26,32%) πριν το 2008, ενώ μετά το 2008 πέφτει κατά 2 περίπου μονάδες (24,35%). Η Ελλάδα έχει ένα υψηλό ποσοστό εμπιστοσύνης ως προς την Ε.Ε. πριν το 2008 (62,18%) το οποίο πέφτει σημαντικά μετά το 2008 (30,74%). Στην Ιρλανδία και την Πορτογαλία - οι οποίες όπως προαναφέραμε είναι επίσης χώρες με πρόγραμμα οικονομικής προσαρμογής - τα ποσοστά εμπιστοσύνης πριν το 2008 ήταν 54,07% και 61,57% αντίστοιχα, ενώ μετά το 2008 τα ποσοστά αυτά είναι 42,57% και 44,78%, αντίστοιχα. Αξίζει να αναφερθεί ότι οι χώρες με την μεγαλύτερη πτώση της εμπιστοσύνης είναι η Ελλάδα και η Ιταλία με πτώση της εμπιστοσύνης κατά 31,44 ποσοστιαίες μονάδες στην πρώτη και 20,26 στη δεύτερη. Σε όλες τις Ευρωπαϊκές χώρες η εμπιστοσύνη ως προς την Ε.Ε. μειώνεται σε σχέση

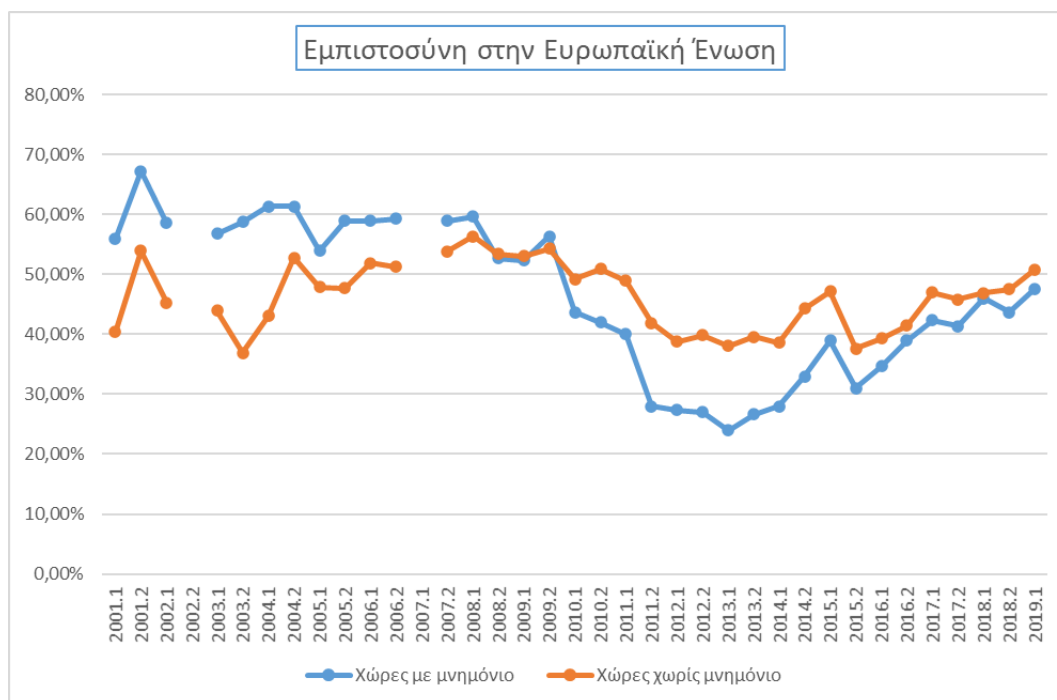
με την πρώτη υποκατηγορία ετών ή αν αυξάνεται είναι σε πολύ μικρό βαθμό (πίνακας 2.5). Οι σκανδιναβικές χώρες ξεχωρίζουν, διότι είναι οι μόνες που έχουν μια σχετικά μεγάλη αύξηση της εμπιστοσύνης προς την Ε.Ε. και συγκεκριμένα η Δανία (+6,23%), Φινλανδία (+9,96%) και η Σουηδία (+12,42%).

Χώρα	«Εμπιστεύομαι» 1999-2007	«Εμπιστεύομαι» 2008-2019
Βέλγιο	55,43%	51,13%
Βουλγαρία**	58,00%	56,48%
Τσεχία*	54,14%	39,96%
Δανία	47,25%	53,48%
Γερμανία	39,60%	37,83%
Εσθονία*	54,43%	55,30%
Ιρλανδία	54,07%	42,57%
Ελλάδα	62,18%	30,74%
Ισπανία	55,03%	36,74%
Γαλλία	43,72%	35,61%
Κροατία***	-	43,25%
Ιταλία	55,17%	34,91%
Κύπρος*	56,71%	37,96%
Λετονία*	45,71%	43,96%
Λιθουανία*	57,71%	58,04%
Λουξεμβούργο	57,16%	50,17%
Ουγγαρία*	60,57%	48,39%
Μάλτα*	54,43%	53,22%
Ολλανδία	46,83%	48,39%
Αυστρία	40,56%	38,83%
Πολωνία*	52,00%	47,52%
Πορτογαλία	61,57%	44,78%
Ρουμανία**	68,00%	55,39%
Σλοβενία*	59,29%	42,57%
Σλοβακία*	56,86%	51,26%
Φινλανδία	40,38%	50,35%
Σουηδία	32,84%	45,26%
Ην. Βασίλειο	26,32%	24,35%
EU28	51,70%	44,94%

Πίνακας 2.5 Ο μέσος όρος της απάντησης «Εμπιστεύομαι» στην ερώτηση «Εμπιστεύεστε την Ε.Ε.»»

Αξίζει να αναφέρουμε ότι τα ποσοστά των πολιτών που εμπιστεύονται την Ε.Ε. είναι κατά μέσο όρο υψηλότερα από εκείνους που δεν εμπιστεύονται την Ε.Ε. Στο επόμενο γράφημα (2.5) βλέπουμε την πορεία της εμπιστοσύνης των Ευρωπαίων

πολιτών, στο θεσμό της Ε.Ε. Την περίοδο πριν την οικονομική κρίση, ο μέσος όρος της εμπιστοσύνης των χωρών που εν συνέχεια αναγκάστηκαν να συμμετάσχουν σε μνημόνια, ήταν πιο υψηλή σε σχέση με τις υπόλοιπες. Μετά την κρίση, ωστόσο, βλέπουμε την εμπιστοσύνη αυτών των χωρών προς την Ε.Ε., να είναι αισθητά πιο χαμηλή σε σχέση με τον μέσο όρο όλων των υπόλοιπων χωρών.

Γράφημα 2.5 Μέσος όρος εμπιστοσύνης στην Ε.Ε. για χώρες με μνημόνιο και χωρίς

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή ιδρύθηκε το 1958 και ο βασικός ρόλος της είναι να προωθεί τόσο τα συμφέροντα της Ε.Ε. όσο και των πολιτών της, σε θέματα τα οποία δε μπορούν να αντιμετωπιστούν αποτελεσματικά σε επίπεδο εθνών. Είναι ένα πολιτικά ανεξάρτητο όργανο και είναι το μόνο που προτείνει και καταθέτει προτάσεις για νέα ευρωπαϊκή νομοθεσία προς έγκριση στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο της Ε.Ε. και - εν συνέχεια - είναι εκείνο το όργανο που της εφαρμόζει. Επίσης, διαχειρίζεται τις πολιτικές της Ε.Ε. και ορίζει τις προτεραιότητες των δαπανών της μαζί με το Συμβούλιο και το Κοινοβούλιο. Μαζί με το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο, διασφαλίζει ότι η νομοθεσία της Ε.Ε. εφαρμόζεται σωστά σε όλα τα κράτη μέλη.

Επίσης, διαπραγματεύεται διεθνείς συμφωνίες για την Ε.Ε. και μιλάει εξ ονόματος όλων των χωρών της.

Όπως βλέπουμε στον επόμενο πίνακα (πίνακας 2.6) στο διάστημα πριν το 2008 το μέσο ποσοστό εμπιστοσύνης στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή, από τους πολίτες των κρατών - μελών είναι αρκετά υψηλό και μεγαλύτερο από 40%. Μοναδική εξαίρεση αποτελεί η περίπτωση του Ηνωμένου Βασιλείου όπου το μέσο ποσοστό εμπιστοσύνης είναι 27,79% πριν το 2008 και 24,09% μετά. Τα μεγαλύτερα ποσοστά παρατηρούνται στο Βέλγιο (61,25%) που είναι και η έδρα της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, το Λουξεμβούργο (62,46%), την Ουγγαρία (61%) και τη Σλοβενία (62%). Στην περίοδο μετά το 2007 όμως και στις 4 χώρες υπάρχει πτώση της εμπιστοσύνης προς την Ευρωπαϊκή Επιτροπή. Για την ακρίβεια, σε όλες σχεδόν τις χώρες παρατηρείται πτώση της εμπιστοσύνης με εξαίρεση τις σκανδιναβικές χώρες (Δανία, Φινλανδία και Σουηδία), τη Λιθουανία και τη Βουλγαρία¹¹. Η μεγαλύτερη 'πτώση' της εμπιστοσύνης παρατηρείται στην Ελλάδα (-27,22%).

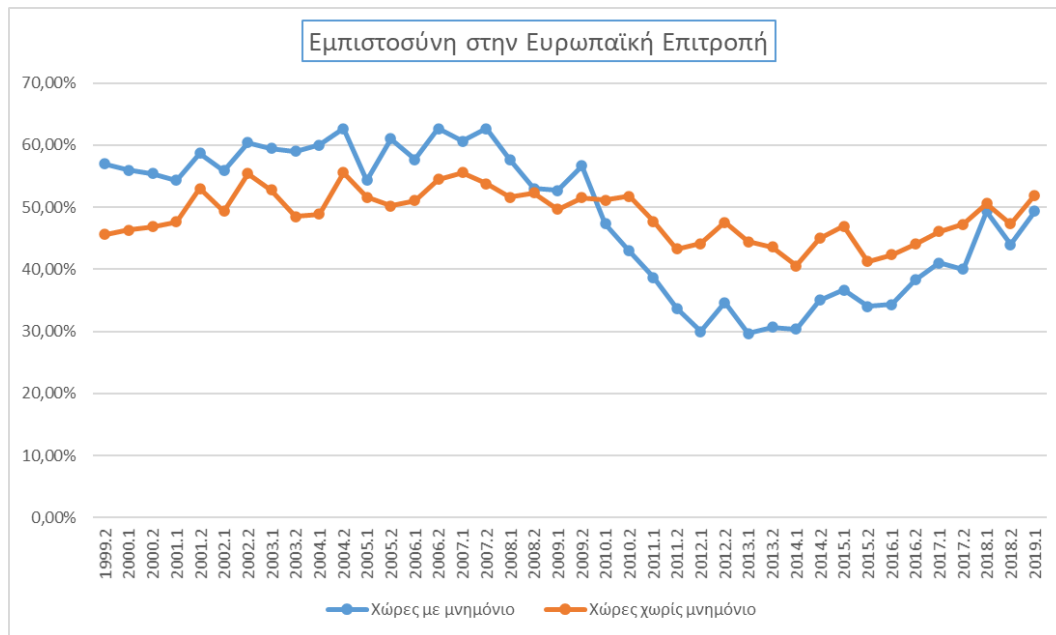
Αυτό που παρατηρούμε, στην περίοδο πριν το 2008, είναι ότι κάποιες χώρες που μπήκαν στην Ε.Ε. από το 2004 και μετά (Βουλγαρία, Εσθονία, Λετονία και Λιθουανία) απαντούν σε μεγάλο μέσο ποσοστό «Δεν ξέρω» σε αυτή την ερώτηση (30,50% έως 37,25%) που είναι φυσικό - ίσως - λόγω του ότι δεν είναι εξοικειωμένοι με τους Ευρωπαϊκούς θεσμούς. Παρόλα αυτά στη δεύτερη περίοδο (2008 και μετά) το μέσο ποσοστό μειώνεται αρκετά. Αυτό που δεν περιμέναμε είναι ότι και στο Ηνωμένο Βασίλειο το μέσο ποσοστό της απάντησης «δεν ξέρω» είναι αρκετά υψηλό (πριν το 2008 είναι 32,22% ενώ μετά το 2008 είναι 25,30%).

¹¹ Στην περίπτωση της Βουλγαρίας, η διαφορά μεταξύ των δυο περιόδων δεν είναι συγκρίσιμη μιας και εισήλθε στην Ε.Ε. το 2007.

Χώρα	«Εμπιστεύομαι» 1999-2007	«Εμπιστεύομαι» 2008-2019
Βέλγιο	61,25%	56,61%
Βουλγαρία**	47,00%	50,30%
Τσεχία*	51,25%	40,17%
Δανία	50,53%	57,13%
Γερμανία	40,94%	40,65%
Εσθονία*	54,25%	52,57%
Ιρλανδία	60,45%	45,87%
Ελλάδα	57,35%	30,13%
Ισπανία	53,39%	33,48%
Γαλλία	50,50%	37,30%
Κροατία***	-	43,67%
Ιταλία	59,29%	40,04%
Κύπρος*	56,75%	38,26%
Λετονία*	40,50%	40,39%
Λιθουανία*	53,75%	55,00%
Λουξεμβούργο	62,46%	57,48%
Ουγγαρία*	61,00%	53,39%
Μάλτα*	58,00%	52,22%
Ολλανδία	54,44%	54,83%
Αυστρία	44,05%	41,91%
Πολωνία*	53,38%	48,26%
Πορτογαλία	58,28%	46,61%
Ρουμανία**	60,50%	53,13%
Σλοβενία*	62,00%	41,65%
Σλοβακία*	59,25%	50,91%
Φινλανδία	52,45%	56,61%
Σουηδία	43,78%	53,70%
Ην. Βασίλειο	27,79%	24,09%
EU28	53,13%	46,29%

Πίνακας 2.6 Ο μέσος όρος της απάντησης «Εμπιστεύομαι» στην ερώτηση «Εμπιστεύεστε την Ευρωπαϊκή Επιτροπή;»

Στο γράφημα 2.6 βλέπουμε πως κινείται η εμπιστοσύνη στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατά τη διάρκεια των ετών, συγκριτικά, για τις χώρες που είχαν συμμετάσχει σε κάποιο πρόγραμμα οικονομικής προσαρμογής (μνημόνιο) σε σχέση με τις υπόλοιπες. Μέχρι το 2009, οι χώρες με μνημόνιο είχαν μεγαλύτερη μέση εμπιστοσύνη σε σχέση με όλες τις υπόλοιπες χώρες, ενώ μεγαλύτερη είναι η πτώση της εμπιστοσύνης αυτών, στο επόμενο διάστημα.

Γράφημα 2.6 Μέσος όρος εμπιστοσύνης στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή για χώρες με μνημόνιο και χωρίς

Η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα (European Central Bank) συστάθηκε το 1998 με κύριο στόχο να διαχειρίζεται το νέο κοινό νόμισμα (ευρώ), αλλά και να διατηρεί τις τιμές σταθερές και να διεξάγει τη νομισματική και οικονομική πολιτικής της Ε.Ε.. Κάποια από τα βασικά μελήματά της είναι ότι ορίζει τα επιτόκια με τα οποία δανείζει στις χώρες της ζώνης του ευρώ, εξασφαλίζει ότι οι χρηματοπιστωτικές αγορές και τα ιδρύματα εποπτεύονται καλά από τις εθνικές αρχές, εξουσιοδοτεί την παραγωγή του νομίσματος από χώρες της ευρωζώνης και παρακολουθεί τις τάσεις των τιμών με σκοπό να εντοπίζει πιθανούς κινδύνους για τη σταθερότητα των τιμών.

Όπως βλέπουμε στον πίνακα 2.7, στο διάστημα πριν το 2008 το μέσο ποσοστό εμπιστοσύνης στην Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα, από τους πολίτες των κρατών - μελών, στις περισσότερες περιπτώσεις, είναι αρκετά υψηλό και μεγαλύτερο από 40%. Εξάιρεση αποτελεί η περίπτωση του Ηνωμένου Βασιλείου και της Λετονίας όπου το μέσο ποσοστό εμπιστοσύνης είναι 26,72% και 37,63% αντίστοιχα, ενώ μετά το 2008 είναι 23,83% και 38,78%, αντίστοιχα. Στις περισσότερες χώρες το μέσο ποσοστό εμπιστοσύνης μειώνεται στην δεύτερη περίοδο, ενώ σε όσες δεν μειώνεται, η αύξηση είναι σχετικά μικρή (αύξηση 0,27% έως 5%). Όπως θα περιμέναμε,

ανάμεσα στις χώρες με τη μεγαλύτερη μείωση εμπιστοσύνης είναι η Ελλάδα (-22,03%), η Ισπανία (-15,25%), η Κύπρος (-15,86%) και η Ιρλανδία (-13,89%).

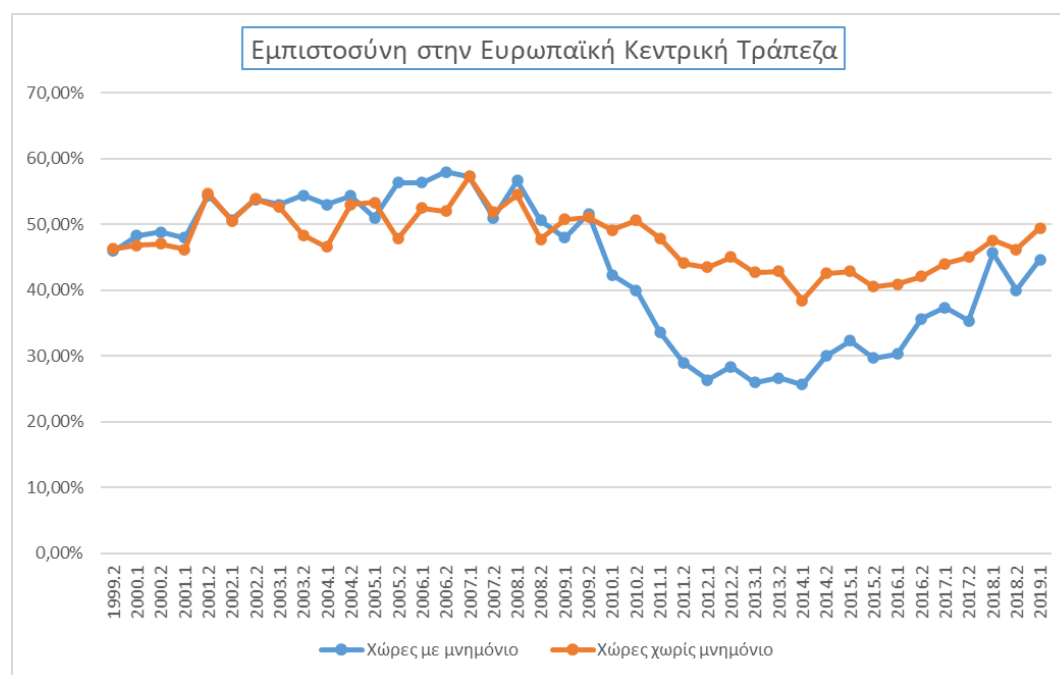
Χώρα	«Εμπιστεύομαι» 1999-2007	«Εμπιστεύομαι» 2008-2019
Βέλγιο	55,42%	51,48%
Βουλγαρία**	42,00%	47,00%
Τσεχία*	51,25%	44,52%
Δανία	57,30%	61,52%
Γερμανία	54,09%	41,65%
Εσθονία*	50,25%	50,52%
Ιρλανδία	54,81%	40,91%
Ελλάδα	48,34%	26,30%
Ισπανία	45,38%	30,13%
Γαλλία	41,49%	32,96%
Κροατία***	-	38,25%
Ιταλία	49,36%	35,61%
Κύπρος*	51,25%	35,39%
Λετονία*	37,63%	38,78%
Λιθουανία*	47,88%	49,74%
Λουξεμβούργο	63,11%	55,78%
Ουγγαρία*	47,88%	43,83%
Μάλτα*	54,29%	51,83%
Ολλανδία	67,66%	58,83%
Αυστρία	50,78%	47,91%
Πολωνία*	40,00%	39,35%
Πορτογαλία	54,81%	43,13%
Ρουμανία**	51,00%	46,35%
Σλοβενία*	56,63%	39,78%
Σλοβακία*	52,13%	51,70%
Φινλανδία	60,36%	63,61%
Σουηδία	51,91%	56,30%
Ην. Βασίλειο	26,72%	23,83%
EU28	50,50%	44,54%

Πίνακας 2.7 Ο μέσος όρος της απάντησης «Εμπιστεύομαι» στην ερώτηση «Εμπιστεύεστε την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα;»

Αρκετά μεγάλη μείωση εμπιστοσύνης, παρατηρείται και στη Σλοβενία (-16,84%), η οποία έχει εισέλθει στην Ε.Ε. από το 2004. Αυτό που παρατηρούμε, στην περίοδο πριν το 2008, είναι ότι κάποιες χώρες που μπήκαν στην Ε.Ε. από το 2004 και μετά (Βουλγαρία, Εσθονία, Λετονία, Λιθουανία, Πολωνία και Ρουμανία) απαντούν σε μεγάλο μέσο ποσοστό «Δεν ξέρω» σε αυτή την ερώτηση (37,38% έως 44,75%) που

είναι φυσικό - ίσως - λόγω του ότι δεν είναι εξοικειωμένοι με τους ευρωπαϊκούς θεσμούς. Παρόλα αυτά στη δεύτερη περίοδο (2008 και μετά) το μέσο ποσοστό μειώνεται αρκετά. Αυτό που δεν περιμέναμε είναι ότι και στο Ηνωμένο Βασίλειο το μέσο ποσοστό της απάντησης «δεν ξέρω» είναι αρκετά υψηλό (πριν το 2008 είναι 39,63% ενώ μετά το 2008 είναι 28,96%).

Στο γράφημα 2.7, βλέπουμε πως κινείται η εμπιστοσύνη των πολιτών της Ε.Ε. κατά μήκος των ετών, για την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα (Ε.Κ.Τ.). Μέχρι το 2011 υπερτερεί το μέσο ποσοστό όσων εμπιστεύονται την Ε.Κ.Τ., εν συνέχεια υπάρχει μια πτώση στην εμπιστοσύνη (και κατά συνέπεια άνοδος της δυσπιστίας). Η πτώση εμπιστοσύνης και για αυτό τον θεσμό είναι πιο 'έντονη' στις χώρες με προγράμματα οικονομικής προσαρμογής.

Γράφημα 2.7 Μέσος όρος εμπιστοσύνης στην Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα για χώρες με μνημόνιο και χωρίς

Το Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (The Council of the European Union) ιδρύθηκε το 1958 με την επωνομασία «Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας». Βασικός ρόλος της είναι να συντονίζει τις πολιτικές της Ε.Ε. και να θεσπίζει τη νομοθεσία της. Στον πίνακα 2.8 βλέπουμε τα μέσα ποσοστά των απαντήσεων «εμπιστεύομαι» και «δεν εμπιστεύομαι» όσον αφορά την ερώτηση που

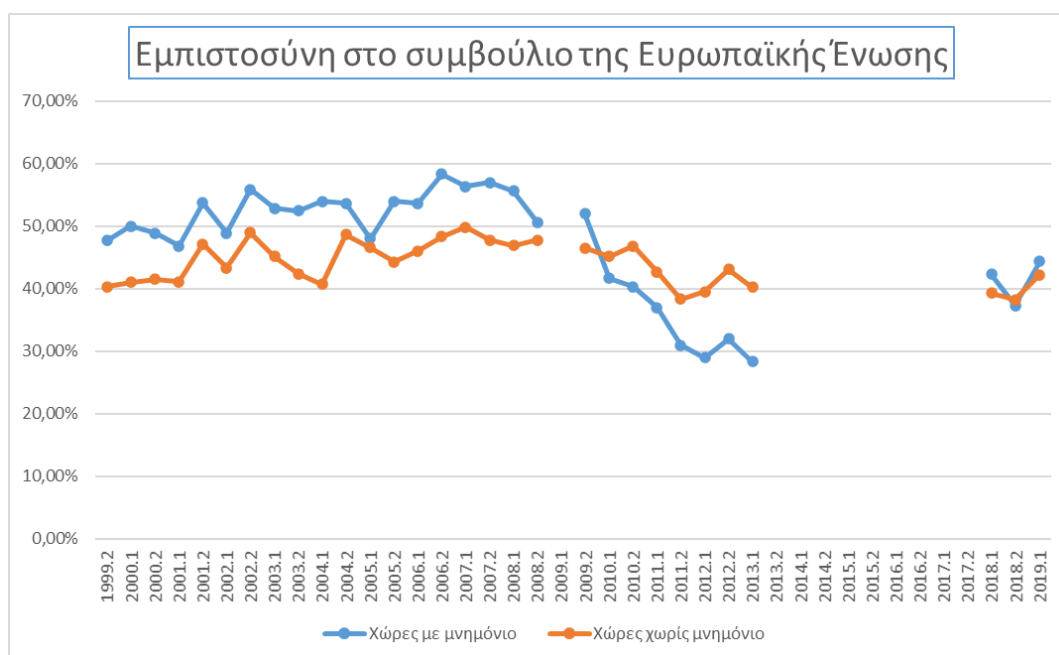
έχει τεθεί «Εμπιστεύεστε το Συμβούλιο της Ε.Ε.»). Στο διάστημα πριν το 2008 το μέσο ποσοστό εμπιστοσύνης στο συμβούλιο της Ε.Ε., από τους πολίτες των κρατών - μελών στις περισσότερες περιπτώσεις είναι αρκετά υψηλό και μεγαλύτερο από 36% για όλες τις χώρες, με εξαίρεση το Ηνωμένο Βασίλειο (19,24%). Το Ηνωμένο Βασίλειο, μάλιστα, είναι η μόνη χώρα στην οποία το ποσοστό όσων «δεν εμπιστεύονται», υπερσχύει από το ποσοστό όσων «εμπιστεύονται» τον εν λόγω θεσμό, και στις δυο περιόδους.

Χώρα	«Εμπιστεύομαι» 1999-2007	«Εμπιστεύομαι» 2008-2019
Βέλγιο	51,08 %	50,92%
Βουλγαρία**	42,00%	46,23%
Τσεχία*	46,63%	43,15%
Δανία	47,31%	43,46%
Γερμανία	36,71%	35,08%
Εσθονία*	48,13%	51,31%
Ιρλανδία	50,38%	39,62%
Ελλάδα	53,96%	35,54%
Ισπανία	49,84%	34,69%
Γαλλία	41,70%	33,15%
Κροατία***	-	42,67%
Ιταλία	50,76%	38,77%
Κύπρος*	55,38%	43,77%
Λετονία*	36,00%	36,00%
Λιθουανία*	47,25%	47,15%
Λουξεμβούργο	56,86%	50,15%
Ουγγαρία*	56,63%	49,54%
Μάλτα*	54,13%	48,15%
Ολλανδία	46,14%	46,69%
Αυστρία	38,13%	37,31%
Πολωνία*	46,25%	45,00%
Πορτογαλία	53,09%	45,23%
Ρουμανία**	55,50%	49,85%
Σλοβενία*	55,50%	42,62%
Σλοβακία*	54,50%	53,00%
Φινλανδία	46,04%	47,62%
Σουηδία	38,42%	34,38%
Ην. Βασίλειο	19,24%	19,31%
EU28	47,32%	42,51%

Πίνακας 2.8 Ο μέσος όρος της απάντησης «Εμπιστεύομαι» στην ερώτηση «Εμπιστεύεστε το Συμβούλιο της Ε.Ε.»

Όσον αφορά την 'πτώση' εμπιστοσύνης στο συγκεκριμένο ευρωπαϊκό θεσμό, πράγματι είναι γεγονός ότι για τις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες υπάρχει πτώση,

αλλά όχι σε μεγάλο βαθμό σε όλες. Για την ακρίβεια η μεγαλύτερη πτώση εμπιστοσύνης παρατηρείται στην Ελλάδα (-18,43%) και ακολουθούν η Ισπανία (-15,15%), η Σλοβενία (-12,88%), η Ιταλία(-12,00%), η Κύπρος (-11,61%), η Ιρλανδία (-10,77%) και η Πορτογαλία (-7,86%). Στις υπόλοιπες χώρες παρατηρείται μια μικρή μείωση της εμπιστοσύνης ή μικρή αύξηση. Στο γράφημα 2.8, που ακολουθεί βλέπουμε και εικονικά ότι η πτώση εμπιστοσύνης μετά την κρίση ήταν πιο έντονη - κατά μέσο όρο - στις χώρες με προγράμματα οικονομικής προσαρμογής. Στα σημεία όπου διακόπτεται η γραμμή είναι διότι στις συγκεκριμένες έρευνες - έτη δεν ερωτήθηκε η συγκεκριμένη ερώτηση στους πολίτες των χωρών και συνεπώς δεν υπάρχουν δεδομένα.

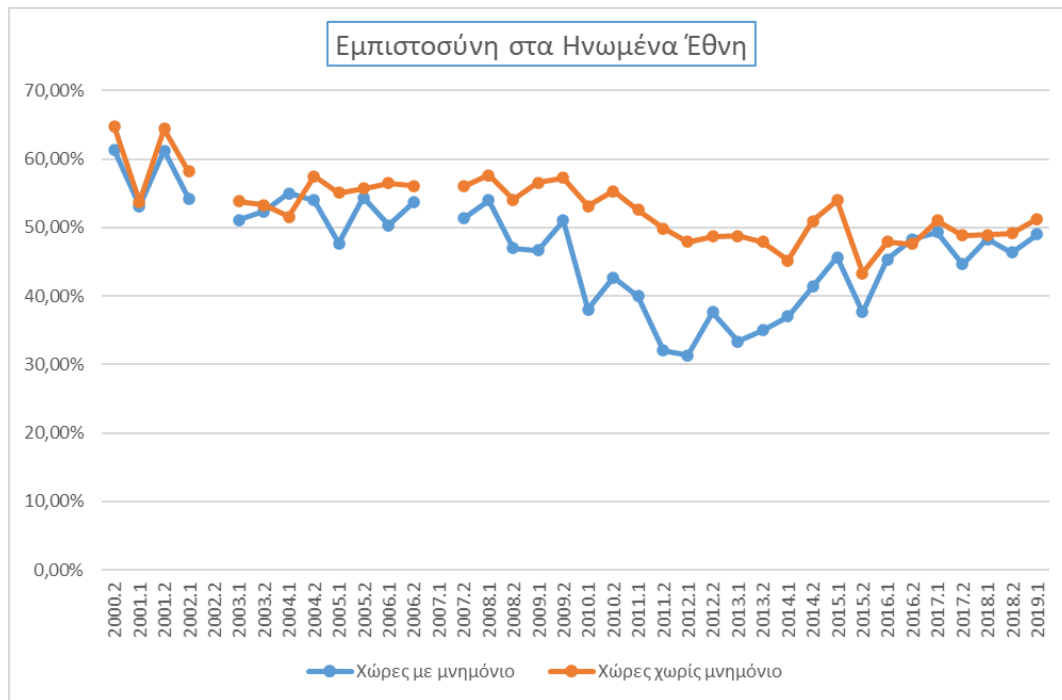
Γράφημα 2.8 Μέσος όρος εμπιστοσύνης στο συμβούλιο της Ε.Ε. για χώρες με μνημόνιο και χωρίς

Τα μεγαλύτερα μέσα ποσοστά εμπιστοσύνης για τα Ηνωμένα Έθνη, τόσο πριν όσο και μετά το 2008, εμφανίζονται στις σκανδιναβικές χώρες (Δανία, Φινλανδία και Σουηδία) (πίνακας 2.9).

Χώρα	«Εμπιστεύομαι» 1999-2007	«Εμπιστεύομαι» 2008-2019
Βέλγιο	54,26%	56,22%
Βουλγαρία**	41,00%	46,70%
Τσεχία*	58,86%	49,43%
Δανία	74,46%	74,00%
Γερμανία	47,45%	44,57%
Εσθονία*	57,00%	53,52%
Ιρλανδία	61,27%	51,96%
Ελλάδα	38,95%	24,43%
Ισπανία	53,82%	40,91%
Γαλλία	47,07%	46,04%
Κροατία***	-	42,25%
Ιταλία	52,21%	37,96%
Κύπρος*	32,00%	29,04%
Λετονία*	48,71%	45,30%
Λιθουανία*	47,43%	52,09%
Λουξεμβούργο	58,86%	49,43%
Ουγγαρία*	58,00%	50,22%
Μάλτα*	62,00%	54,65%
Ολλανδία	59,47%	62,43%
Αυστρία	54,35%	49,65%
Πολωνία*	57,00%	50,91%
Πορτογαλία	61,25%	51,65%
Ρουμανία**	57,00%	48,87%
Σλοβενία*	53,43%	37,00%
Σλοβακία*	51,43%	49,74%
Φινλανδία	67,51%	71,26%
Σουηδία	73,77%	71,70%
Ην. Βασίλειο	53,39%	50,30%
EU28	54,89%	49,72%

Πίνακας 2.9 Ο μέσος όρος της απάντησης «Εμπιστεύομαι» στην ερώτηση «Εμπιστεύεστε τα Ηνωμένα Έθνη;»

Η μεγαλύτερη πτώση εμπιστοσύνης παρατηρείται στην Ελλάδα (-14,51%) που έχει το χαμηλότερο ποσοστό εμπιστοσύνης στην περίοδο 2008-2019 (24,43%). Συνολικά στην Ε.Ε. υπερισχύει η εμπιστοσύνη των ευρωπαίων πολιτών, ως προς τα Ηνωμένα Έθνη. Παρόλα αυτά, παρατηρείται μια πτώση της εμπιστοσύνης με την πάροδο των ετών, ενώ το 2016 αρχίζει μια ανοδική πορεία όσον αφορά την εμπιστοσύνη (γράφημα 2.9). Σε όλα τα έτη η μέση εμπιστοσύνη των χωρών με προγράμματα οικονομικής προσαρμογής είναι χαμηλότερη σε σχέση με το μέσο όρο εμπιστοσύνης των υπόλοιπων χωρών.

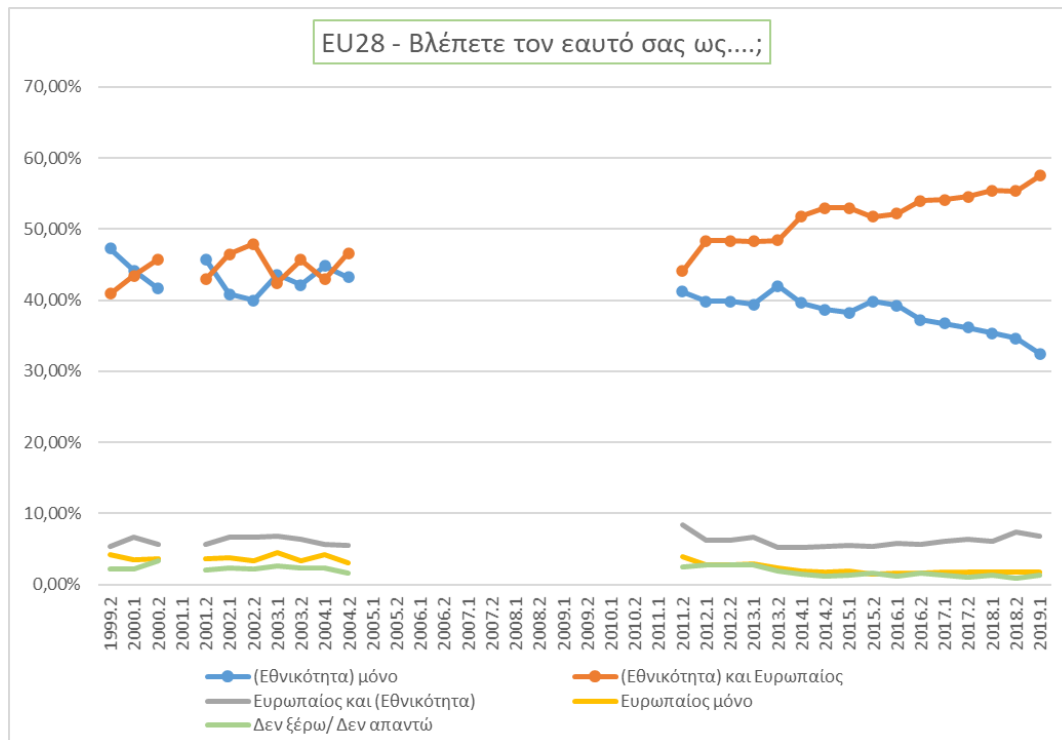
Γράφημα 2.9 Μέσος όρος εμπιστοσύνης στα Ηνωμένα Έθνη για χώρες με μνημόνιο και χωρίς

2.2 Η αίσθηση του «ανήκειν» στην Ε.Ε.

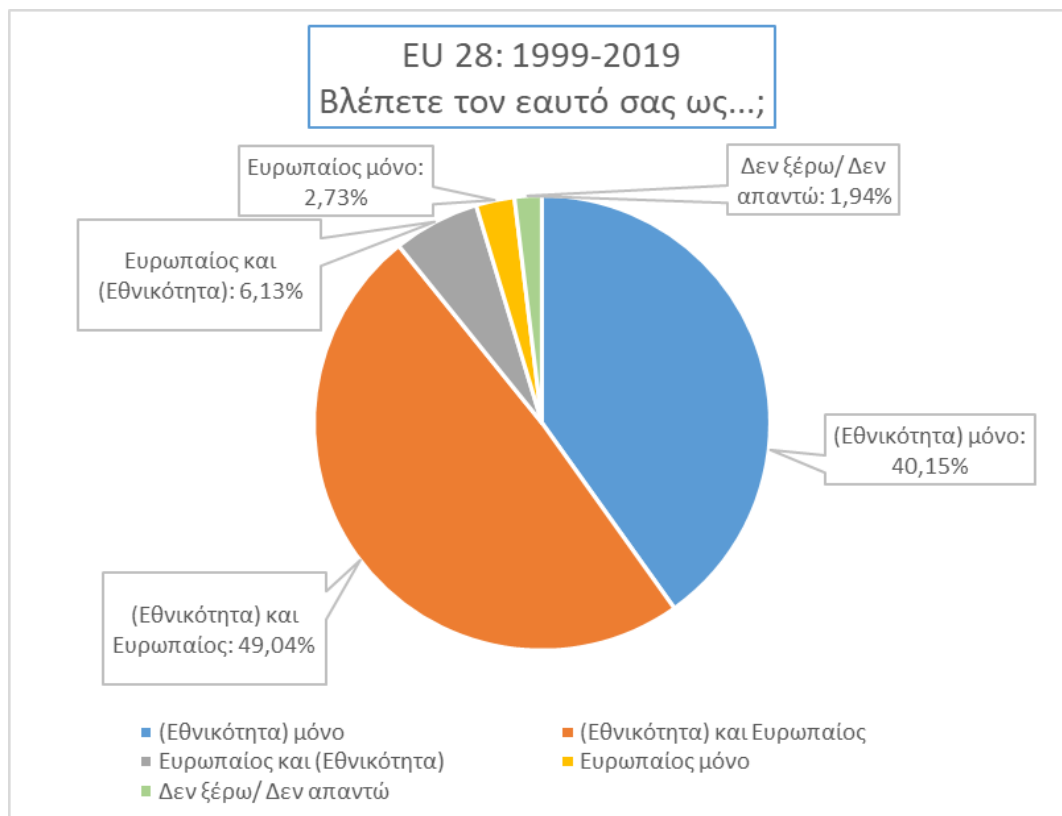
Οι πολίτες των κρατών - μελών ερωτήθηκαν πως βλέπουν τον εαυτό τους με τις δυνατές απαντήσεις να είναι οι κάτωθι:

1. Πολίτης του έθνους μου μόνο
2. Πολίτης του έθνους μου πρώτα και μετά Ευρωπαίος πολίτης
3. Ευρωπαίος πολίτης και μετά πολίτης του έθνους μου
4. Ευρωπαίος πολίτης μόνο

Το μεγαλύτερο ποσοστό αυτών απαντάνε όπως φαίνεται στο γράφημα 2.10, ότι βλέπουν τον εαυτό τους ως πολίτη της αντίστοιχης εθνικότητας και μετά ως ευρωπαϊό πολίτη, ενώ υπάρχει και ένα αρκετά σημαντικό ποσοστό πολιτών που βλέπουν τον εαυτό τους μόνο ως πολίτη της χώρας τους.

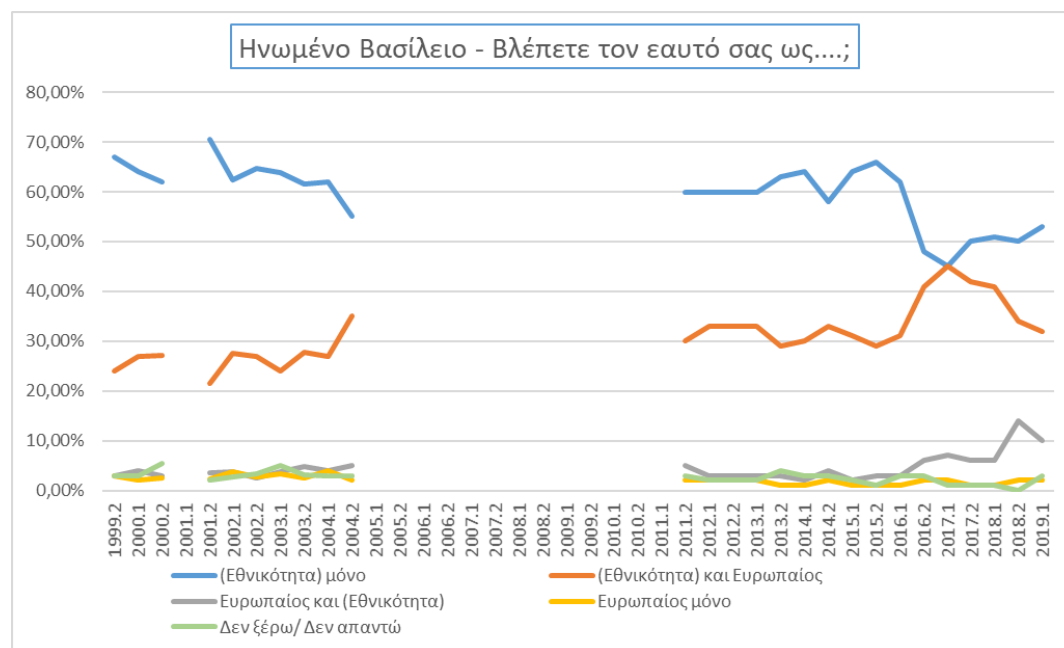
Γράφημα 2.10 Μέσο ποσοστό απαντήσεων όλων των ευρωπαϊών πολιτών, στην ερώτηση «Βλέπετε τον εαυτό σας ως...;»

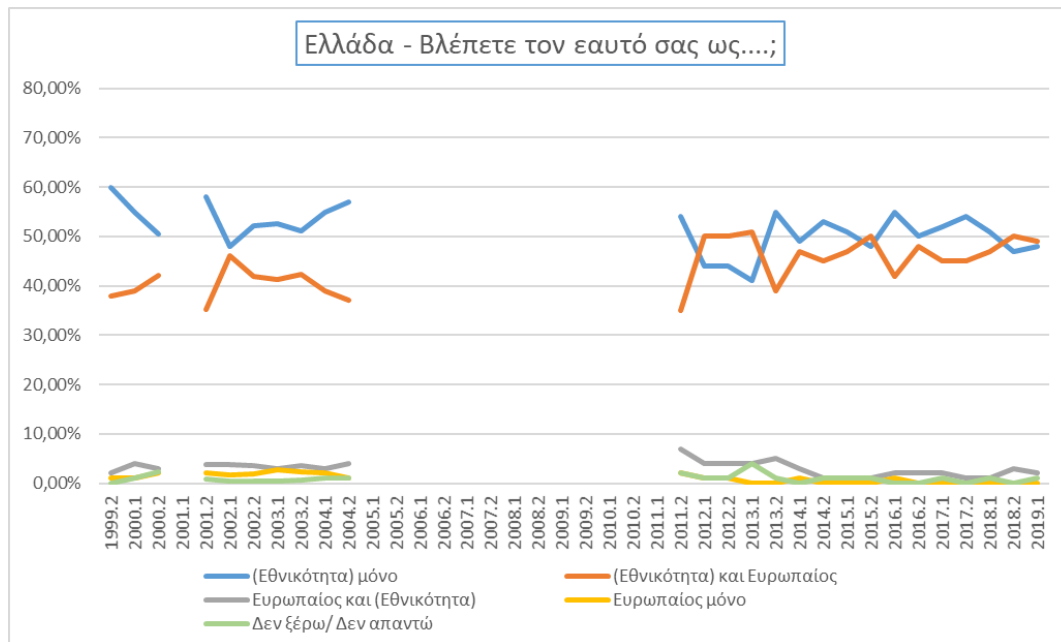
Γράφημα 2.11 Μέσα ποσοστά στην ερώτηση «Βλέπετε τον εαυτό σας ως...;»

Συνολικά, ο μέσος όρος των απαντήσεων των πολιτών όλων των κρατών - μελών της Ε.Ε., για όλα τα έτη μας δίνει την εξής εικόνα: Το 49,04% των Ευρωπαίων πολιτών κατά μέσο όρο όλων των ετών πρώτα αισθάνονται την εθνικότητα τους και μετά ως Ευρωπαίοι ενώ το 40,15% νιώθουν μόνο την εθνική τους ταυτότητα (γράφημα 2.11).

Η Ελλάδα και το Ηνωμένο Βασίλειο είναι από τις χώρες που φαίνεται να έχουν από τα πιο μεγάλα μέσα ποσοστά στην απόκριση ότι αισθάνονται μόνο πολίτες του έθνους τους (51,36% και 59,49% αντίστοιχα). Το 43,93% των Ελλήνων πολιτών απαντούν πως νιώθουν Έλληνες πολίτες πρώτα και ευρωπαίοι έπειτα και το 31,35% των Άγγλων ότι νιώθουν Άγγλοι πολίτες πρώτα και έπειτα ευρωπαίοι. Στα δυο γραφήματα που ακολουθούν (2.12 και 2.13) βλέπουμε την πορεία των δυο συγκεκριμένων κρατών - μελών της Ε.Ε. και παρατηρούμε πως οι απόψεις τους δεν συμβαδίζουν με την γενική εικόνα της Ε.Ε. Στο Ηνωμένο Βασίλειο από το 2017 άρχισε να γίνεται πιο έντονη - υψηλή η αίσθηση των πολιτών πως είναι μόνο Άγγλοι πολίτες, πράγμα που συμβαδίζει με το δημοψήφισμα για έξοδο τους από την Ε.Ε. Όσον αφορά, την περίπτωση της Ελλάδας, έπειτα από τα συνεχόμενα μέτρα λιτότητας που έχουν επιβληθεί, μπορούμε να υποθέσουμε πως η γενικότερη δυσαρέσκειά τους, τους κάνει να νιώθουν 'λιγότερο' ευρωπαίοι πολίτες.

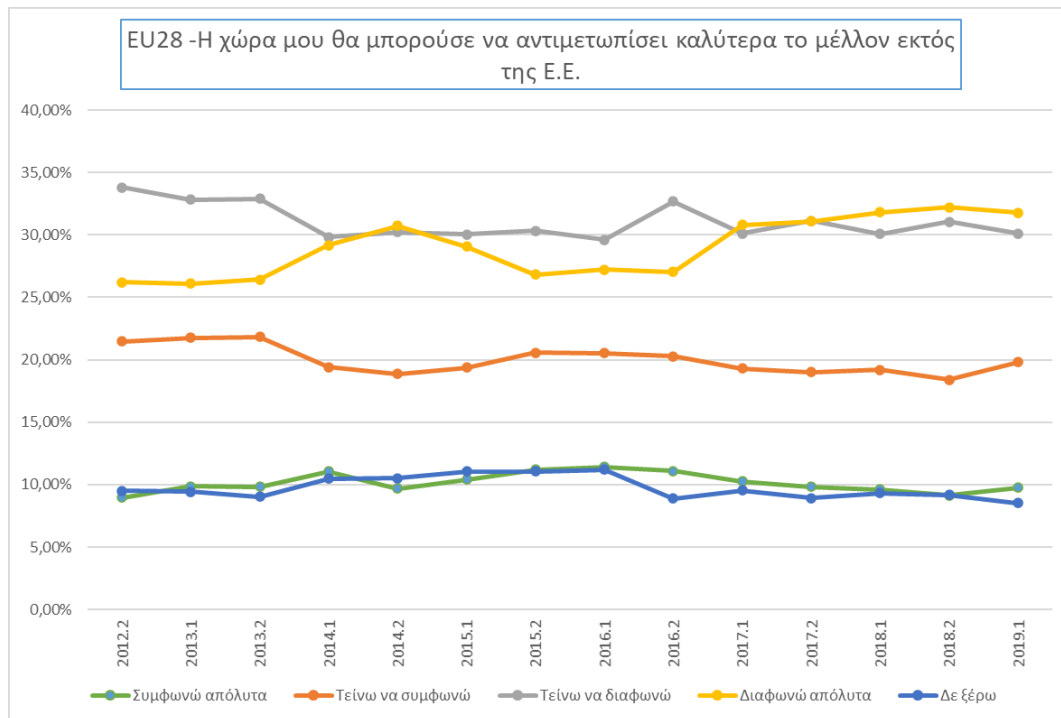

Γράφημα 2.12 «Βλέπετε τον εαυτό σας ως...;» στο Ηνωμένο Βασίλειο κατά τα έτη 1999-2019

Γράφημα 2.13 «Βλέπετε τον εαυτό σας ως...;» στην Ελλάδα κατά τα έτη 1999-2019

Με σκοπό να δούμε κατά πόσο οι ευρωπαίοι πολίτες αισθάνονται ότι καλώς ανήκουν στην Ε.Ε. ή όχι, έγινε χρήση της ερώτησης του Ευρωβαρομέτρου: Η χώρα μου θα μπορούσε να αντιμετωπίσει καλύτερα το μέλλον εκτός της Ε.Ε., με δυνατές απαντήσεις ‘συμφωνώ απόλυτα’, ‘τείνω να συμφωνώ’, ‘τείνω να διαφωνώ’ και ‘διαφωνώ απόλυτα’. Η συγκεκριμένη ερώτηση τέθηκε στους πολίτες της Ε.Ε. για πρώτη φορά το φθινόπωρο του 2012. Στο γράφημα 2.14, βλέπουμε πως κινείται η κοινή γνώμη επί του θέματος. Το μεγαλύτερο ποσοστό των ερωτηθέντων τείνουν να διαφωνούν ή διαφωνούν απόλυτα στη συγκεκριμένη δήλωση. Όμως, ένα αρκετά υψηλό ποσοστό πολιτών τείνει να συμφωνεί πως η χώρα τους θα αντιμετώπιζε καλύτερα το μέλλον εκτός της Ε.Ε. (18%-21% κατά μήκος των ετών) ή συμφωνεί απόλυτα με αυτή τη δήλωση (περίπου 8% έως 12% στο εύρος των ετών 2012-2019). Αν αθροίσουμε τις δυο αυτές απαντήσεις περίπου το 30% των πολιτών, δηλαδή 3 στους 10 πολίτες της Ε.Ε., αισθάνονται ότι η χώρα τους θα πήγαινε καλύτερα στο μέλλον αν ήταν εκτός της Ε.Ε. και έτσι δείχνουν την απογοήτευση προς τους θεσμούς και την Ε.Ε.

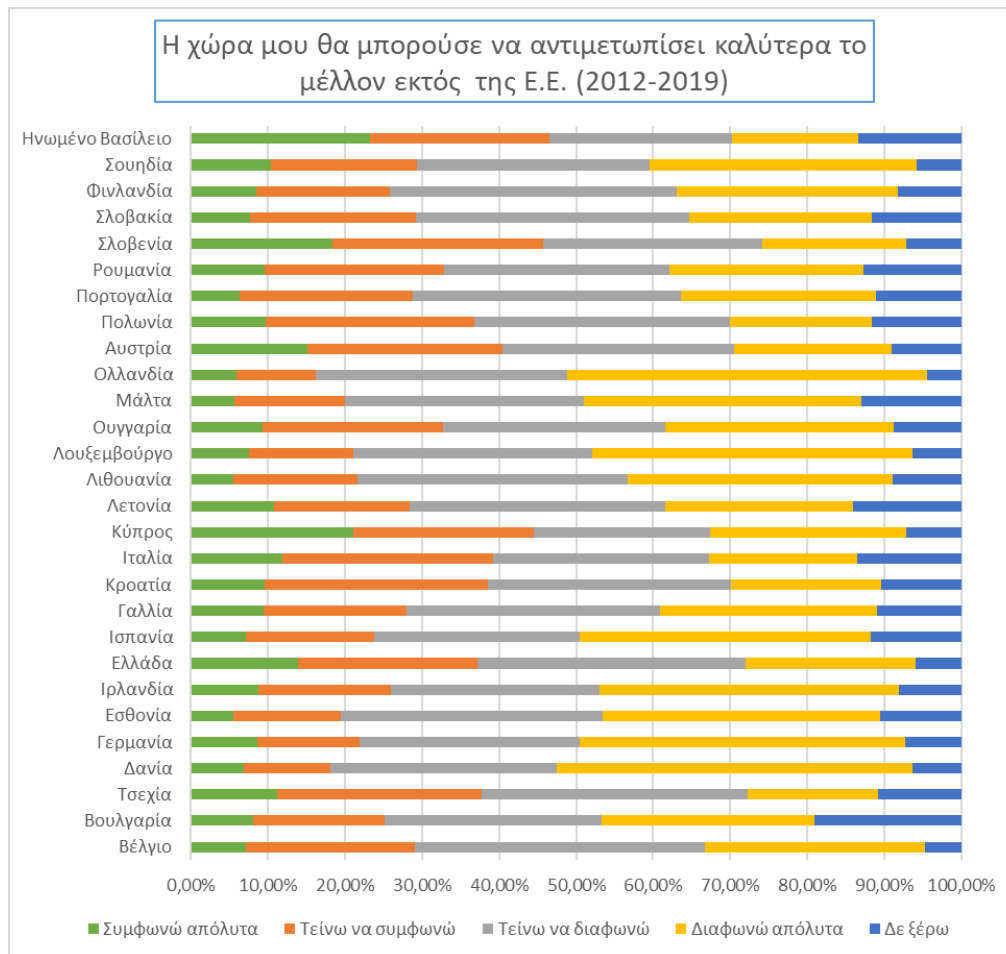

Γράφημα 2.14 EU28 - Η χώρα μου θα μπορούσε να αντιμετωπίσει καλύτερα το μέλλον εκτός της Ε.Ε.

Σε μια προσπάθεια να ανακαλύψουμε σε ποιες χώρες είναι πιο έντονο αυτό το συναίσθημα εξετάζουμε το μέσο όρο απαντήσεων ανά χώρα για την περίοδο 2012 - 2019. Οι χώρες με μεγαλύτερη συχνότητα εμφάνισης των δυο απαντήσεων που υποδεικνύουν ότι θα αντιμετωπίζαν καλύτερα το μέλλον μόνες τους, είναι το Ηνωμένο Βασίλειο (46,57%), η Σλοβενία (45,79%), η Κύπρος (44,50%) και η Αυστρία (40,50%). Στον πίνακα 2.10 φαίνονται αναλυτικά οι μέσοι όροι των απαντήσεων των κρατών - μελών στη συγκεκριμένη ερώτηση και στο γράφημα που ακολουθεί (γράφημα 2.15) βλέπουμε τα ίδια αποτελέσματα εικονικά.

Χώρα	Συμφωνώ απόλυτα	Τείνω να συμφωνώ	Τείνω να διαφωνώ	Διαφωνώ απόλυτα	Δε ξέρω
Βέλγιο	7,14%	21,93%	37,64%	28,57%	4,71%
Βουλγαρία	8,14%	17,00%	28,14%	27,64%	19,07%
Τσεχία	11,29%	26,50%	34,50%	16,93%	10,79%
Δανία	6,93%	11,21%	29,29%	46,14%	6,43%
Γερμανία	8,71%	13,21%	28,57%	42,14%	7,36%
Εσθονία	5,50%	13,93%	34,00%	36,00%	10,57%
Ιρλανδία	8,86%	17,14%	27,07%	38,79%	8,14%
Ελλάδα	14,00%	23,21%	34,79%	22,07%	5,93%
Ισπανία	7,14%	16,71%	26,57%	37,79%	11,79%
Γαλλία	9,43%	18,57%	32,86%	28,21%	10,93%
Κροατία	9,67%	28,92%	31,50%	19,50%	10,42%
Ιταλία	11,86%	27,36%	28,07%	19,14%	13,57%
Κύπρος	21,14%	23,36%	22,86%	25,50%	7,14%
Λετονία	10,79%	17,57%	33,21%	24,36%	14,07%
Λιθουανία	5,57%	16,14%	35,00%	34,29%	9,00%
Λουξεμβούργο	7,57%	13,57%	30,93%	41,57%	6,36%
Ουγγαρία	9,36%	23,36%	28,86%	29,64%	8,79%
Μάλτα	5,64%	14,43%	31,00%	35,86%	13,07%
Ολλανδία	6,00%	10,29%	32,50%	46,71%	4,50%
Αυστρία	15,21%	25,29%	30,00%	20,43%	9,07%
Πολωνία	9,79%	27,07%	33,14%	18,29%	11,71%
Πορτογαλία	6,43%	22,43%	34,79%	25,29%	11,07%
Ρουμανία	9,64%	23,29%	29,14%	25,14%	12,79%
Σλοβενία	18,43%	27,36%	28,29%	18,71%	7,21%
Σλοβακία	7,79%	21,43%	35,50%	23,57%	11,71%
Φινλανδία	8,57%	17,29%	37,14%	28,71%	8,29%
Σουηδία	10,50%	18,86%	30,14%	34,64%	5,86%
Ην. Βασίλειο	23,21%	23,36%	23,64%	16,43%	13,36%

Πίνακας 2.10 Μέσος όρος απαντήσεων ανά χώρα για την περίοδο 2012 – 2019, στην ερώτηση «Η χώρα μου θα μπορούσε να αντιμετωπίσει καλύτερα το μέλλον εκτός της Ε.Ε.».

Γράφημα 2.15 Μέσος όρος απαντήσεων ανά χώρα για την περίοδο 2012 – 2019, στην ερώτηση «Η χώρα μου θα μπορούσε να αντιμετωπίσει καλύτερα το μέλλον εκτός της Ε.Ε.».

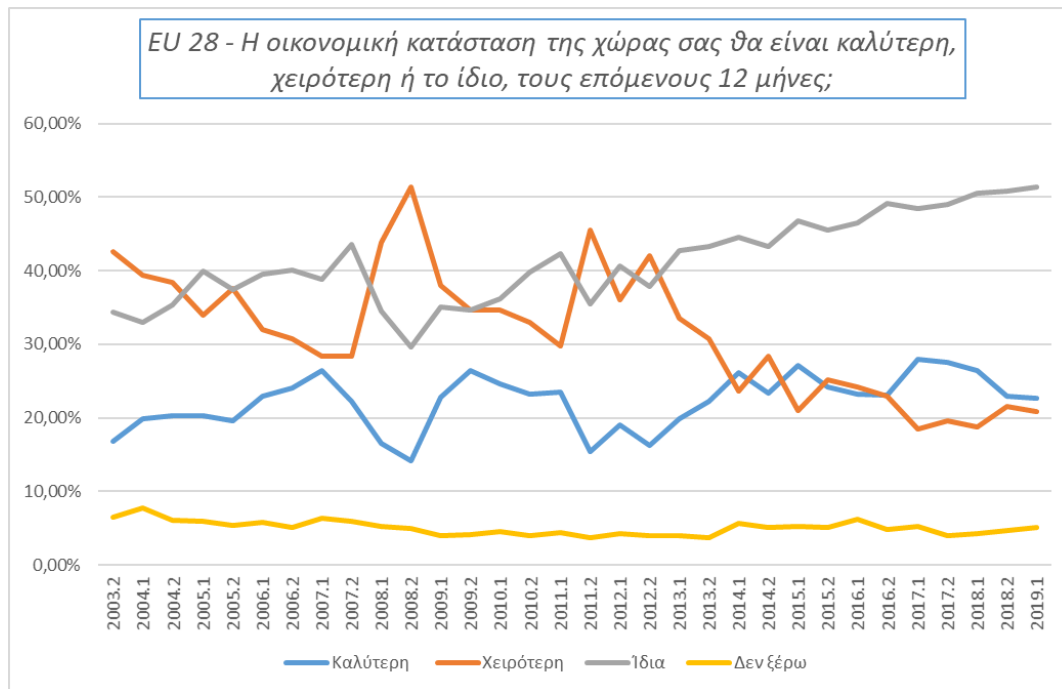
2.3 Προσδοκίες για τους επόμενους 12 μήνες

Οι ερωτήσεις που ακολουθούν αφορούν τις προσδοκίες των πολιτών, όσον αφορά τους επόμενους 12 μήνες και ξεκίνησαν να ερωτώνται για πρώτη φορά το φθινόπωρο του 2003. Στον πίνακα 2.11, βλέπουμε τα μέσα ποσοστά των απαντήσεων των πολιτών, όσον αφορά το πως πιστεύουν ότι θα είναι η οικονομική κατάσταση στη χώρα τους, τους επόμενους 12 μήνες. Οι πιο ‘αισιόδοξες’ χώρες είναι η Εσθονία και η Ολλανδία, ενώ οι πιο ‘απαισιόδοξες’ κατά μέσο όρο είναι η Ελλάδα, η Κύπρος και η Πορτογαλία. Οι χώρες που απαντούν σε μεγαλύτερο ποσοστό ότι η κατάσταση θα είναι η ίδια είναι η Δανία και η Φινλανδία.

	<i>Ποιες είναι οι προσδοκίες σας για τους επόμενους 12 μήνες: Θα είναι καλύτερα, χειρότερα ή το ίδιο όσον αφορά την οικονομική κατάσταση της χώρας σας;</i>			
Χώρα	Καλύτερη	Χειρότερη	Ίδια	Δεν ξέρω
Βέλγιο	19,55%	36,29%	42,20%	1,96%
Βουλγαρία	18,12%	27,32%	43,88%	10,68%
Τσεχία	17,13%	34,32%	45,48%	3,07%
Δανία	28,52%	14,47%	53,95%	3,06%
Γερμανία	17,24%	31,72%	48,03%	3,01%
Εσθονία	30,84%	20,68%	42,35%	6,13%
Ιρλανδία	28,75%	28,02%	37,91%	5,32%
Ελλάδα	13,57%	56,62%	28,45%	1,36%
Ισπανία	24,18%	27,96%	42,62%	5,24%
Γαλλία	21,78%	33,94%	38,15%	6,13%
Κροατία	20,75%	34,33%	42,83%	2,09%
Ιταλία	22,93%	36,38%	35,27%	5,42%
Κύπρος	18,45%	42,84%	33,35%	5,36%
Λετονία	20,90%	24,71%	49,39%	5,00%
Λιθουανία	25,16%	25,32%	44,77%	4,75%
Λουξεμβούργο	18,71%	31,65%	44,14%	5,50%
Ουγγαρία	18,32%	38,35%	40,45%	2,88%
Μάλτα	29,84%	21,13%	33,26%	15,77%
Ολλανδία	30,04%	28,68%	39,36%	1,92%
Αυστρία	23,18%	25,19%	47,73%	3,90%
Πολωνία	21,87%	27,71%	42,55%	7,87%
Πορτογαλία	16,44%	43,65%	33,80%	6,11%
Ρουμανία	24,04%	31,96%	37,76%	6,24%
Σλοβενία	20,06%	36,19%	40,16%	3,59%
Σλοβακία	22,19%	33,00%	41,16%	3,65%
Φινλανδία	23,61%	23,75%	50,40%	2,24%
Σουηδία	24,69%	25,17%	46,12%	4,02%
Ην. Βασίλειο	23,17%	32,80%	36,53%	7,50%

Πίνακας 2.11 Μέσο ποσοστό απαντήσεων στην ερώτηση «Ποιες είναι οι προσδοκίες σας για τους επόμενους 12 μήνες: Θα είναι καλύτερα, χειρότερα ή το ίδιο όσον αφορά την οικονομική κατάσταση της χώρας σας;», κατά τα έτη 2003-2019

Στο γράφημα που ακολουθεί (γράφημα 2.16) βλέπουμε την απάντηση όλων των χωρών της Ε.Ε. συνολικά, στο βάθος των ετών. Παρατηρούμε ότι από την άνοιξη του 2013, αυξάνεται το μέσο ποσοστό όσων απάντησαν πως η κατάσταση θα είναι ίδια όσον αφορά την οικονομική κατάσταση στη χώρα τους.

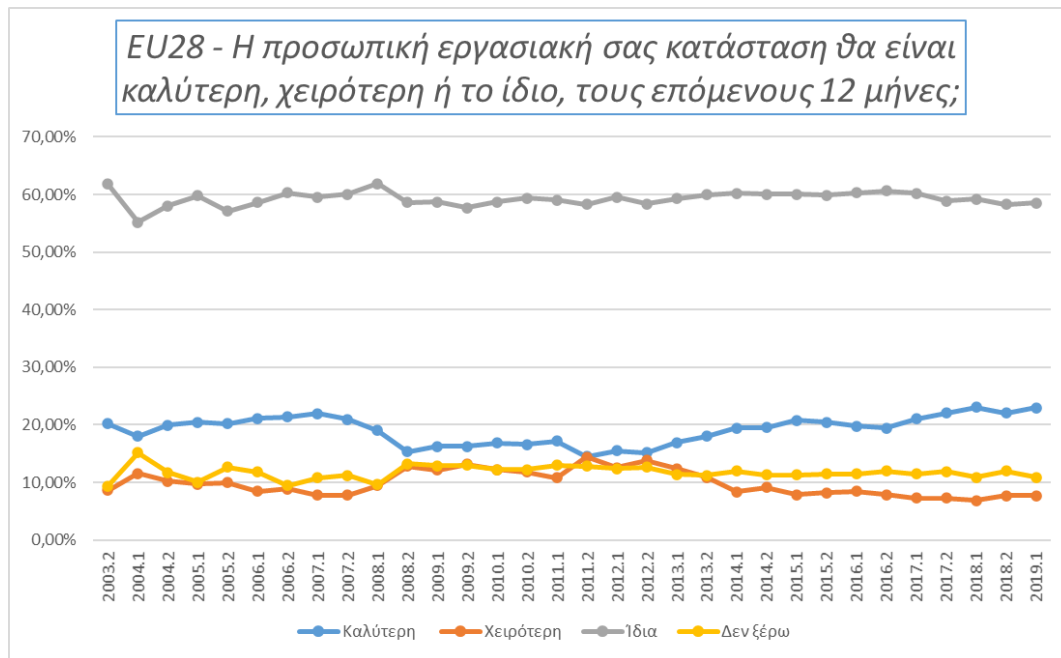
Γράφημα 2.16 Μέσο ποσοστό απαντήσεων ευρωπαϊών πολιτών κατά τα έτη 2003-2019, στην ερώτηση «Ποιες είναι οι προσδοκίες σας για τους επόμενους 12 μήνες: Θα είναι καλύτερα, χειρότερα ή το ίδιο όσον αφορά την οικονομική κατάσταση της χώρας σας;»

Στον επόμενο πίνακα (πίνακας 2.12), βλέπουμε τα μέσα ποσοστά των απαντήσεων των πολιτών, όσον αφορά το πως πιστεύουν ότι θα είναι η προσωπική εργασιακή τους κατάσταση, τους επόμενους 12 μήνες. Οι πιο 'απαισιόδοξοι' πολίτες είναι αυτοί στην Ελλάδα, την Ουγγαρία και την Πορτογαλία όπου το 21,38%, το 21,77% και το 17,74% αντίστοιχα, πιστεύουν πως η εργασιακή τους κατάσταση θα είναι χειρότερη, ενώ όλες οι υπόλοιπες χώρες έχουν πιο χαμηλά ποσοστά σε αυτή την απάντηση. Αυτό που παρατηρείται όμως είναι ότι κατά κόρον το μεγαλύτερο ποσοστό των πολιτών όλων των κρατών - μελών υποστηρίζουν πως η εργασιακή τους κατάσταση θα είναι η ίδια. Αυτό βέβαια στις ανεπτυγμένες χώρες με ισχυρές οικονομίες και χαμηλό ποσοστό ανεργίας έχει άλλο νόημα από ότι σε χώρες που έχουν υψηλή ανεργία και χρέη. Στο γράφημα που ακολουθεί βλέπουμε ότι η ίδια εικόνα που παρατηρήσαμε ισχύει και σαν σύνολο στην Ε.Ε. (EU 28).

<i>Ποιες είναι οι προσδοκίες σας για τους επόμενους 12 μήνες: Θα είναι καλύτερα, χειρότερα ή το ίδιο όσον αφορά την προσωπική εργασιακή σας κατάσταση;</i>				
Χώρα	Καλύτερη	Χειρότερη	Ίδια	Δεν ξέρω
Βέλγιο	18,66%	8,03%	64,62%	8,69%
Βουλγαρία	13,92%	9,32%	66,76%	10,00%
Τσεχία	12,81%	10,68%	58,61%	17,90%
Δανία	21,03%	2,80%	72,33%	3,84%
Γερμανία	15,58%	7,33%	66,02%	11,07%
Εσθονία	25,81%	6,16%	49,48%	18,55%
Ιρλανδία	23,03%	8,41%	59,59%	8,97%
Ελλάδα	12,60%	21,38%	57,93%	8,09%
Ισπανία	23,03%	8,29%	63,59%	5,09%
Γαλλία	25,16%	6,09%	53,06%	15,69%
Κροατία	21,33%	15,33%	59,08%	4,26%
Ιταλία	21,93%	13,60%	57,64%	6,83%
Κύπρος	14,39%	12,42%	56,32%	16,87%
Λετονία	23,48%	7,13%	52,68%	16,71%
Λιθουανία	21,10%	15,29%	48,19%	15,42%
Λουξεμβούργο	18,89%	5,03%	64,43%	11,65%
Ουγγαρία	13,06%	21,77%	55,16%	10,01%
Μάλτα	17,55%	6,61%	47,77%	28,07%
Ολλανδία	20,82%	7,22%	54,59%	17,37%
Αυστρία	17,26%	7,92%	67,48%	7,34%
Πολωνία	17,94%	10,48%	62,84%	8,74%
Πορτογαλία	13,88%	17,74%	60,33%	8,05%
Ρουμανία	21,56%	16,60%	39,72%	22,12%
Σλοβενία	14,58%	10,58%	67,65%	7,19%
Σλοβακία	17,61%	12,52%	53,42%	16,45%
Φινλανδία	16,72%	3,49%	73,37%	6,42%
Σουηδία	26,92%	3,62%	63,30%	6,16%
Ην. Βασίλειο	25,30%	6,00%	58,46%	10,24%

Πίνακας 2.12 Μέσο ποσοστό απαντήσεων στην ερώτηση «Ποιες είναι οι προσδοκίες σας για τους επόμενους 12 μήνες: Θα είναι καλύτερα, χειρότερα ή το ίδιο όσον αφορά την προσωπική εργασιακή σας κατάσταση;», κατά τα έτη 2003-2019

Κατά μέσο όρο οι πολίτες των κρατών - μελών της Ε.Ε. απαντούν σε μεγαλύτερο ποσοστό πως η κατάσταση θα είναι η ίδια όσον αφορά την προσωπική τους εργασιακή κατάσταση, ενώ η αμέσως επόμενη συνηθέστερη απάντηση είναι ότι η εργασιακή τους κατάσταση θα είναι καλύτερη (γράφημα 2.17).

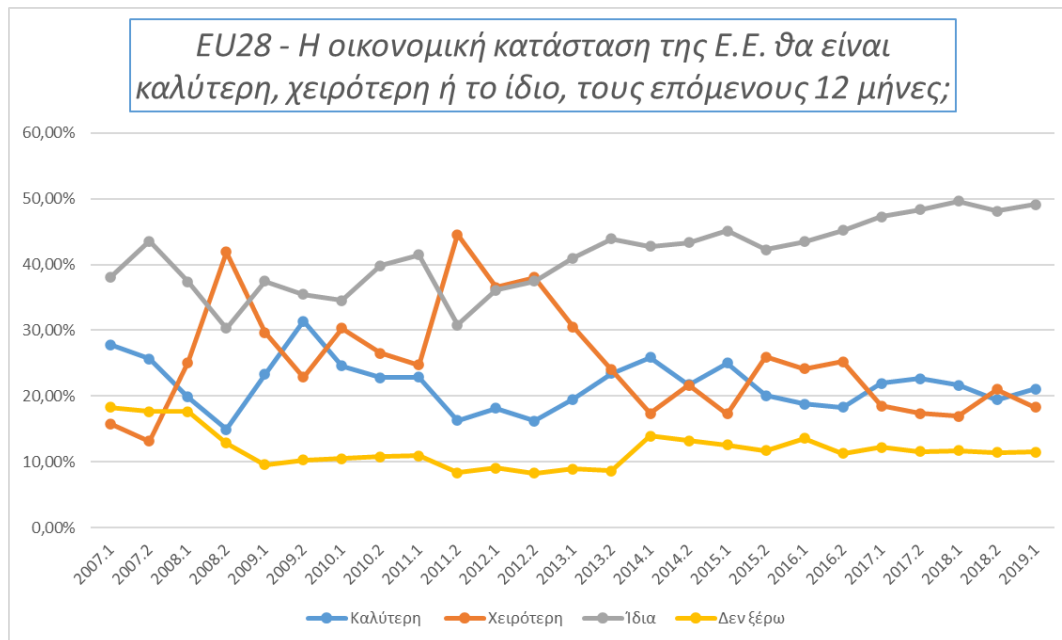

Γράφημα 2.17 Μέσο ποσοστό απαντήσεων ευρωπαϊκών πολιτών κατά τα έτη 2003 - 2019, στην ερώτηση «Ποιες είναι οι προσδοκίες σας για τους επόμενους 12 μήνες: Θα είναι καλύτερα, χειρότερα ή το ίδιο όσον αφορά την προσωπική εργασιακή σας κατάσταση;»

Η ερώτηση που ακολουθεί ερωτήθηκε για πρώτη φορά την άνοιξη του 2007, και αφορά την πεποίθηση των πολιτών για το αν η κατάσταση στην Ε.Ε. θα είναι καλύτερη, χειρότερη ή ίδια, στους επόμενους 12 μήνες (πίνακας 2.13). Στα έτη 2007-2019, κατά μέσο όρο, οι περισσότεροι πολίτες είναι απαισιόδοξοι (υποστηρίζουν ότι η κατάσταση θα είναι χειρότερη) ή ουδέτεροι (υποστηρίζουν ότι η κατάσταση θα είναι ίδια). Βέβαια, όπως παρατηρούμε στο γράφημα 2.18, αν δούμε την Ε.Ε. ως σύνολο, η εικόνα που λαμβάνουμε είναι ότι σχεδόν σε όλο το εύρος των ετών το μεγαλύτερο ποσοστό των πολιτών της Ε.Ε. υποστηρίζουν ότι η κατάσταση θα είναι η ίδια, ενώ σε δύο έρευνες (φθινόπωρο 2008 και φθινόπωρο του 2011) υπερσχύει η άποψη πως η οικονομική κατάσταση της Ε.Ε. θα είναι χειρότερη στο επόμενο έτος.

	<i>Ποιες είναι οι προσδοκίες σας για τους επόμενους 12 μήνες: Θα είναι καλύτερα, χειρότερα ή το ίδιο όσον αφορά την οικονομική κατάσταση στην Ε.Ε.;</i>			
Χώρα	Καλύτερη	Χειρότερη	Ίδια	Δεν ξέρω
Βέλγιο	18,48%	35,64%	42,32%	3,56%
Βουλγαρία	29,04%	10,16%	33,00%	27,80%
Τσεχία	15,04%	27,20%	49,00%	8,76%
Δανία	21,52%	22,60%	47,12%	8,76%
Γερμανία	14,36%	34,68%	42,52%	8,44%
Εσθονία	26,60%	15,84%	41,52%	16,04%
Ιρλανδία	23,76%	22,72%	39,92%	13,60%
Ελλάδα	15,36%	38,36%	42,52%	3,76%
Ισπανία	26,24%	16,80%	44,60%	12,36%
Γαλλία	21,20%	24,76%	40,24%	13,80%
Κροατία	27,67%	17,50%	46,58%	8,25%
Ιταλία	24,88%	26,28%	37,32%	11,52%
Κύπρος	16,48%	26,64%	39,20%	17,68%
Λετονία	25,36%	12,20%	49,00%	13,44%
Λιθουανία	29,72%	12,48%	46,80%	11,00%
Λουξεμβούργο	17,36%	41,52%	31,92%	9,20%
Ουγγαρία	23,00%	23,96%	45,36%	7,68%
Μάλτα	23,96%	14,08%	33,16%	28,80%
Ολλανδία	20,00%	37,04%	36,72%	6,24%
Αυστρία	21,72%	31,80%	40,08%	6,40%
Πολωνία	20,92%	16,56%	46,96%	15,56%
Πορτογαλία	18,56%	28,60%	39,68%	13,16%
Ρουμανία	31,08%	17,68%	34,48%	16,76%
Σλοβενία	24,00%	24,36%	46,00%	5,64%
Σλοβακία	23,12%	24,20%	44,92%	7,76%
Φινλανδία	17,36%	29,64%	46,64%	6,36%
Σουηδία	18,48%	33,76%	37,36%	10,40%
Ην. Βασίλειο	16,60%	29,76%	35,76%	17,88%

Πίνακας 2.13 Μέσο ποσοστό απαντήσεων στην ερώτηση «Ποιες είναι οι προσδοκίες σας για τους επόμενους 12 μήνες: Θα είναι καλύτερα, χειρότερα ή το ίδιο όσον αφορά την οικονομική κατάσταση της Ε.Ε.»», κατά τα έτη 2007-2019

Γράφημα 2.18 Μέσο ποσοστό απαντήσεων ευρωπαϊών πολιτών κατά τα έτη 2003-2019, στην ερώτηση «Ποιες είναι οι προσδοκίες σας για τους επόμενους 12 μήνες: Θα είναι καλύτερα, χειρότερα ή το ίδιο όσον αφορά την οικονομική κατάσταση της Ε.Ε.»

2.4 Ανησυχίες και προβλέψεις

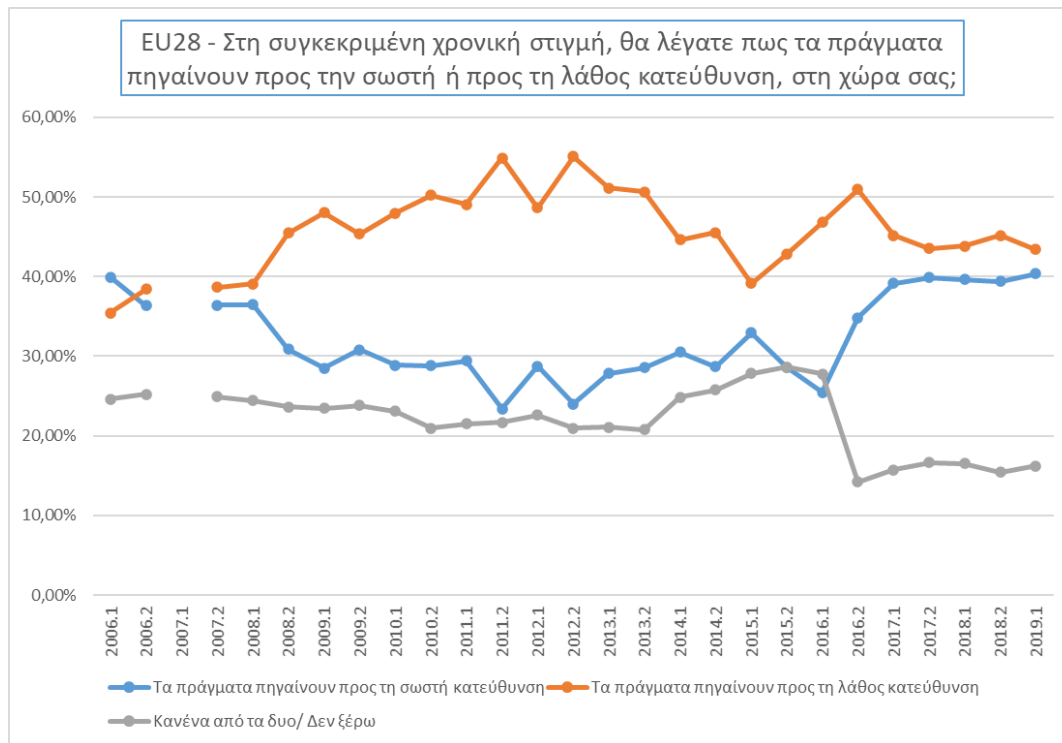
Σε δυο ερωτήσεις ελέγχθηκε αν οι πολίτες πιστεύουν ότι τα πράγματα γενικά πηγαίνουν προς τη σωστή ή λάθος κατεύθυνση στην χώρα τους και στην Ε.Ε. (πίνακες 2.14 και 2.15). Οι ερωτήσεις αυτές τέθηκαν για πρώτη φορά την άνοιξη του 2006.

Οι πολίτες στις σκανδιναβικές χώρες, το Λουξεμβούργο, τη Μάλτα, την Αυστρία, την Ολλανδία, την Εσθονία και την Ιρλανδία κατά μέσο όρο απαντούν περισσότερο ότι τα πράγματα πηγαίνουν προς τη σωστή κατεύθυνση, στη χώρα τους. Αντίθετα, στις υπόλοιπες χώρες υπερισχύει το συναίσθημα ότι τα πράγματα πηγαίνουν προς τη λάθος κατεύθυνση στη χώρα τους. Η πιο έντονη αντίδραση είναι η περίπτωση των πολιτών της Ελλάδας, όπου το 71,15% των πολιτών απαντούν κατά μέσο όρο στα έτη 2006-2019 ότι τα πράγματα πηγαίνουν προς τη λάθος κατεύθυνση στη χώρα τους (πίνακας 2.14).

<i>Στη συγκεκριμένη χρονική στιγμή, θα λέγατε πως τα πράγματα πηγαίνουν προς την σωστή ή προς τη λάθος κατεύθυνση, στη χώρα σας;</i>			
Χώρα	Τα πράγματα πηγαίνουν προς τη σωστή κατεύθυνση	Τα πράγματα πηγαίνουν προς τη λάθος κατεύθυνση	Κανένα από τα δυο / Δεν ξέρω
Βέλγιο	32,15%	49,65%	18,20%
Βουλγαρία	24,17%	47,88%	27,95%
Τσεχία	31,69%	48,23%	20,08%
Δανία	46,92%	37,54%	15,54%
Γερμανία	36,77%	37,69%	25,54%
Εσθονία	38,88%	29,85%	31,27%
Ιρλανδία	44,73%	34,69%	20,58%
Ελλάδα	15,27%	71,15%	13,58%
Ισπανία	21,96%	61,38%	16,66%
Γαλλία	21,54%	63,31%	15,15%
Κροατία	17,08%	69,08%	13,84%
Ιταλία	17,23%	56,12%	26,65%
Κύπρος	25,38%	48,08%	26,54%
Λετονία	25,65%	47,42%	26,93%
Λιθουανία	29,31%	47,88%	22,81%
Λουξεμβούργο	48,81%	26,54%	24,65%
Ουγγαρία	23,65%	54,88%	21,47%
Μάλτα	47,23%	25,08%	27,69%
Ολλανδία	43,23%	32,96%	23,81%
Αυστρία	38,88%	34,65%	26,47%
Πολωνία	35,38%	44,31%	20,31%
Πορτογαλία	28,42%	43,62%	27,96%
Ρουμανία	25,17%	55,96%	18,87%
Σλοβενία	23,19%	51,73%	25,08%
Σλοβακία	28,27%	47,04%	24,69%
Φινλανδία	45,04%	38,96%	16,00%
Σουηδία	46,12%	39,31%	14,57%
Ην. Βασίλειο	31,58%	50,12%	18,30%

Πίνακας 2.14 Μέσο ποσοστό απαντήσεων στην ερώτηση «Στη συγκεκριμένη χρονική στιγμή, θα λέγατε πως τα πράγματα πηγαίνουν προς την σωστή ή προς τη λάθος κατεύθυνση, στη χώρα σας;», κατά τα έτη 2006-2019

Στο γράφημα 2.19 βλέπουμε την συνολική εικόνα των κρατών - μελών της Ε.Ε. (EU28), όπου φαίνεται ξεκάθαρα πως σε όλο το εύρος των ετών, είναι πιο υψηλό το ποσοστό των πολιτών που θεωρεί ότι τα πράγματα πάνε προς τη λάθος κατεύθυνση στη χώρα τους.

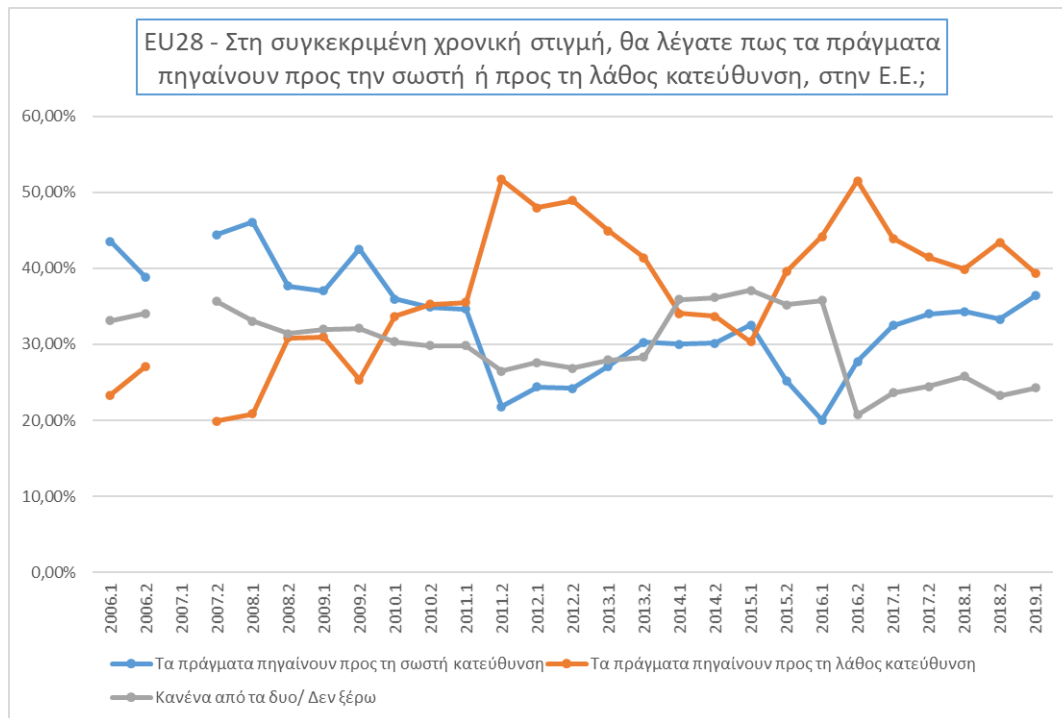
Γράφημα 2.19 Μέσο ποσοστό απαντήσεων ευρωπαϊών πολιτών κατά τα έτη 2006-2019, στην ερώτηση «Στη συγκεκριμένη χρονική στιγμή, θα λέγατε πως τα πράγματα πηγαίνουν προς την σωστή ή προς τη λάθος κατεύθυνση, στη χώρα σας;»

Οι χώρες που υποστηρίζουν πως τα πράγματα πάνε προς τη σωστή κατεύθυνση στην Ε.Ε. είναι 10 (Βουλγαρία, Εσθονία, Ιρλανδία, Λετονία, Λιθουανία, Μάλτα, Πολωνία, Ρουμανία, Σλοβενία και Σλοβακία) ενώ σε όλες τις υπόλοιπες χώρες υπερισχύει η αντίθετη άποψη. Στην Ελλάδα το 57,50% των πολιτών κατά μέσο όρο στο εύρος αυτών των ετών, υποστηρίζει πως τα πράγματα πάνε προς τη λάθος κατεύθυνση στην Ε.Ε. (πίνακας 2.15).

Στη συγκεκριμένη χρονική στιγμή, θα λέγατε πως τα πράγματα πηγαίνουν προς την σωστή ή προς τη λάθος κατεύθυνση, στην Ε.Ε.;			
Χώρα	Τα πράγματα πηγαίνουν προς τη σωστή κατεύθυνση	Τα πράγματα πηγαίνουν προς τη λάθος κατεύθυνση	Κανένα από τα δυο / Δεν ξέρω
Βέλγιο	32,92%	47,00%	20,08%
Βουλγαρία	48,75%	14,75%	36,50%
Τσεχία	33,92%	40,81%	25,27%
Δανία	32,92%	43,58%	23,50%
Γερμανία	28,08%	42,69%	29,23%
Εσθονία	38,88%	20,96%	40,16%
Ιρλανδία	39,62%	28,69%	31,69%
Ελλάδα	22,69%	57,50%	19,81%
Ισπανία	29,00%	42,50%	28,50%
Γαλλία	21,96%	53,54%	24,50%
Κροατία	39,67%	34,25%	26,08%
Ιταλία	21,73%	42,23%	36,04%
Κύπρος	24,62%	39,88%	35,50%
Λετονία	37,58%	25,15%	37,27%
Λιθουανία	45,31%	21,42%	33,27%
Λουξεμβούργο	27,73%	44,92%	27,35%
Ουγγαρία	32,38%	33,73%	33,89%
Μάλτα	33,73%	22,00%	44,27%
Ολλανδία	32,50%	40,77%	26,73%
Αυστρία	26,46%	45,81%	27,73%
Πολωνία	43,50%	26,08%	30,42%
Πορτογαλία	31,27%	31,46%	37,27%
Ρουμανία	46,83%	22,25%	30,92%
Σλοβενία	34,58%	33,85%	31,57%
Σλοβακία	36,46%	35,42%	28,12%
Φινλανδία	33,12%	47,27%	19,61%
Σουηδία	30,81%	46,73%	22,46%
Ην. Βασίλειο	22,31%	47,00%	30,69%

Πίνακας 2.15 Μέσο ποσοστό απαντήσεων στην ερώτηση «Στη συγκεκριμένη χρονική στιγμή, θα λέγατε πως τα πράγματα πηγαίνουν προς την σωστή ή προς τη λάθος κατεύθυνση, στην Ε.Ε.»; κατά τα έτη 2006-2019

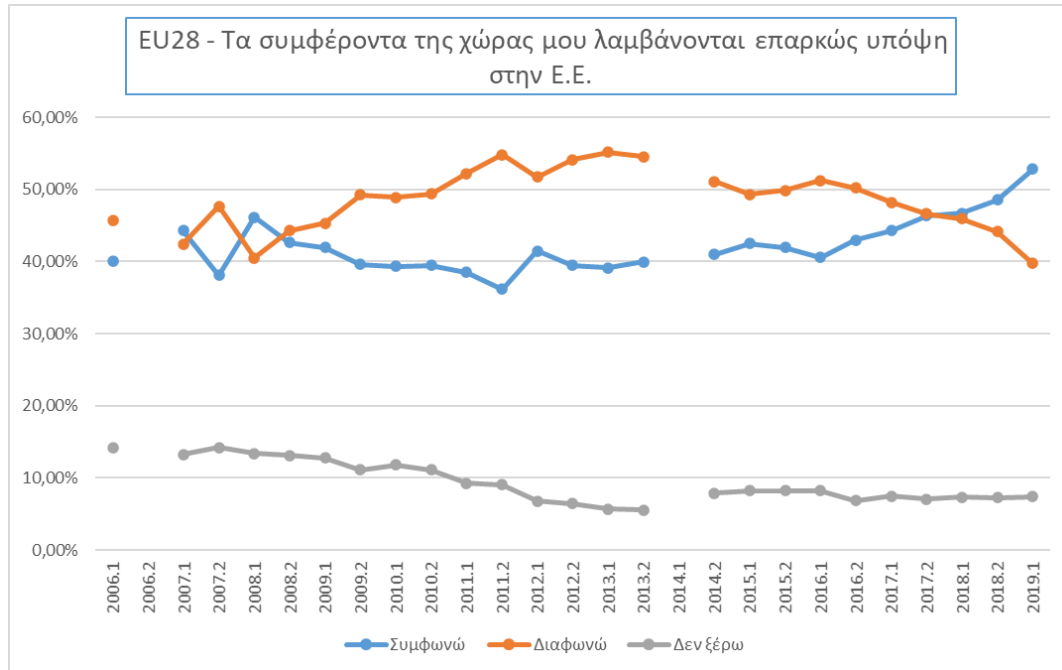
Στο γράφημα που ακολουθεί (γράφημα 2.20) απεικονίζεται η εικόνα των κρατών - μελών της Ε.Ε. (EU28) συνολικά. Από το 2011 κι έπειτα, φαίνεται να υπερισχύει η άποψη των πολιτών που θεωρούν ότι τα πράγματα πάνε προς τη λάθος κατεύθυνση στην Ε.Ε.

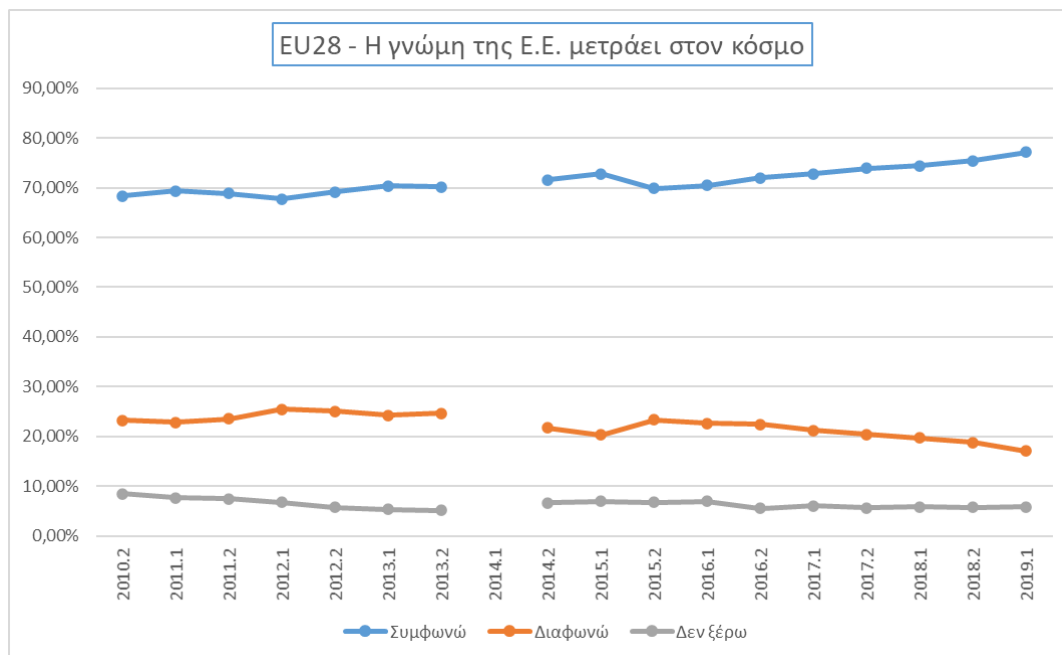
Γράφημα 2.20 Μέσο ποσοστό απαντήσεων ευρωπαίων πολιτών κατά τα έτη 2006-2019, στην ερώτηση «Στη συγκεκριμένη χρονική στιγμή, θα λέγατε πως τα πράγματα πηγαίνουν προς την σωστή ή προς τη λάθος κατεύθυνση, στην Ε.Ε.»

Εν συνέχεια, οι ερωτηθέντες κλήθηκαν να απαντήσουν σε ερωτήσεις που αντικατοπτρίζουν τις πεποιθήσεις τους ως προς την επιρροή που έχει η γνώμη της χώρας τους και των ίδιων στην Ε.Ε., την επιρροή που έχει η γνώμη τους στη χώρα τους και την επιρροή που έχει η Ε.Ε. στον κόσμο. Επίσης, κλήθηκαν να απαντήσουν αν πιστεύουν πως η χώρα τους θα μπορούσε να αντιμετωπίσει καλύτερα το μέλλον εκτός της Ε.Ε. Στα πλαίσια της ανάλυσης οι απαντήσεις ‘συμφωνώ απόλυτα’ και ‘τείνω να συμφωνώ’ μετασχηματίστηκαν σε ‘συμφωνώ’, ενώ οι απαντήσεις ‘τείνω να διαφωνώ’ και ‘διαφωνώ απόλυτα’ σε ‘διαφωνώ’. Στο γράφημα 2.21, βλέπουμε τις απαντήσεις των πολιτών κατά μέσο όρο ανά έτος, στην ερώτηση αν πιστεύουν πως τα συμφέροντα της χώρας τους λαμβάνονται επαρκώς υπόψη στην Ε.Ε. Παρατηρούμε πως το μεγαλύτερο ποσοστό των πολιτών νιώθουν πως τα συμφέροντα της χώρας τους δε λαμβάνονται επαρκώς υπόψη στην Ε.Ε. και στην περίοδο 2008-2013 το ποσοστό αυτό έχει την τάση να αυξάνεται. Από το 2014 και έπειτα παρατηρείται μια μείωση και από το 2018 αρχίζει να υπερισχύει η άποψη

όσων πιστεύουν πως τα συμφέροντά της χώρας τους λαμβάνονται επαρκώς υπόψη στην Ε.Ε.

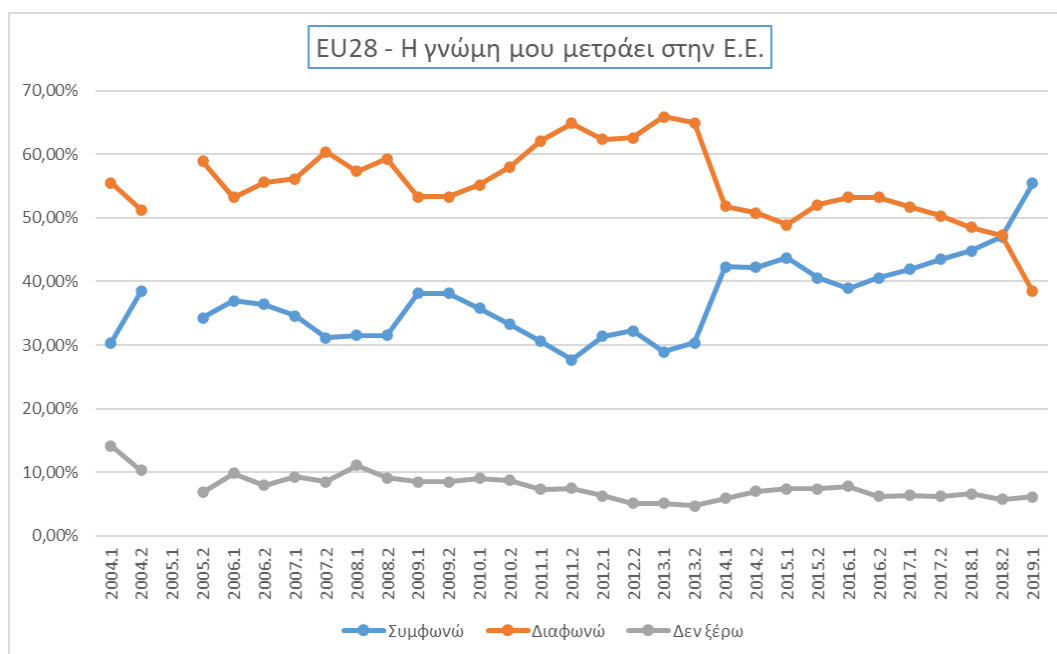
Γράφημα 2.21 EU28 - Τα συμφέροντα της χώρας μου λαμβάνονται επαρκώς υπόψη στην Ε.Ε.

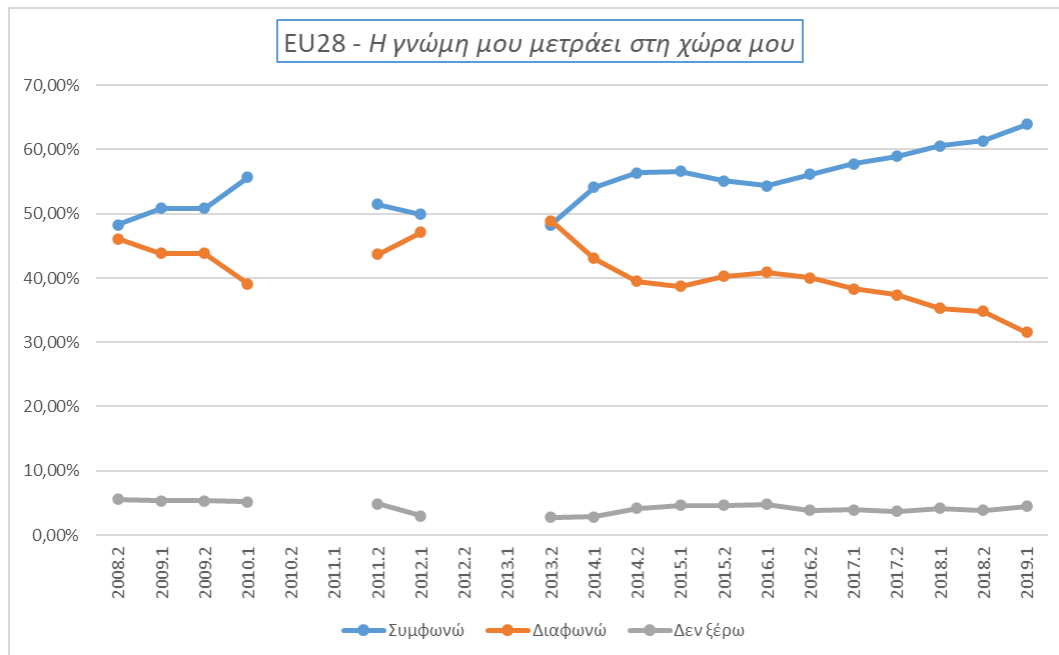
Γράφημα 2.22 EU28 - Η γνώμη της Ε.Ε. μετράει στον κόσμο

Όσον αφορά τη ‘φωνή’ της Ε.Ε. ένα αρκετά μεγάλο - κατά μέσο όρο - ποσοστό των πολιτών φαίνεται να πιστεύει ότι η γνώμη της Ε.Ε. μετράει στον κόσμο (γράφημα 2.22).

Με βάση δεκαετίες έρευνας, ο Ridgeway (2014) παρατηρεί ότι «οι άνθρωποι νοιάζονται για το στάτους τους σχεδόν τόσο έντονα όσο και για τα χρήματα και την εξουσία». Εν μέρει, αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι η κοινωνική εκτίμηση συνδέεται στενά με την αυτοεκτίμηση, ένα χαρακτηριστικό της προσωπικότητας που προκύπτει από τη σωματική υγεία και την ψυχική ευημερία (Marmot, 2004; Fisk, 2010). Ως εκ τούτου, είναι λογικό ότι οι ανησυχίες σχετικά με την κοινωνική θέση και το κατά πόσο λαμβάνεται υπόψιν η γνώμη των ανθρώπων, μπορεί να εισέλθουν στις πολιτικές αποφάσεις που λαμβάνουν. Οι πολίτες των κρατών - μελών της Ε.Ε. νιώθουν σε πολύ μεγάλο ποσοστό (κατά μέσο όρο), ότι η γνώμη τους δε μετράει στην Ε.Ε. (γράφημα 2.23). Στην έρευνα της άνοιξης 2019, για πρώτη φορά αρχίζει να υπερισχύει η άποψη ότι η γνώμη των πολιτών μετράει στην Ε.Ε. Αντίθετα, το μεγαλύτερο ποσοστό κατά μέσο όρο, πιστεύουν ότι η γνώμη τους μετράει στη χώρα τους και μάλιστα με μια ανοδική τάση (γράφημα 2.24).

Γράφημα 2.23 EU28 - Η γνώμη μου μετράει στην Ε.Ε.

Γράφημα 2.24 EU28 - Η γνώμη μου μετράει στη χώρα μου

Στη συνέχεια, λάβαμε υπόψιν το μέσο όρο απαντήσεων για όλα τα έτη, για κάθε μια από τις χώρες με προγράμματα προσαρμογής και στο γράφημα 2.25 βλέπουμε τα ποσοστά των απαντήσεων που έδωσαν. Οι Έλληνες πολίτες είναι εκείνοι που διαφωνούν περισσότερο ότι η γνώμη τους μετράει στην Ε.Ε., και ακολουθεί η Πορτογαλία και έπειτα η Ιρλανδία στην οποία ένα μεγάλο σχετικά ποσοστό (περίπου 13%) των πολιτών είναι αναποφάσιστοι. Ακόμα, όσον αφορά τη χώρα τους περίπου 7 στους 10 Έλληνες πιστεύουν ότι η γνώμη τους δε μετράει στη χώρα τους, ενώ χαμηλότερα ποσοστά παρατηρούμε στην ίδια ερώτηση στις περιπτώσεις της Πορτογαλίας και της Ιρλανδίας (γράφημα 2.26).

Γράφημα 2.25 Η γνώμη μου μετράει στην ΕΕ (Ελλάδα, Πορτογαλία, Ιρλανδία)

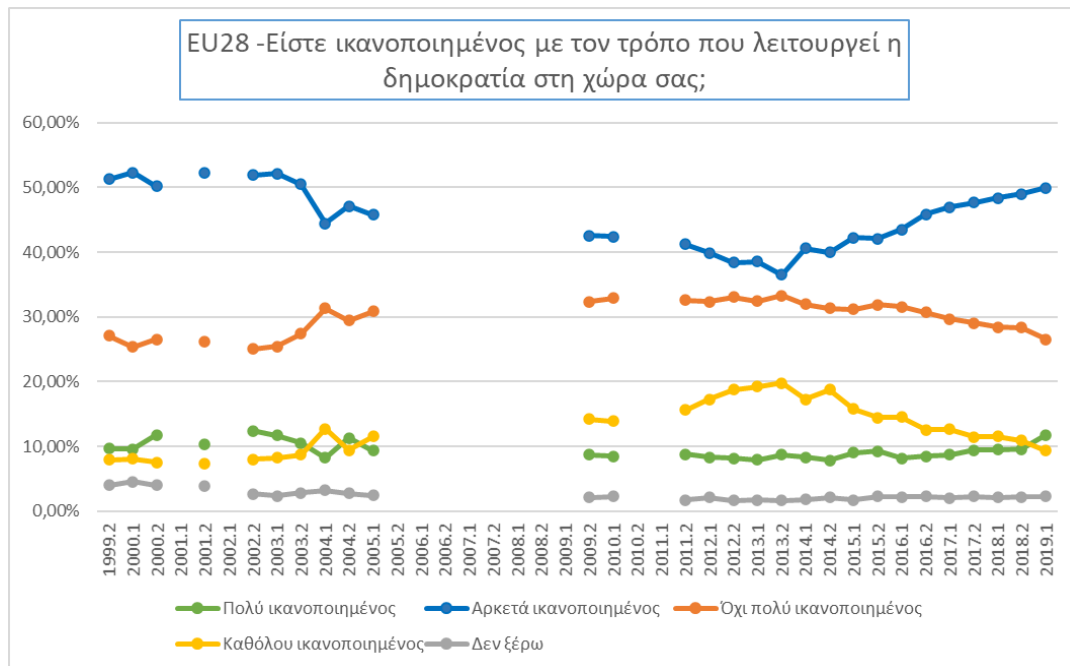

Γράφημα 2.26 Η γνώμη μου μετράει στη χώρα μου (Ελλάδα, Πορτογαλία, Ιρλανδία)

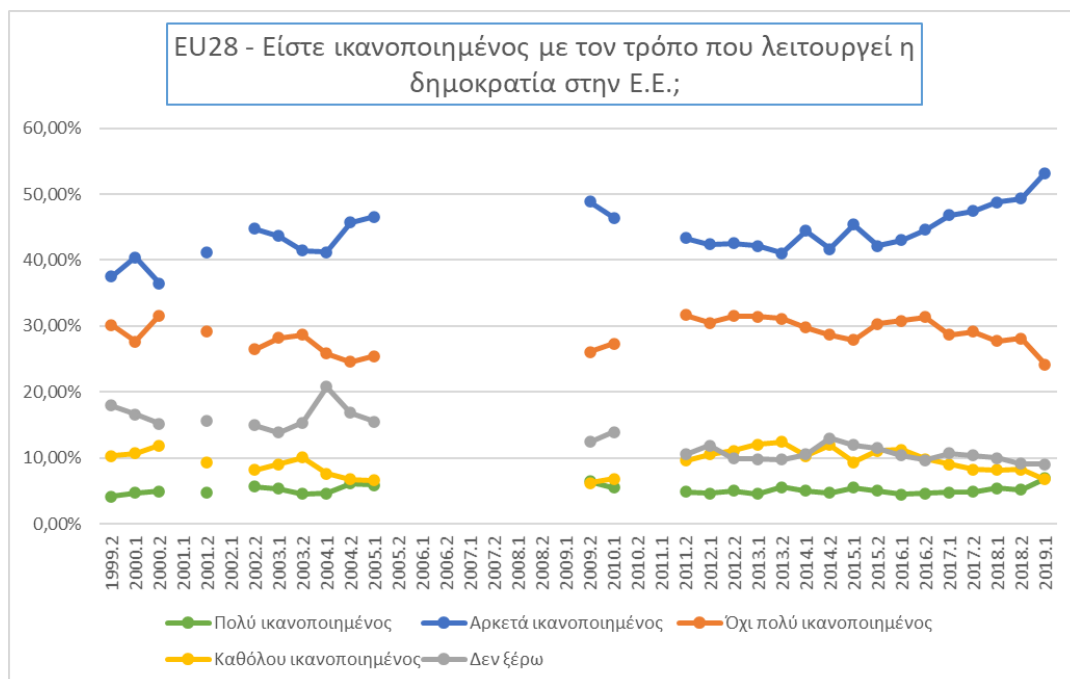
2.5 Η δημοκρατία στην Ε.Ε.

Η Ε.Ε. καθορίζει και εφαρμόζει κοινές πολιτικές και δράσεις, με στόχο «την εδραίωση και στήριξη της δημοκρατίας, του κράτους δικαίου, των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των αρχών του διεθνούς δικαίου» (Συνθήκη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, άρθρο 21).

Οι πολίτες των κρατών - μελών ερωτήθηκαν αν είναι ικανοποιημένοι με τον τρόπο που λειτουργεί η δημοκρατία τόσο στη χώρα τους όσο και στην Ε.Ε. Στο γράφημα 2.27, βλέπουμε πως κινείται (κατά τη διάρκεια των ετών) κατά μέσο όρο το ποσοστό ικανοποίησης των ευρωπαίων πολιτών ως προς την δημοκρατία στη χώρα τους. Επίσης, στο γράφημα 2.28 παρατηρούμε πως κινείται το αντίστοιχο ποσοστό, για τη δημοκρατία στην Ε.Ε. Μπορούμε να πούμε πως κατά γενική ομολογία υπερισχύει το ποσοστό της απάντησης 'Αρκετά Ικανοποιημένος' και στις δυο περιπτώσεις το οποίο αρχίζει να έχει ανοδική πορεία μετά το 2013. Αρκετοί είναι βέβαια και εκείνοι που δεν είναι πολύ ικανοποιημένοι από τη λειτουργία της δημοκρατίας στη χώρα τους αλλά και στην Ε.Ε.

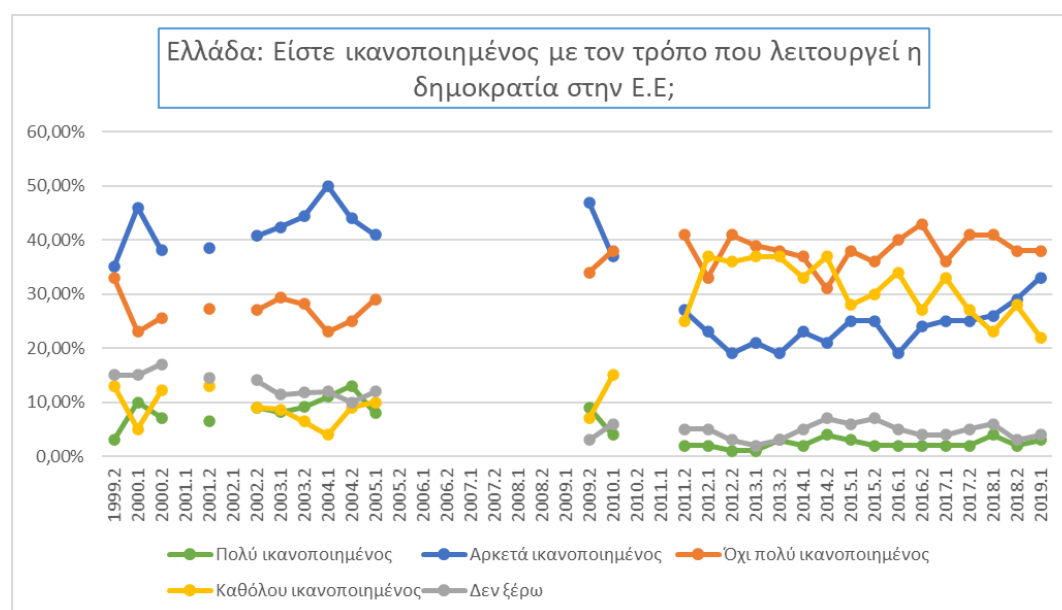

Γράφημα 2.27 EU28 - Είστε ικανοποιημένος με τον τρόπο που λειτουργεί η δημοκρατία στη χώρα σας;

Γράφημα 2.28 EU28 - Είστε ικανοποιημένος με τον τρόπο που λειτουργεί η δημοκρατία στην Ε.Ε.;

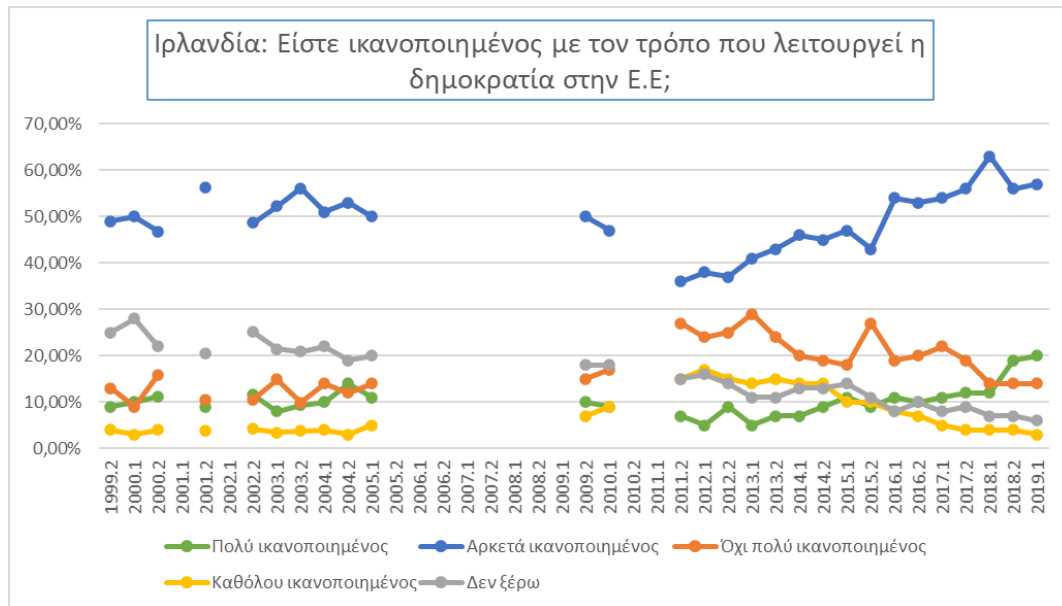
Οι Colantone και Stanig (2018), στην ανάλυσή τους συμπεραίνουν ότι η οικονομική δυσχέρεια οδηγεί σε χαμηλότερη υποστήριξη για τη δημοκρατία και τις φιλελεύθερες αξίες. Με αυτό ως βάση, ελέγχουμε πως κινείται η εμπιστοσύνη των Ελλήνων, των Ιρλανδών και των Πορτογάλων, οι οποίοι είναι κάτοικοι χωρών με προγράμματα οικονομικής προσαρμογής. Όσον αφορά την περίοδο έως το 2005, οι εικόνα που παρουσιάζουν οι συγκεκριμένες χώρες είναι παρόμοια με την Ε.Ε. ως σύνολο, με την παρατήρηση ότι το ποσοστό όσων δηλώνουν ‘όχι πολύ ικανοποιημένοι’ στην Ιρλανδία είναι πιο χαμηλό από το μέσο ποσοστό των χωρών στην Ε.Ε.

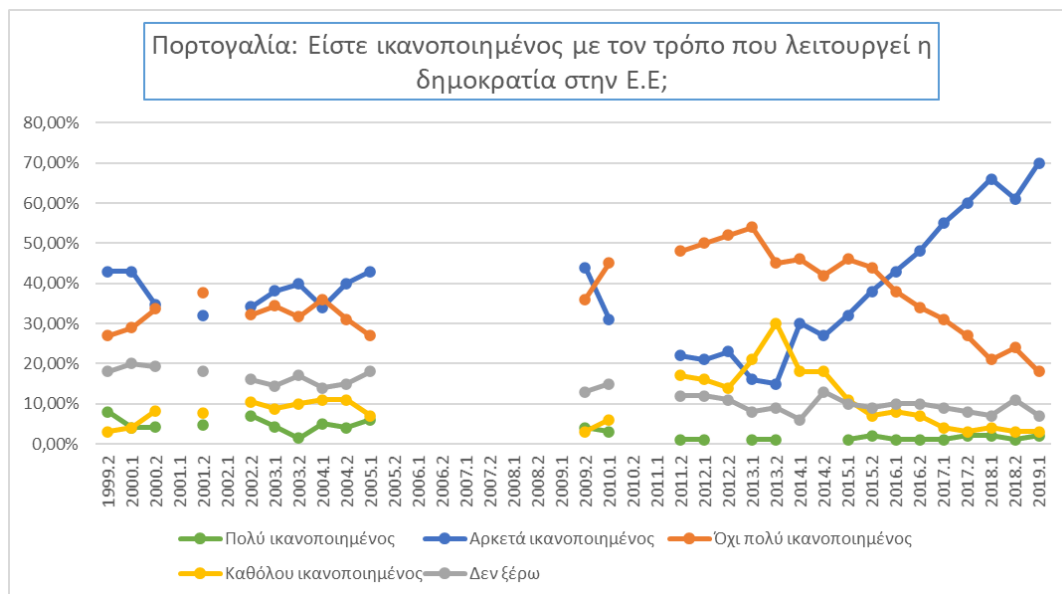
Γράφημα 2.29 Είστε ικανοποιημένος με τον τρόπο που λειτουργεί η δημοκρατία στην Ε.Ε.; (Ελλάδα)

Παρόλα αυτά η κατάσταση αλλάζει από το 2009, όπου τα ποσοστά όσων δηλώνουν ότι είναι ‘καθόλου’ και ‘όχι πολύ’ ικανοποιημένοι από τον τρόπο που λειτουργεί η δημοκρατία στην Ε.Ε., ανεβαίνουν αρκετά στην Ελλάδα και την Πορτογαλία. Στην Πορτογαλία, μετά το 2014 αρχίζει να αυξάνεται το ποσοστό όσων είναι ‘αρκετά’ ικανοποιημένοι (από 27% το φθινόπωρο του 2014 φτάνει 70% την άνοιξη του 2019) και από μάλιστα από το 2016, ξεκίνησε να υπερτερεί από το ποσοστό όσων δηλώνουν ‘όχι πολύ’ ικανοποιημένοι (γράφημα 2.31). Στην Ελλάδα δεν φαίνεται να υπάρχει αντίστοιχη πορεία, μιας και από το 2011 και έπειτα υπερτερεί η άποψη ‘όχι

πολύ ικανοποιημένος’ και ‘καθόλου ικανοποιημένος’, δηλαδή δε φαίνεται να υπάρχει τάση για επιστροφή στην κανονικότητα προ οικονομικής κρίσης (γράφημα 2.29).

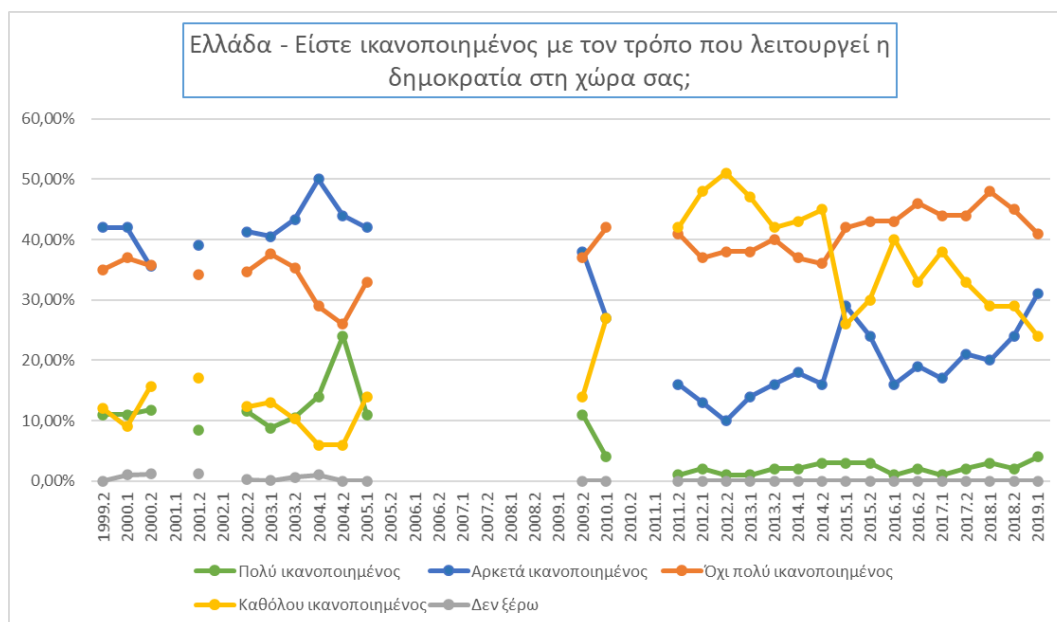
Γράφημα 2.30 Είστε ικανοποιημένος με τον τρόπο που λειτουργεί η δημοκρατία στην Ε.Ε.; (Ιρλανδία)

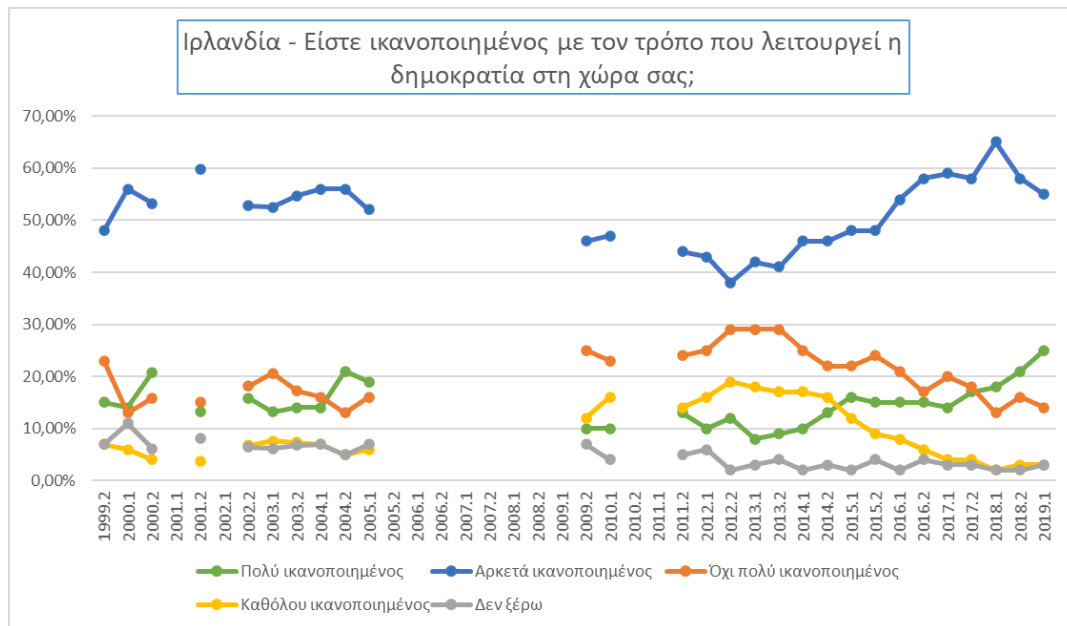
Γράφημα 2.31 Είστε ικανοποιημένος με τον τρόπο που λειτουργεί η δημοκρατία στην Ε.Ε.; (Πορτογαλία)

Από την άλλη, φαίνεται πως η κρίση δεν έχει επηρεαστεί εξίσου σημαντικά την ικανοποίηση των Ιρλανδών σχετικά με τον τρόπο που λειτουργεί η δημοκρατία στην Ε.Ε. Παρατηρείται μια πτώση του ποσοστού των ‘αρκετά’ ικανοποιημένων και παράλληλα αύξηση του ποσοστού των ‘όχι πολύ’ και ‘καθόλου’ ικανοποιημένων αλλά σε όλη τη διάρκεια των ετών υπερτερεί το ποσοστό όσων δηλώνουν ‘αρκετά’ ικανοποιημένοι και μάλιστα από το 2016 επανέρχονται σε ποσοστά που είχαν πριν την κρίση και εν συνέχεια πιο υψηλά (γράφημα 2.30).

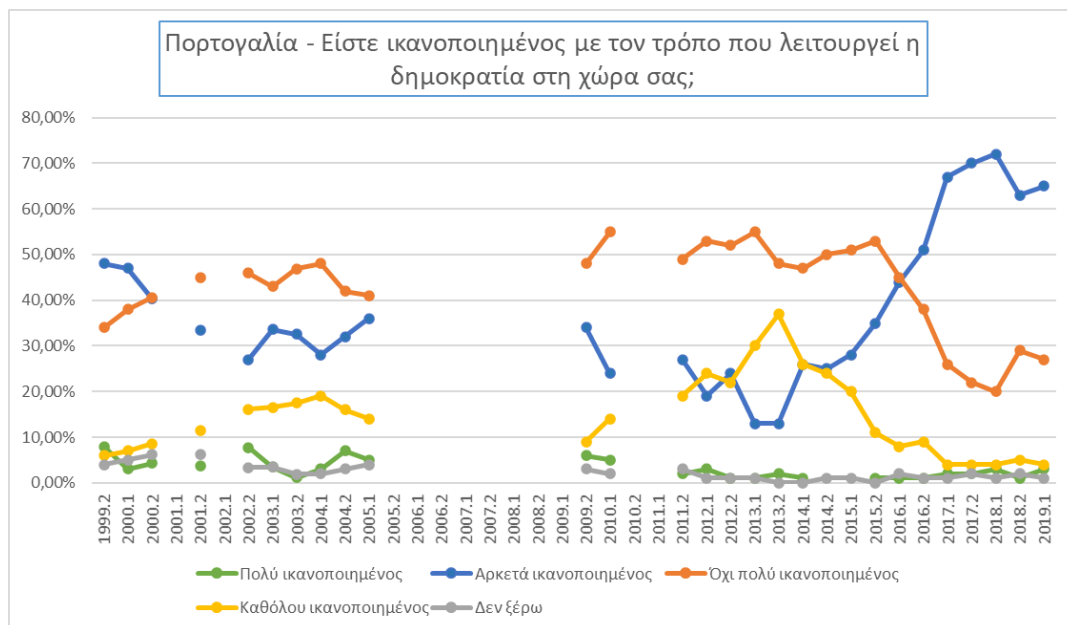
Όσον αφορά την ικανοποίηση από τον τρόπο που λειτουργεί η δημοκρατία στη χώρα τους, μπορούμε να δούμε τις τάσεις για αυτές τις τρεις χώρες στα γραφήματα 2.32 - 2.34. Οι πλειοψηφία των Ελλήνων δεν είναι ‘καθόλου’ ή είναι ‘όχι πολύ’ ικανοποιημένοι στα έτη 2009-2019, ενώ από το 2016 βλέπουμε ότι ξεκινά μια μικρή άνοδος του ποσοστού όσων δηλώνουν ‘αρκετά’ ικανοποιημένοι. Η Ιρλανδία παρατηρούμε ότι κινείται περίπου στον μέσο όρο των Ευρωπαίων, υπερिशύχει το ποσοστό όσων αισθάνονται ‘αρκετά’ ικανοποιημένοι και αμέσως μετά ακολουθεί το ποσοστό όσων νιώθουν ‘όχι πολύ’ ικανοποιημένοι. Στην Πορτογαλία, μέχρι και την άνοιξη του 2016, υπερिशύχει το ποσοστό όσων δηλώνουν ‘όχι πολύ’ ικανοποιημένοι ενώ έπειτα υπερिशύχει το ποσοστό όσων αισθάνονται ‘αρκετά’ ικανοποιημένοι από τον τρόπο που λειτουργεί η δημοκρατία.

Γράφημα 2.32 Είστε ικανοποιημένος με τον τρόπο που λειτουργεί η δημοκρατία στην χώρα σας; (Ελλάδα)

Γράφημα 2.33 Είστε ικανοποιημένοι με τον τρόπο που λειτουργεί η δημοκρατία στην χώρα σας; (Irlandia)

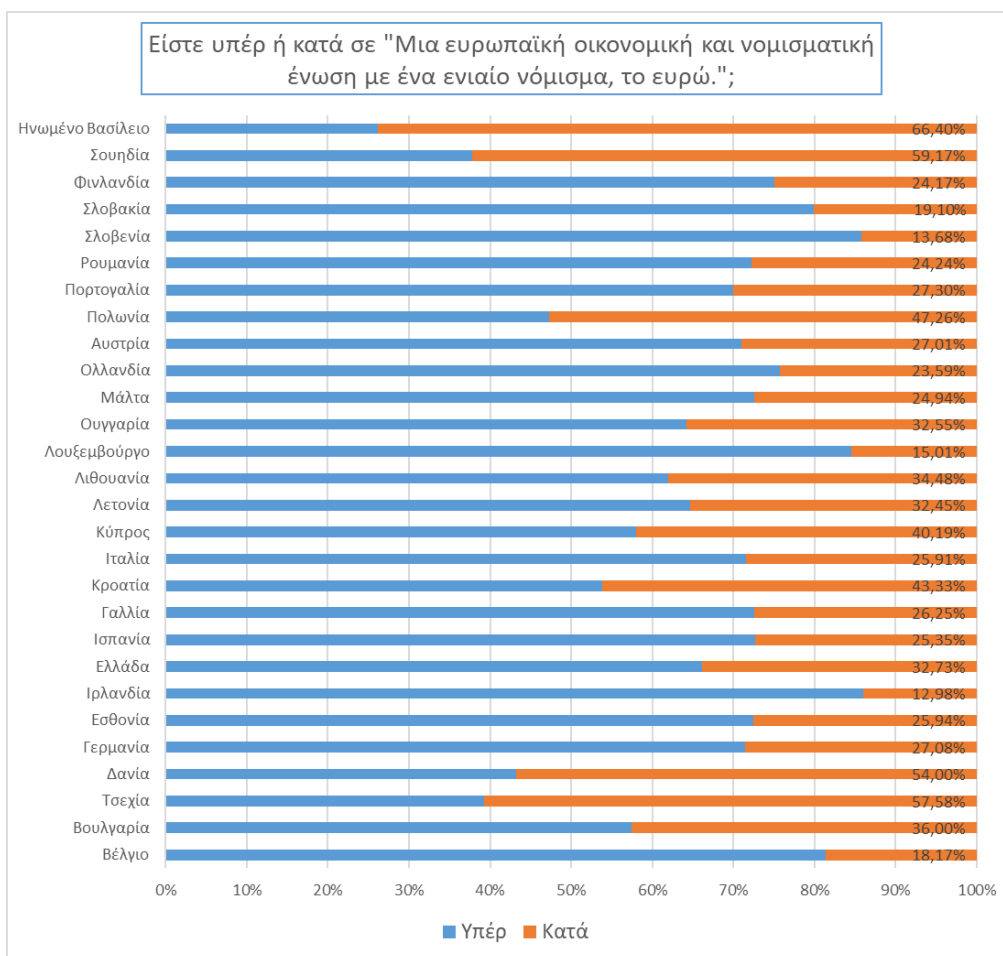
Γράφημα 2.34 Είστε ικανοποιημένοι με τον τρόπο που λειτουργεί η δημοκρατία στην χώρα σας; (Πορτογαλία)

2.6 Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση και ευρώ

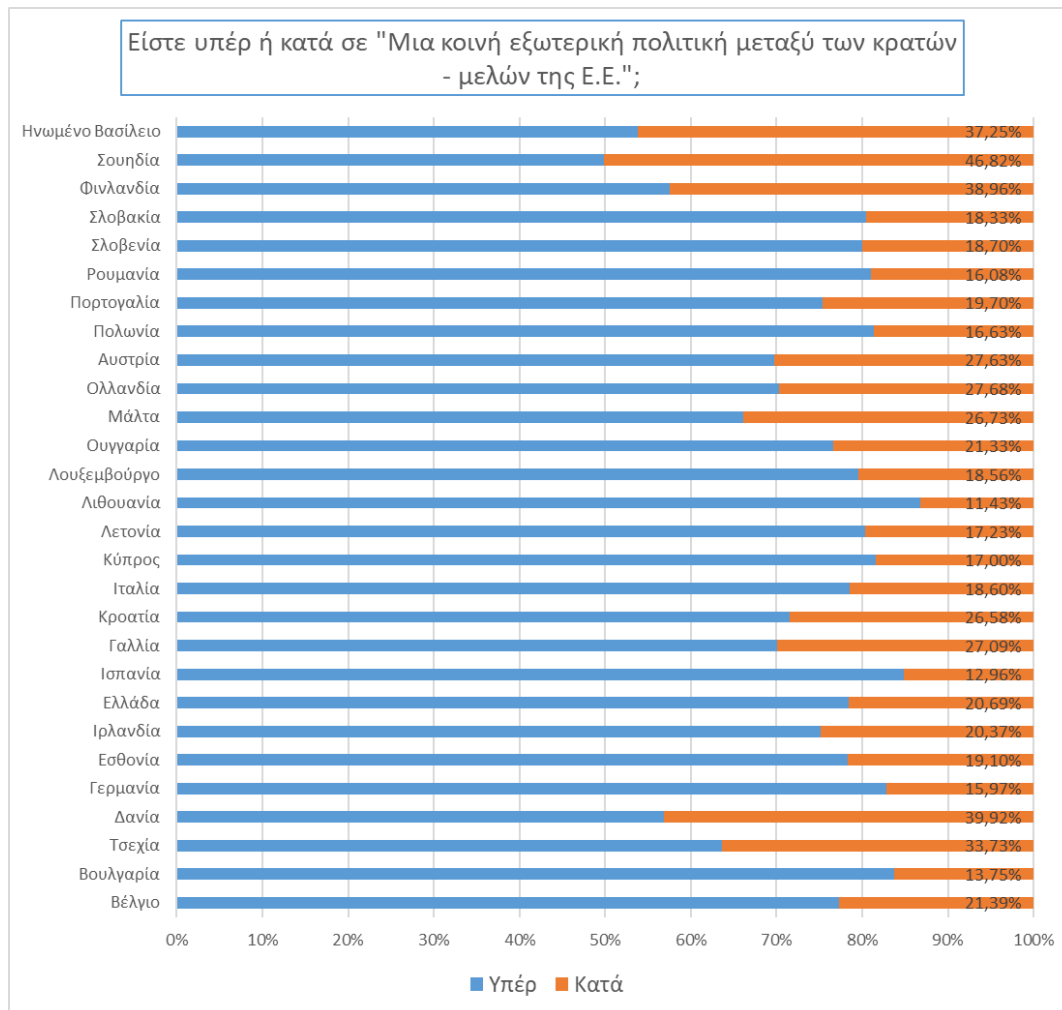
Από τα 28 κράτη - μέλη της Ε.Ε., τα 19 έχουν υιοθετήσει ως νόμισμά τους ένα κοινό νόμισμα, το ευρώ, αντικαθιστώντας έτσι τα εθνικά τους νομίσματα. Με την υιοθέτηση του ευρώ, οι οικονομίες των μελών της ζώνης του ευρώ γίνονται πιο ολοκληρωμένες. Αυτή η οικονομική ολοκλήρωση πρέπει να διαχειρίζεται σωστά, για να αξιοποιηθούν τα οφέλη ενός ενιαίου νομίσματος. Οι χώρες που δεν ανήκουν στην ευρωζώνη είναι επειδή δεν πληρούν τις προϋποθέσεις ένταξης και μόνο στην περίπτωση της Δανίας - που παρόλο που πληροί τις προϋποθέσεις ένταξης - η χώρα έχει επιλέξει να μην υιοθετήσει το ευρώ ως ενιαίο νόμισμα. Με σκοπό να δούμε κατά πόσο οι Ευρωπαίοι πολίτες της Ε.Ε., είναι υπέρ ή κατά σε αυτή την ολοκλήρωση οικονομική και νομισματική ένωση, χρησιμοποιούμε δυο ερωτήσεις στις οποίες οι πολίτες των κρατών - μελών της Ε.Ε. ερωτήθηκαν αν είναι υπέρ ή κατά σε:

- Μια ευρωπαϊκή οικονομική και νομισματική ένωση με ένα ενιαίο νόμισμα, το ευρώ.
- Μια κοινή εξωτερική πολιτική μεταξύ των κρατών - μελών της Ε.Ε.

Χρησιμοποιώντας το μέσο όρο των απαντήσεων των χωρών κατά τα έτη 1999 - 2019 (και για όσα εισήλθαν αργότερα στην Ε.Ε. από τη χρονολογία ένταξής τους), βλέπουμε τις απαντήσεις των πολιτών των κρατών - μελών στα γραφήματα 2.35 και 2.36. Κατά μέσο όρο οι ευρωπαίοι πολίτες τείνουν να είναι περισσότερο υπέρ σε μια κοινή εξωτερική πολιτική μεταξύ των κρατών - μελών της Ε.Ε., έστω και οριακά (γράφημα 2.36), παρόλα αυτά δε φαίνεται το ίδιο να ισχύει και στην περίπτωση της πρώτης φράσης. Οι Άγγλοι (66,40%), οι Σουηδοί (59,17%), οι Δανοί (54%) και οι Τσέχοι (57,58%) υποστηρίζουν περισσότερο πως είναι κατά σε μια ευρωπαϊκή οικονομική και νομισματική ένωση με ενιαίο νόμισμα το ευρώ. Οι συγκεκριμένες χώρες δεν ανήκουν στη ζώνη του ευρώ.

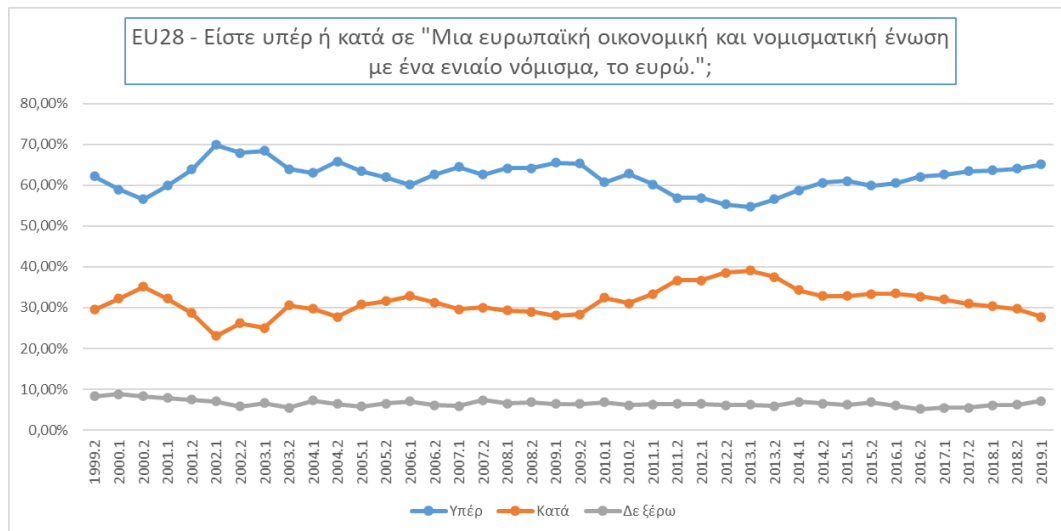

Γράφημα 2.35 Είστε υπέρ ή κατά σε "Μια ευρωπαϊκή οικονομική και νομισματική ένωση με ένα ενιαίο νόμισμα, το ευρώ.";

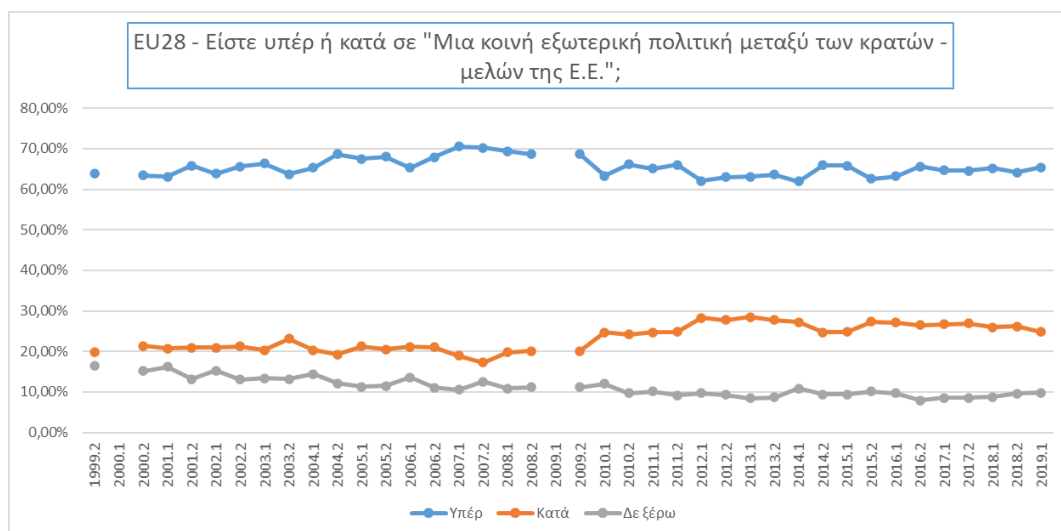

Γράφημα 2.36 Είστε υπέρ ή κατά σε "Μια κοινή εξωτερική πολιτική μεταξύ των κρατών - μελών της Ε.Ε.";

Η συνολική εικόνα στην Ε.Ε. είναι πως - κατά μέσο όρο - οι πολίτες είναι περισσότερο υπέρ, τόσο στην ευρωπαϊκή οικονομική και νομισματική ένωση με ενιαίο νόμισμα όσο και στην κοινή εξωτερική πολιτική μεταξύ των κρατών - μελών. Αξίζει να σχολιάσουμε ότι το 2007 ξεκίνησε μια πτωτική τάση στην υποστήριξη της πρώτης φράσης, όμως από το 2013 και έπειτα φαίνεται να υπάρχει μια ανοδική πορεία (γράφημα 2.37). Η υποστήριξη της κοινής εξωτερικής πολιτικής φαίνεται να είναι σχετικά σταθερή σε όλο το εύρος των ετών και κινείται μεταξύ 60-70% (γράφημα 2.38).

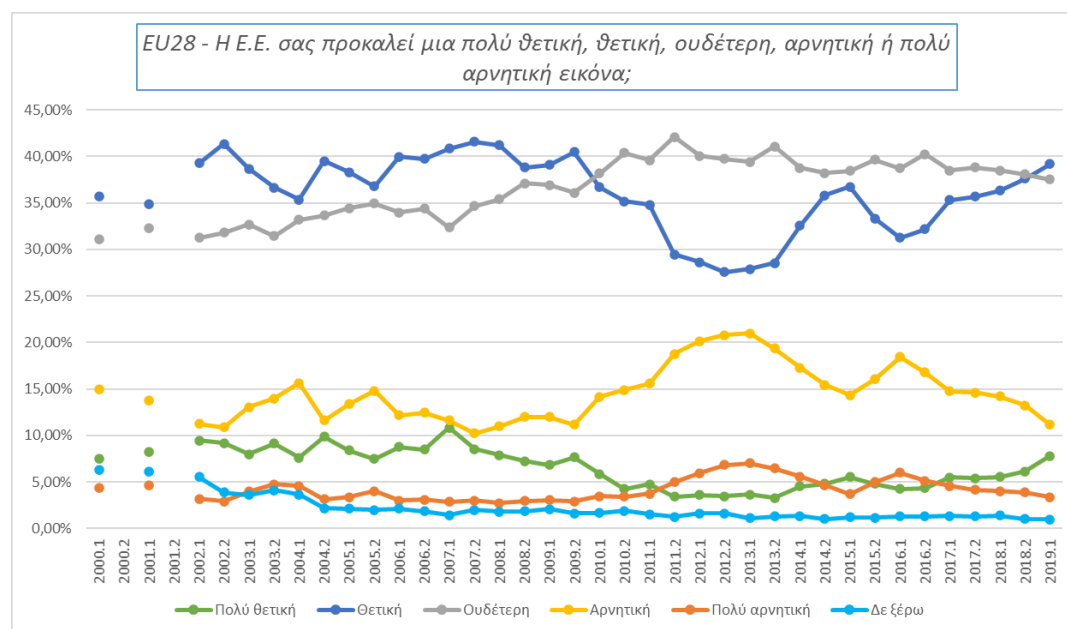
Γράφημα 2.37 EU28 - Είστε υπέρ ή κατά σε "Μια ευρωπαϊκή οικονομική και νομισματική ένωση με ένα ενιαίο νόμισμα, το ευρώ.";

Γράφημα 2.38 EU28 - Είστε υπέρ ή κατά σε "Μια κοινή εξωτερική πολιτική μεταξύ των κρατών - μελών της Ε.Ε.";

Οι συμμετέχοντες στις έρευνες του ευρωβαρομέτρου ερωτώνται σχεδόν κάθε χρόνο για την γενική εικόνα που έχουν προς την Ε.Ε. Από το 2000 έως το 2009 το μεγαλύτερο ποσοστό των πολιτών έχουν 'αρκετά θετική' εικόνα για την Ε.Ε., ενώ από το 2010 αρχίζουν να αυξάνονται τα ποσοστά της 'ουδέτερης', 'αρνητικής' και 'πολύ αρνητικής' εικόνας. Όσοι έχουν 'ουδέτερη' εικόνα για την Ε.Ε. είναι περισσότεροι πλέον από όσους έχουν 'θετική' και αυτό συνεχίζεται μέχρι το 2018,

ενώ το 2019 το ποσοστό ‘θετικής’ εικόνας ξεπερνάει αυτό της ‘ουδέτερης’ (γράφημα 2.39).

Γράφημα 2.39 EU28 - Η Ε.Ε. σας προκαλεί μια πολύ θετική, θετική, ουδέτερη, αρνητική ή πολύ αρνητική εικόνα;

Χωρίζοντας τις απαντήσεις της συγκεκριμένης ερώτησης σε δύο περιόδους (2000-2009 και 2010-2019) παρατηρούμε ότι, ο μέσος όρος όσων έχουν ‘πολύ θετική’ εικόνα για την Ε.Ε. στην Ιρλανδία πέφτει κατά 9,65 ποσοστιαίες μονάδες στη δεύτερη περίοδο. Στην Ελλάδα η αντίστοιχη μείωση είναι 9,13 ποσοστιαίες μονάδες, ενώ όσον αφορά την Πορτογαλία το ποσοστό αυτό ήταν ήδη χαμηλό στην πρώτη περίοδο (7,97%) ενώ στη δεύτερη περίοδο είναι 1,79%. Αντίστοιχη είναι η εικόνα όσον αφορά την απάντηση που έδωσαν όσοι είχαν ‘θετική εικόνα’, με την Ελλάδα να έχει τη μεγαλύτερη πτώση (-20,47%) υποστήριξης αυτής της άποψης. Κατά αντιστοιχία, η χώρα με το μεγαλύτερο ποσοστό ‘πολύ αρνητική εικόνα’ είναι η Ελλάδα (από 3,13% πριν το 2010, σε 14,53%) και ακολουθεί η Κύπρος (από 3,83% σε 12,95%) και το Ηνωμένο Βασίλειο που σταθερά είχε αρνητική εικόνα για την Ε.Ε. (από 12,24% σε 12,74%).

Στην ανάλυσή μας έως τώρα, παρατηρούμε μια αξιοσημείωτη πτώση της εμπιστοσύνης στους εθνικούς και τους ευρωπαϊκούς θεσμούς αλλά και μια

αυξανόμενη δυσαρέσκεια των πολιτών της Ε.Ε. Σύμφωνα με τους Algan et. al (2017) το αυξημένο μερίδιο ψήφου των ριζοσπαστικών αριστερών, ακροδεξιών εθνικιστικών, λαϊκιστικών και ευρωσκεπτικιστικών κομμάτων συνοδεύεται από μια αξιοσημείωτη πτώση της εμπιστοσύνης προς τους εθνικούς θεσμούς, τους πολιτικούς, το κοινοβούλιο και το νομικό σύστημα, αυξανόμενη δυσαρέσκεια για τη λειτουργία της δημοκρατίας και ενός αντιευρωπαϊκού συναισθήματος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3 - Εμπειρική Ανάλυση

3.1 Ανάπτυξη οικονομετρικού υποδείγματος

Μια επιπλέον ανάλυση στηρίχθηκε στη διερεύνηση του μέσου αιτιώδους αποτελέσματος των προγραμμάτων οικονομικής προσαρμογής, με βάση τις απαντήσεις των ερωτηθέντων σε 16 από τις 25 ερωτήσεις (ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Β). Λειτουργεί με τη σύγκριση της μέσης εμπιστοσύνης των ομάδων με προγράμματα προσαρμογής και χωρίς προγράμματα προσαρμογής. Η σύγκριση αυτή επιτυγχάνεται με την παλινδρόμηση η οποία στηρίζεται στο μοντέλο:

$$Y_{it} = \gamma_i + \lambda_t + \delta D_{it} + \varepsilon_{it}$$

Το i συμβολίζει τη χώρα και το t συμβολίζει την περίοδο (εξάμηνο της έρευνας). Αρχικά, κατασκευάστηκε μια ψευδομεταβλητή D_{it} , η οποία παίρνει τις τιμές 0 και 1. Η συγκεκριμένη ψευδομεταβλητή παίρνει την τιμή 1 για όσες χώρες και σε όσες χρονικές στιγμές είχαν κάποιο πρόγραμμα προσαρμογής και 0 σε όλες τις υπόλοιπες περιπτώσεις. Οι μεταβλητές λ_t , γ_i είναι σταθερές επιδράσεις (fixed effects) χρόνου και χώρας.

Η εξαρτημένη μεταβλητή που συμβολίζεται στο μοντέλο μας ως Y_{it} αφορά, επί της ουσίας, τα ποσοστά «αρνητικών» απαντήσεων των ερωτηθέντων, σε κάθε μια από τις ερωτήσεις - μεταβλητές. Δηλαδή, για τη διευκόλυνση αυτής της ανάλυσης, έχουν διατηρηθεί οι τιμές όπου οι πολίτες απαντούν αρνητικά ως προς τις ερωτήσεις δηλαδή «τείνω να μην εμπιστεύομαι», «είμαι αντίθετος με την άποψη» και «διαφωνώ με την άποψη».

Η μηδενική υπόθεση σε κάθε ένα από τα μοντέλα που αναλύονται στη συνέχεια είναι ότι όλοι οι συντελεστές είναι ταυτόχρονα μηδέν. Σε κάθε ένα από τα μοντέλα απορρίπτεται η μηδενική υπόθεση. Σε αυτό το σημείο μπορούμε να αναφέρουμε ότι οι χώρες που έχουν ληφθεί υπόψιν στη συγκεκριμένη μελέτη για το κάθε πολυμεταβλητό μοντέλο είναι η Ελλάδα, η Ιρλανδία και η Πορτογαλία (χώρες με προγράμματα οικονομικής προσαρμογής που είχαν τα πιο σκληρά μέτρα λιτότητας

και άρα μεγαλύτερο αντίκτυπο της κρίσης) και επίσης το Βέλγιο, η Γερμανία, η Γαλλία και η Ολλανδία (χώρες χωρίς προγράμματα). Όσον αφορά τα έτη, χρησιμοποιούμε όσα έτη υπάρχουν οι συγκεκριμένες ερωτήσεις από το 1999 έως το 2019.

Το πιο πάνω υπόδειγμα είναι ένα υπόδειγμα Διαφορών σε Διαφορές (Differences in Differences) το οποίο με δεδομένη την κοινή τάση πριν το 2009, όπως είδαμε στα προηγούμενα γραφήματα, δίνει μια αιτιώδη σχέση ανάμεσα στα προγράμματα προσαρμογής και στην εκάστοτε εξαρτημένη μεταβλητή (Angrist & Pischke, 2015).¹² Όπως σε όλα τα υποδείγματα Διαφορών σε Διαφορές οι ανεξάρτητες μεταβλητές για το μοντέλο είναι οι σταθερές επιδράσεις χρόνου (αριθμός έρευνας στο ευρωβαρόμετρο - έτος), οι σταθερές επιδράσεις χώρας και το D_{it} που είναι η ψευδομεταβλητή, η οποία παίρνει τις τιμές 1 (για όσες χώρες και σε όσες χρονικές στιγμές είχαν κάποιο πρόγραμμα προσαρμογής) και 0 σε όλες τις υπόλοιπες περιπτώσεις.

3.2 Εμπιστοσύνη στους θεσμούς και μνημόνια

Πολιτικά Κόμματα. Στο μοντέλο παλινδρόμησης 1, η εξαρτημένη μεταβλητή αντιπροσωπεύει το ποσοστό των πολιτών που δεν εμπιστεύονται τα πολιτικά κόμματα. Στον πίνακα 3.1 που ακολουθεί βλέπουμε ότι το μοντέλο μας είναι στατιστικά σημαντικό σε επίπεδο εμπιστοσύνης 99% ($\text{Prob} > F = 0.000$), δηλαδή απορρίπτουμε την μηδενική υπόθεση και έχει προσαρμοσμένο $R^2=0,7904$ που είναι πολύ καλό και δείχνει ότι το 79,04% της διακύμανσης της απάντησης ως προς τα κόμματα εξηγείται από το μοντέλο μας, λαμβάνοντας υπόψιν τον αριθμό των μεταβλητών στο μοντέλο. Ο συντελεστής του D_{it} είναι μεγαλύτερος του μηδενός (περίπου 0,1024). Αυτό σημαίνει ότι στις χώρες με προγράμματα προσαρμογής υπήρχε μια αύξηση των ατόμων που δεν εμπιστεύονται τα πολιτικά κόμματα κατά 10,24%.

¹² Η ανάλυση που ακολουθεί πραγματοποιήθηκε στο πρόγραμμα STATA.

	Συντελε- στής	Std. Error	T	P> t	99% Conf. Interval	
Πολιτικά Κόμματα	0.1024	0.0137	7.44	0.0000*	0.0753	0.1296
Μέση σταθερή επίδραση	0.7002	0.0203	34.47	0.0000*	0.6601	0.7403
Παρατηρήσεις	238					
Prob > F	0.0000*					
R- squared	0.8258					
Adj R-squared	0.7904					

Πίνακας 3.1 Μοντέλο παλινδρόμησης 1

* Το επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας είναι 99%

Εθνικό νομικό σύστημα. Όσον αφορά την εξαρτημένη μεταβλητή ‘εθνικό νομικό σύστημα’, το μοντέλο παλινδρόμησης 2, δίνει τα αποτελέσματα που βρίσκονται στον πίνακα 3.2. Το μοντέλο είναι στατιστικά σημαντικό (Prob > F=0.000) και έχει προσαρμοσμένο συντελεστή συσχέτισης $R^2=0,7574$ (το 75,74% της διακύμανσης της απάντησης ως προς το εθνικό νομικό σύστημα εξηγείται από το μοντέλο). Στις χώρες με προγράμματα προσαρμογής υπήρχε μια αύξηση των ατόμων που δεν εμπιστεύονται τα το εθνικό νομικό σύστημα κατά 15,71%.

	Συντελε- στής	Std. Error	T	P> t	99% Conf. Interval	
Εθνικό νομικό σύστημα	0.1571	0.0228	6.89	0.000*	0.1120	0.2021
Μέση σταθερή επίδραση	0.5448	0.0227	23.99	0.000*	0.4999	0.5897
Παρατηρήσεις	175					
Prob > F	0.000*					
R- squared	0.8006					
Adj R-squared	0.7574					

Πίνακας 3. 2 Μοντέλο παλινδρόμησης 2

* Το επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας είναι 99%

Εθνική Κυβέρνηση. Το τρίτο μοντέλο παλινδρόμησης (πίνακας 3.3) είναι στατιστικά σημαντικό σε επίπεδο εμπιστοσύνης 99% ($\text{Prob} > F = 0.000$) και έχει προσαρμοσμένο συντελεστή συσχέτισης $R^2=0,6724$. Το 67,24% της διακύμανσης της απάντησης ως προς την εθνική κυβέρνηση εξηγείται από το μοντέλο μας, λαμβάνοντας υπόψιν τον αριθμό των μεταβλητών στο μοντέλο. Ο συντελεστής του D_{it} είναι μεγαλύτερος του μηδενός (περίπου 0,1877). Αυτό σημαίνει ότι στις χώρες με προγράμματα προσαρμογής υπήρχε μια αύξηση των ατόμων που δεν εμπιστεύονται την εθνική κυβέρνηση κατά 18,77%.

	Συντελεστής	Std. Error	T	P> t 	99% Conf. Interval	
Εθνική Κυβέρνηση	0.1877	0.0211	8.88	0.000*	0.1460	0.2294
Μέση σταθερή επίδραση	0.4624	0.0330	13.99	0.000*	0.3972	0.5276
Παρατηρήσεις	252					
Prob > F	0.000*					
R- squared	0.7272					
Adj R-squared	0.6724					

Πίνακας 3. 3 Μοντέλο παλινδρόμησης 3

* Το επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας είναι 99%

Εθνικό Κοινοβούλιο. Στον πίνακα 3.4, εμφανίζονται τα αποτελέσματα του τέταρτου μοντέλου παλινδρόμησης, με εξαρτημένη μεταβλητή το ποσοστό των πολιτών που δεν εμπιστεύονται το εθνικό κοινοβούλιο. Το μοντέλο είναι στατιστικά σημαντικό σε επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας 99% ($\text{Prob} > F = 0.000$). Το 73,60% της διακύμανσης της απάντησης για την εμπιστοσύνη στο εθνικό κοινοβούλιο εξηγείται από το μοντέλο μας ($R^2=0.7360$). Ο συντελεστής του D_{it} είναι θετικός και ίσος με 0.2292, δηλαδή στις χώρες με προγράμματα προσαρμογής, υπάρχει αύξηση των ατόμων που δεν εμπιστεύονται το εθνικό κοινοβούλιο κατά 22,92%.

	Συντελεστής	Std. Error	T	P> t 	99% Conf. Interval	
Εθνικό Κοινοβούλιο	0.2292	0.0197	11.61	0.000*	0.1902	0.2681
Μέση σταθερή επίδραση	0.4310	0.0304	14.14	0.000*	0.3709	0.4912
Παρατηρήσεις	238					
Prob > F	0.000*					
R- squared	0.7806					
Adj R-squared	0.7360					

Πίνακας 3. 4 Μοντέλο παλινδρόμησης 4

* Το επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας είναι 99%

Ευρωπαϊκή Ένωση. Όπως είδαμε και στο κεφάλαιο 2, η εμπιστοσύνη στο θεσμό της Ε.Ε. έχει πληγεί σημαντικά και ειδικά στις χώρες με προγράμματα προσαρμογής. Το πέμπτο μοντέλο παλινδρόμησης, έχει ως εξαρτημένη μεταβλητή το ποσοστό όσων δεν εμπιστεύονται την Ε.Ε., και είναι στατιστικά σημαντικό σε επίπεδο εμπιστοσύνης 99% (Prob > F =0.000). Ο προσαρμοσμένος συντελεστής συσχέτισης είναι πολύ υψηλός ($R^2=0,8595$), άρα το 85,95% της διακύμανσης της απάντησης για την εμπιστοσύνη προς την Ε.Ε. εξηγείται από το μοντέλο μας. Στις χώρες με προγράμματα προσαρμογής υπήρχε μια αύξηση των ατόμων που δεν εμπιστεύονται την Ε.Ε. κατά 20,37% (πίνακας 3.5).

	Συντελεστής	Std. Error	T	P> t 	99% Conf. Interval	
Ευρωπαϊκή Ένωση	0.2037	0.0134	15.21	0.000*	0.1773	0.2302
Μέση σταθερή επίδραση	0.3434	0.0208	16.51	0.000*	0.3024	0.3844
Παρατηρήσεις	243					
Prob > F	0.000*					
R- squared	0.8833					
Adj R-squared	0.8595					

Πίνακας 3. 5 Μοντέλο παλινδρόμησης 5

* Το επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας είναι 99%

Ευρωπαϊκή Επιτροπή. Το μοντέλο 6 με εξαρτημένη μεταβλητή το ποσοστό όσων δεν εμπιστεύονται την Ευρωπαϊκή επιτροπή, είναι στατιστικά σημαντικό σε επίπεδο εμπιστοσύνης 99% (Prob > F =0.000). Το 84,55% της διακύμανσης της απάντησης για την εμπιστοσύνη προς την Ευρωπαϊκή επιτροπή, εξηγείται από το μοντέλο μας (προσαρμοσμένο $R^2=0,8455$). Επίσης, μπορούμε να πούμε ότι, στις χώρες με προγράμματα προσαρμογής υπήρξε μια αύξηση των ατόμων που δεν εμπιστεύονται την Ευρωπαϊκή επιτροπή κατά 21,31% (πίνακας 3.6).

	Συντελεστής	Std. Error	T	P> t 	99% Conf. Interval	
Ευρωπαϊκή Επιτροπή	0.2131	0.0140	15.20	0.000*	0.1854	0.2407
Μέση σταθερή επίδραση	0.2791	0.0223	12.48	0.000*	0.2350	0.3232
Παρατηρήσεις	280					
Prob > F	0.000*					
R- squared	0.8710					
Adj R-squared	0.8455					

Πίνακας 3. 6 Μοντέλο παλινδρόμησης 6

* Το επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας είναι 99%

Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα. Στον πίνακα 3.7 βλέπουμε τα αποτελέσματα της παλινδρόμησης με εξαρτημένη μεταβλητή το ποσοστό των πολιτών που δεν εμπιστεύονται την Ευρωπαϊκή Κεντρική τράπεζα. Και εδώ το μοντέλο μας (μοντέλο παλινδρόμησης 7) είναι στατιστικά σημαντικό σε επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας 99% (Prob > F =0.000). Ο προσαρμοσμένος συντελεστής συσχέτισης είναι 0,9041, δηλαδή το μοντέλο μας εξηγεί το 90,41% της διακύμανσης των απαντήσεων.

	Συντελεστής	Std. Error	T	P> t 	99% Conf. Interval	
Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα	0.1802	0.0130	13.77	0.000*	0.1544	0.2060
Μέση σταθερή επίδραση	0.2085	0.0209	9.98	0.000*	0.1673	0.2496
Παρατηρήσεις	280					
Prob > F	0.000*					
R- squared	0.9199					
Adj R-squared	0.9041					

Πίνακας 3. 7 Μοντέλο παλινδρόμησης 7

* Το επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας είναι 99%

Συμβούλιο της Ε.Ε. Το 8^ο μοντέλο με εξαρτημένη μεταβλητή το ποσοστό των πολιτών που δεν εμπιστεύονται το συμβούλιο της Ε.Ε. (πίνακας 3.8), είναι - επίσης - στατιστικά σημαντικό (Prob > F =0.000). Το 80,68% της διακύμανσης της απάντησης ως προς την εμπιστοσύνη στο συμβούλιο της Ε.Ε., εξηγείται από το μοντέλο (προσαρμοσμένο $R^2=0,8068$).

	Συντελεστής	Std. Error	T	P> t 	99% Conf. Interval	
Συμβούλιο της Ε.Ε.	0.2073	0.0153	13.54	0.000*	0.1770	0.2375
Μέση σταθερή επίδραση	0.3131	0.0202	15.46	0.000*	0.2731	0.3531
Παρατηρήσεις	210					
Prob > F	0.000*					
R- squared	0.8401					
Adj R-squared	0.8068					

Πίνακας 3. 8 Μοντέλο παλινδρόμησης 8

* Το επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας είναι 99%

Ηνωμένα Έθνη. Στον πίνακα 3.9, εμφανίζονται τα αποτελέσματα του ένατου μοντέλου παλινδρόμησης, με εξαρτημένη μεταβλητή το ποσοστό των πολιτών που δεν εμπιστεύονται τα Ηνωμένα Έθνη. Το μοντέλο είναι στατιστικά σημαντικό σε επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας 99% (Prob > F =0.000). Το 90,46% της

διακύμανσης της απάντησης για την εμπιστοσύνη στα Ηνωμένα Έθνη εξηγείται από το μοντέλο μας (προσαρμοσμένο $R^2=0.9046$). Ο συντελεστής του D_{it} είναι θετικός και ίσος με 0.1227, δηλαδή στις χώρες με προγράμματα προσαρμογής, υπάρχει αύξηση των ατόμων που δεν εμπιστεύονται το εθνικό κοινοβούλιο κατά 12,27%.

	Συντελεστής	Std. Error	T	P> t	99% Conf. Interval	
Ηνωμένα Έθνη	0.1227	0.0115	10.63	0.000*	0.0999	0.1454
Μέση σταθερή επίδραση	0.2596	0.0180	14.38	0.000*	0.2240	0.2952
Παρατηρήσεις	252					
Prob > F	0.000*					
R-squared	0.9206					
Adj R-squared	0.9046					

Πίνακας 3. 9 Μοντέλο παλινδρόμησης 9

* Το επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας είναι 99%

3.3 Ανησυχίες και μνημόνια

Στη συνέχεια πραγματοποιήθηκαν επτά ακόμα μοντέλα πολλαπλής γραμμικής παλινδρόμησης για τις ερωτήσεις 10-16 του παραρτήματος Β.

Μια ευρωπαϊκή οικονομική και νομισματική ένωση με ένα ενιαίο νόμισμα, το ευρώ. Λαμβάνοντας υπόψιν το ποσοστό των πολιτών που απάντησαν ότι είναι ‘κατά’ στη συγκεκριμένη δήλωση (Q21), βλέπουμε στον πίνακα 3.10 τα αποτελέσματα του μοντέλου. Το μοντέλο είναι στατιστικά σημαντικό σε επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας 99% (Prob > F =0.000). Ο προσαρμοσμένος συντελεστής συσχέτισης δεν είναι τόσο υψηλός όσο στα προηγούμενα μοντέλα (προσαρμοσμένο $R^2=0,5392$), αλλά δείχνει μια σχετικά καλή προσαρμογή του μοντέλου (το 53,92% της διακύμανσης των απαντήσεων στην ερώτηση, εξηγείται από το μοντέλο). Ο συντελεστής της επίδρασης των προγραμμάτων οικονομικής προσαρμογής δεν είναι στατιστικά σημαντικός σε σχετικά επίπεδα στατιστικής

σημαντικότητας. Αυτό σημαίνει ότι τα προγράμματα δεν άλλαξαν τις αντιλήψεις των ατόμων για την αναγκαιότητα οικονομικής και νομισματικής ένωσης.

	Συντελεστής	Std. Error	T	P> t 	99% Conf. Interval	
Q21	0.0119	0.0150	0.80	0.426	-0.0176	0.0415
Μέση σταθερή επίδραση	0.1758	0.0239	7.33	0.000*	0.1286	0.2231
Παρατηρήσεις	280					
Prob > F	0.000*					
R- squared	0.6151					
Adj R-squared	0.5392					

Πίνακας 3. 10 Μοντέλο παλινδρόμησης 10

* Το επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας είναι 99%

Μια κοινή εξωτερική πολιτική μεταξύ των κρατών - μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Το ποσοστό των πολιτών που απάντησαν ότι είναι 'κατά' στη συγκεκριμένη δήλωση (Q22), λήφθηκε υπόψιν στο μοντέλο 11 (πίνακας 3.11). Το μοντέλο είναι στατιστικά σημαντικό (Prob > F =0.000), σε επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας 99%. Ο προσαρμοσμένος συντελεστής συσχέτισης $R^2=0,6763$, δείχνει μια σχετικά καλή προσαρμογή του μοντέλου, που σημαίνει πως το 67,63% της διακύμανσης των απαντήσεων στην ερώτηση εξηγείται από το μοντέλο. Ο συντελεστής της επίδρασης των προγραμμάτων οικονομικής προσαρμογής δεν είναι δεν είναι στατιστικά σημαντικός σε σχετικά επίπεδα στατιστικής σημαντικότητας.

	Συντελεστής	Std. Error	T	P> t 	99% Conf. Interval	
Q22	-0.0016	0.0095	-0.17	0.865	-0.0204	0.0171
Μέση σταθερή επίδραση	0.1509	0.0150	10.00	0.000*	0.1212	0.1807
Παρατηρήσεις	266					
Prob > F	0.000*					
R- squared	0.7300					
Adj R-squared	0.6763					

Πίνακας 3. 11 Μοντέλο παλινδρόμησης 11

* Το επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας είναι 99%

Τα συμφέροντα της χώρας μου λαμβάνονται επαρκώς υπόψη στην Ε.Ε. Στο δωδέκατο μοντέλο, λάβαμε υπόψιν το ποσοστό των πολιτών που δήλωσαν ότι ‘διαφωνούν’ ότι τα συμφέροντα της χώρας τους λαμβάνονται επαρκώς υπόψιν στην Ε.Ε. (Q25). Το μοντέλο είναι στατιστικά σημαντικό (Prob > F =0.000), σε επίπεδο σημαντικότητας 99%. Όσον αφορά τον προσαρμοσμένο συντελεστή συσχέτισης, είναι υψηλός και μας δείχνει ότι το 89,02% της διακύμανσης των απαντήσεων στην ερώτηση, εξηγείται από το μοντέλο. Ο θετικός συντελεστής μας δείχνει ότι στις χώρες με προγράμματα προσαρμογής υπήρχε μια αύξηση των ατόμων που απαντούν ότι ‘διαφωνούν’ κατά 14,95% (πίνακας 3.12).

	Συντελεστής	Std. Error	T	P> t	99% Conf. Interval	
Q25	0.1495	0.0154	9.70	0.000*	0.1190	0.1799
Μέση σταθερή επίδραση	0.4275	0.0213	19.99	0.000*	0.3852	0.4697
Παρατηρήσεις	175					
Prob > F	0.000*					
R- squared	0.9098					
Adj R-squared	0.8902					

Πίνακας 3. 12 Μοντέλο παλινδρόμησης 12

* Το επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας είναι 99%

Η γνώμη της Ε.Ε. μετράει στον κόσμο. Στη συνέχεια λαμβάνοντας υπόψιν το ποσοστό των πολιτών που δήλωσαν ότι ‘διαφωνούν’ ότι η γνώμη της Ε.Ε. μετράει στον κόσμο (Q26), βλέπουμε στον πίνακα 3.13 τα αποτελέσματα του 13^{ου} μοντέλου. Το μοντέλο είναι στατιστικά σημαντικό (Prob > F =0.000), σε επίπεδο σημαντικότητας 99%. Το 60,99% της διακύμανσης των απαντήσεων στην ερώτηση εξηγείται από το μοντέλο παλινδρόμησης 13.

	Συντελε- στής	Std. Error	T	P> t	99% Conf. Interval	
Q26	0.1362	0.0200	6.78	0.000*	0.0963	0.1760
Μέση σταθερή επίδραση	0.2701	0.0219	12.32	0.000*	0.2266	0.3137
Παρατηρήσεις	119					
Prob > F	0.000*					
R- squared	0.6860					
Adj R-squared	0.6099					

Πίνακας 3. 13 Μοντέλο παλινδρόμησης 13

* Το επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας είναι 99%

Η χώρα μου θα μπορούσε να αντιμετωπίσει καλύτερα το μέλλον εκτός της Ε.Ε.

Λαμβάνοντας υπόψιν το ποσοστό όσων απάντησαν ότι διαφωνούν ότι η χώρα τους θα μπορούσε να αντιμετωπίσει καλύτερα το μέλλον εκτός της Ε.Ε. (Q27), το μοντέλο 14 μας δίνει τα κάτωθι αποτελέσματα (πίνακας 3.14). Καταρχάς το μοντέλο είναι στατιστικά σημαντικό (Prob > F =0.000), σε επίπεδο σημαντικότητας 99%. Παρόλα αυτά, ο συντελεστής της επίδρασης των προγραμμάτων οικονομικής προσαρμογής δεν είναι στατιστικά σημαντικός σε σχετικά επίπεδα στατιστικής σημαντικότητας, Αυτό σημαίνει ότι δεν έχει αλλάξει η κατανομή όσων διαφωνούν (ή αντίστοιχα συμφωνούν) με αυτή τη θέση. Δηλαδή, ο παράγοντας της ύπαρξης (ή μη) των προγραμμάτων προσαρμογής δεν έχει επηρεάσει το αν οι πολίτες πιστεύουν ότι η χώρα τους θα μπορούσε να έχει ένα καλύτερο μέλλον εκτός Ε.Ε. ή όχι. Επίσης, μπορούμε να σχολιάσουμε πως το 78,05% των απαντήσεων εξηγείται από το μοντέλο (προσαρμοσμένο $R^2=0,7805$).

	Συντελε- στής	Std. Error	T	P> t	99% Conf. Interval	
Q27	-0.013	0.0185	-0.74	0.462	-0.0505	0.0231
Μέση σταθερή επίδραση	0.6549	0.0176	37.19	0.000*	0.6198	0.6900
Παρατηρήσεις	98					
Prob > F	0.000*					
R- squared	0.8257					
Adj R-squared	0.7805					

Πίνακας 3. 14 Μοντέλο παλινδρόμησης 14

* Το επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας είναι 99%

Η γνώμη μου μετράει στην Ε.Ε. Όπως είδαμε στην ανάλυση του προηγούμενου κεφαλαίου, ανά χρονιά - έρευνα, το μεγαλύτερο ποσοστό (κατά μέσο όρο) των πολιτών διαφωνεί ότι η γνώμη τους μετράει στην Ε.Ε. (Q29) και ειδικά οι χώρες με προγράμματα προσαρμογής. Το μοντέλο που ακολουθεί ενισχύει αυτή την εικόνα (πίνακας 3.15). Συγκεκριμένα σε αυτό το μοντέλο, εξαρτημένη μεταβλητή είναι το ποσοστό των πολιτών που διαφωνούν με την εν λόγω πρόταση. Το μοντέλο είναι στατιστικά σημαντικό (Prob > F =0.000), σε επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας 99% και έχει αρκετά υψηλό προσαρμοσμένο συντελεστή συσχέτισης ($R^2=0,8612$). Στις χώρες με μνημόνια, υπήρχε μια αρκετά υψηλή αύξηση των ατόμων που απαντούν ότι ‘διαφωνούν’ κατά 11,05%.

	Συντελεστής	Std. Error	T	P> t 	99% Conf. Interval	
Q29	0.1105	0.0141	7.82	0.000*	0.0826	0.1383
Μέση σταθερή επίδραση	0.4598	0.0210	21.82	0.000*	0.4182	0.5014
Παρατηρήσεις	210					
Prob > F	0.000*					
R- squared	0.8851					
Adj R-squared	0.8612					

Πίνακας 3. 15 Μοντέλο παλινδρόμησης 15

* Το επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας είναι 99%

Η γνώμη μου μετράει στη χώρα μου. Στο τελευταίο μοντέλο αυτής της ανάλυσης (πίνακας 3.16) χρησιμοποιούμε ως εξαρτημένη μεταβλητή το ποσοστό των πολιτών που διαφωνούν ότι η γνώμη τους μετράει στην χώρα τους (Q30). Το μοντέλο είναι στατιστικά σημαντικό (Prob > F =0.000), σε επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας 99%. Ο πολύ υψηλός προσαρμοσμένος συντελεστής συσχέτισης μας δείχνει ότι το 92,41% της διακύμανσης των απαντήσεων, εξηγείται από το μοντέλο μας. Στις χώρες με μνημόνια, υπήρχε μια αρκετά υψηλή αύξηση των ατόμων που απαντούν ότι ‘διαφωνούν’ ότι η γνώμη τους μετράει στη χώρα τους κατά 11,77%.

	Συντελεστής	Std. Error	T	P> t 	99% Conf. Interval	
Q30	0.1177	0.0204	5.76	0.000*	0.0772	0.1583
Μέση σταθερή επίδραση	0.4087	0.0228	17.89	0.000*	0.3634	0.4540
Παρατηρήσεις	126					
Prob > F	0.000*					
R- squared	0.9387					
Adj R-squared	0.9241					

Πίνακας 3. 16 Μοντέλο παλινδρόμησης 16

* Το επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας είναι 99%

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4 - Συζήτηση και συμπεράσματα

Η ιστορία μας υπενθυμίζει ότι η άνοδος των ακραίων κομμάτων μέσα σε ένα δημοκρατικό περιβάλλον μπορεί να θέσει σε κίνδυνο τη δημοκρατία (Almond & Verba, 1965; Dahl, 1989). Σε αυτή την ανάλυση δεν ερευνήσαμε την επίδραση που έχει η άνοδος των ακραίων κομμάτων στο αντί - ευρωπαϊκό συναίσθημα, όπως έχουν κάνει σε άλλες έρευνες στο παρελθόν (Art, 2011; Becker, et al., 2017; Biancotti, et al., 2017; De Vries, 2017), κάτι το οποίο προτείνουμε να γίνει στο μέλλον. Κινηθήκαμε, όμως, προς την αποκάλυψη της εικόνας της Ε.Ε. τόσο πριν το ξέσπασμα της οικονομικής κρίσης, όσο και στα χρόνια που ακολούθησαν μέχρι σήμερα. Διαπιστώσαμε, αρχικά περιγραφικά, ότι η άνοδος της δυσπιστίας κατά τα έτη της κρίσης είναι γεγονός στις περισσότερες χώρες της Ε.Ε. - αν όχι σε όλες - και η εικόνα αυτή είναι πιο έντονη στις χώρες με προγράμματα οικονομικής προσαρμογής. Οι Ευρωπαίοι πολίτες εμφανίζονται απαισιόδοξοι για το μέλλον της Ευρώπης. Στην περίοδο 2008-2019, οι πολίτες είναι ανήσυχοι για την πορεία της Ε.Ε., ενώ περίπου 4 στους 10 εκτιμούν ότι η Ε.Ε. έχει πάρει λάθος δρόμο.

Εν συνέχεια, εμπειρικά, με την ανάπτυξη ενός οικονομετρικού υποδείγματος, διαπιστώσαμε ότι η δυσπιστία προς τους θεσμούς και η γενικότερη απογοήτευση προς την Ε.Ε. και την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση, συνδέεται στενά και έχει πολύ πιο έντονα και αρνητικά αποτελέσματα στις χώρες με προγράμματα οικονομικής προσαρμογής (μνημόνια). Παρόλα αυτά, δεν φαίνεται να ισχύει το ίδιο στις δηλώσεις «Η χώρα μου θα μπορούσε να αντιμετωπίσει καλύτερα το μέλλον εκτός της Ε.Ε.», «Είμαι κατά σε μια κοινή εξωτερική πολιτική μεταξύ των κρατών - μελών της Ε.Ε.» και «Είμαι κατά σε μια ευρωπαϊκή οικονομική και νομισματική ένωση με ένα ενιαίο νόμισμα, το ευρώ». Παρόλο που ο ευρωσκεπτικισμός, έχει οξυνθεί σε όλες τις υπόλοιπες ερωτήσεις, στις εν λόγω, δεν ισχύει το ίδιο. Αυτό δείχνει ότι οι πολίτες της Ε.Ε. διαφωνούν με τη δομή και τη διάρθρωση των θεσμών της και των λειτουργιών της αλλά δεν είναι διατεθειμένοι να βρεθούν εκτός της Ε.Ε. Αυτό είναι επί της ουσίας ένα αισιόδοξο μήνυμα, μιας και η Ε.Ε. με κατάλληλες μεταρρυθμίσεις και αλλαγές θα είναι εφικτό να ξανακερδίσει την εμπιστοσύνη των πολιτών των κρατών - μελών της.

Ένα μειονέκτημα της πιο πάνω ανάλυσης είναι ότι μπορεί να συγχέει την κρίση και τα προγράμματα οικονομικής προσαρμογής. Στο κάτω - κάτω οι χώρες με τα μνημόνια είχαν και τη μεγαλύτερη ύφεση. Άρα, θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι η πτώση εμπιστοσύνης δεν έχει να κάνει μόνο με τα μνημόνια αλλά με το πόσο έχει πληγεί μια χώρα από την οικονομική κρίση (ακόμα και αν δεν έχει στο βιογραφικό της κάποιο μνημόνιο). Σίγουρα, καλό είναι περισσότερες έρευνες στο μέλλον να ερευνήσουν πιο ειδικά αυτό το ερώτημα, αν και με τα δεδομένα στοιχεία αυτό είναι δύσκολο να γίνει.

Σημαντικό κομμάτι της κοινής γνώμης, ταυτίζει τον ευρωσκεπτικισμό με την έκρηξη της οικονομικής κρίσης και των πολιτικών λιτότητας που ακολούθησαν. Επίσης, λόγω της τεχνοκρατικής χροιάς που έχει προστεθεί στην ΕΕ σε μεγάλο μέρος των μέσων μαζικής ενημέρωσης, η Ε.Ε. υπήρξε εύκολος στόχος της αγανάκτησης κατά του κατεστημένου (Biancotti, et al., 2017). Η οικονομική ανασφάλεια που προκαλείται από την οικονομική κρίση αποτελεί σημαντική κινητήρια δύναμη του λαϊκισμού και της έλλειψης πολιτικής εμπιστοσύνης. Μια σημαντική πολιτική συνέπεια της ευρωπαϊκής οικονομικής κρίσης ότι οι εθνικές κυβερνήσεις και η Ε.Ε. πρέπει να επικεντρωθούν όχι μόνο στις διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις αλλά και στην ανάκτηση της εμπιστοσύνης των πολιτών τους από την οικονομική ανασφάλεια. Μια σημαντική πρόταση, με σκοπό να αποκατασταθεί η εμπιστοσύνη στη δημοκρατία και την εμπιστοσύνη στους θεσμούς, είναι να γίνει προσπάθεια για μείωση της ανεργίας (Algan, et al., 2017). Ένα σημαντικό κομμάτι των πολιτών δείχνουν απογοητευμένοι από τους θεσμούς και δεν τους εμπιστεύονται, παρόλα αυτά εντοπίσαμε το παράδοξο ότι θέλουν να συνεχίσουν να βρίσκονται στην Ε.Ε., απλώς - ίσως - όχι με τη μορφή που αυτή έχει επί του παρόντος. Άρα λοιπόν, κρίνεται σημαντικό τα αρμόδια όργανα και οι θεσμοί να προσπαθήσουν με μεταρρυθμίσεις και με τις ενέργειές τους γενικότερα να εμφυσήσουν ξανά την εμπιστοσύνη των πολιτών.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Α

ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ

Ερωτήσεις 1-9

Θα ήθελα να σας θέσω μια ερώτηση σχετικά με την εμπιστοσύνη που έχετε σε ορισμένους θεσμούς. Για καθένα από τα παρακάτω ιδρύματα, παρακαλώ πείτε μου εάν τείνετε να τα εμπιστεύεστε ή τείνετε να μην τα εμπιστεύεστε. Η κωδικοποίηση έχει ως εξής: το 1 σημαίνει «τείνω να εμπιστεύομαι», το 2 «τείνω να μην εμπιστεύομαι» και το 3 «δεν γνωρίζω».

1. Τα πολιτικά Κόμματα
2. Δικαιοσύνη / το (εθνικότητα) νομικό σύστημα
3. Εθνική κυβέρνηση
4. Εθνικό Κοινοβούλιο
5. Ευρωπαϊκή Ένωση
6. Ηνωμένα Έθνη
7. Ευρωπαϊκή Επιτροπή
8. Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα
9. Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Ερωτήσεις 10-11

Πείτε μου αν συμφωνείτε ή διαφωνείτε με τις κάτωθι φράσεις, όπου 1 σημαίνει «είμαι υπέρ», το 2 «είμαι κατά» και το 3 «δεν γνωρίζω».

10. Μια ευρωπαϊκή οικονομική και νομισματική ένωση με ένα ενιαίο νόμισμα, το ευρώ.

11.Μια κοινή εξωτερική πολιτική μεταξύ των κρατών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Ερωτήσεις 12-16

Πείτε μου αν συμφωνείτε με τις κάτωθι φράσεις, όπου 1 σημαίνει «συμφωνώ», το 2 «διαφωνώ» και το 3 «δεν γνωρίζω».

12. Τα συμφέροντα της χώρας μου λαμβάνονται επαρκώς υπόψη στην Ε.Ε.

13. Η «φωνή» - γνώμη της Ε.Ε. μετράει στον κόσμο

14. Η χώρα μου θα μπορούσε να αντιμετωπίσει καλύτερα το μέλλον εκτός της Ε.Ε.

15. Η γνώμη μου μετράει στην Ε.Ε.

16. Η γνώμη μου μετράει στη χώρα μου

Ερωτήσεις 17-19

Ποιες είναι οι προσδοκίες σας για τους επόμενους 12 μήνες: Θα είναι καλύτερα, χειρότερα ή το ίδιο όσον αφορά:

17. Την οικονομική κατάσταση στη χώρα σας;

18. Την προσωπική εργασιακή σας κατάσταση;

19. Την οικονομική κατάσταση στην Ε.Ε.;

Όπου 1 σημαίνει «καλύτερα», το 2 «χειρότερα», το 3 «το ίδιο» και το 4 «δεν γνωρίζω».

Ερωτήσεις 20-21

Στην συγκεκριμένη χρονική στιγμή, θα λέγατε πως τα πράγματα, γενικά, πηγαίνουν προς τη σωστή κατεύθυνση ή προς τη λάθος κατεύθυνση:

20. Στη χώρα μας;

21. Στην Ε.Ε.;

Όπου 1 σημαίνει «τα πράγματα πηγαίνουν προς τη σωστή κατεύθυνση», το 2 «τα πράγματα πηγαίνουν προς τη λάθος κατεύθυνση», το 3 «κανένα από τα δυο» και το 4 «δεν γνωρίζω».

Ερωτήσεις 22-25

22. Σε γενικές γραμμές, η Ε.Ε. σας προκαλεί μια πολύ θετική (1), θετική (2), ουδέτερη (3), αρνητική (4) ή πολύ αρνητική εικόνα (5); Το 6 συμβολίζει το «δε γνωρίζω»
23. Θεωρείται τον εαυτό σας... πολίτη της χώρας σας μόνο (1), πολίτη της χώρας σας και ευρωπαϊό πολίτη (2), ευρωπαϊό πολίτη και πολίτη της χώρας σας (3), ευρωπαϊό πολίτη μόνο (4), κανένα από τα παραπάνω (5), δεν απαντώ (6), δε γνωρίζω (7)
24. Σε γενικές γραμμές είστε πολύ ικανοποιημένος (1), ικανοποιημένος (2), μη ικανοποιημένος (3), καθόλου ικανοποιημένος (4)... με τον τρόπο που λειτουργεί η δημοκρατία στη χώρα σας; Το 5 συμβολίζει το «δε γνωρίζω»
25. Σε γενικές γραμμές είστε πολύ ικανοποιημένος (1), ικανοποιημένος (2), μη ικανοποιημένος (3), καθόλου ικανοποιημένος (4)... με τον τρόπο που λειτουργεί η δημοκρατία στην Ε.Ε.; Το 5 συμβολίζει το «δε γνωρίζω»

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Β

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΑΛΙΝΔΡΟΜΗΣΗ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ 3

Ερωτήσεις 1-9

Θα ήθελα να σας θέσω μια ερώτηση σχετικά με την εμπιστοσύνη που έχετε σε ορισμένους θεσμούς. Για καθένα από τα παρακάτω ιδρύματα, παρακαλώ πείτε μου εάν τείνετε να τα εμπιστεύεστε ή τείνετε να μην τα εμπιστεύεστε. Η κωδικοποίηση έχει ως εξής: το 1 σημαίνει «τείνω να εμπιστεύομαι», το 2 «τείνω να μην εμπιστεύομαι» και το 3 «δεν γνωρίζω».

1. Τα πολιτικά Κόμματα
2. Δικαιοσύνη / το (εθνικότητα) νομικό σύστημα
3. Εθνική κυβέρνηση
4. Εθνικό Κοινοβούλιο
5. Ευρωπαϊκή Ένωση
6. Ηνωμένα Έθνη
7. Ευρωπαϊκή Επιτροπή
8. Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα
9. Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Ερωτήσεις 10-11

Πείτε μου αν συμφωνείτε ή διαφωνείτε με τις κάτωθι φράσεις, όπου 1 σημαίνει «είμαι υπέρ», το 2 «είμαι κατά» και το 3 «δεν γνωρίζω».

10. Μια ευρωπαϊκή οικονομική και νομισματική ένωση με ένα ενιαίο νόμισμα, το ευρώ.

11.Μια κοινή εξωτερική πολιτική μεταξύ των κρατών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Ερωτήσεις 12-16

Πείτε μου αν συμφωνείτε με τις κάτωθι φράσεις, όπου 1 σημαίνει «συμφωνώ», το 2 «διαφωνώ» και το 3 «δεν γνωρίζω».

12. Τα συμφέροντα της χώρας μου λαμβάνονται επαρκώς υπόψη στην Ε.Ε.

13. Η «φωνή» - γνώμη της Ε.Ε. μετράει στον κόσμο

14. Η χώρα μου θα μπορούσε να αντιμετωπίσει καλύτερα το μέλλον εκτός της Ε.Ε.

15. Η γνώμη μου μετράει στην Ε.Ε.

16. Η γνώμη μου μετράει στη χώρα μου

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Algan, Y., Guriev, S., Papaioannou, E. & Passari, E., 2017. The European Trust Crisis and the Rise of Populism. *Project MUSE*.

Almond, G. & Verba, S., 1965. *The Civic Culture*. s.l.:Little, Brown and Company.

Angrist, J. D. & Pischke, J.-S., 2015. *The path from cause to effect: mastering 'metrics*. s.l.:Princeton University Press.

Antonucci, L., Horvath, L., Kutiyski, Y. & Krouwel, A., 2017. The malaise of the squeezed middle: Challenging the narrative of the 'left behind' Brexiter. *Competition and Change*.

Art, D., 2011. Inside the Radical Right: The Development of Anti-Immigrant Parties in Western Europe. *Cambridge: Cambridge University Press*.

Autor, D., Dorn, D., Hanson, G. & Majlesi, K., 2016. Importing Political Polarization? The Electoral Consequences of Rising Trade Exposure. *Working paper: MIT Department of Economics*.

Autor, D., Dorn, D., Hanson, G. & Majlesi, K., 2017. A Note on the Effect of Rising Trade Exposure on the 2016 Presidential Elections. *Working paper: MIT Department of Economics*.

Balent, M., 2012. Le Monde Selon Marine: La Politique International du Front National.. *Paris: Armand Colis*.

Bale, T. και συν., 2009. If You Can't Beat Them, Join Them? Explaining Social Democratic Responses to the Challenge from the Populist Radical Right in Western Europe. *Political Studies*.

Barone, G., De Blasio, G. & Naticchioni, P., 2014. Mr. Rossi, Mr. Hu and Politics: The Role of Immigration in Shaping Natives' Political Preferences. *IZA Discussion Paper No. 8228*.

Becker, S., Fetzer, T. & Novy, D., 2017. Who Voted for Brexit? A Comprehensive District-Level Analysis. *CESifo: Working Paper No. 6438*.

Biancotti, C., Borin, A. & Mancini, M., 2017. Euroscepticism: Another Brick in the Wall. *Unpublished manuscript, Bank of Italy*.

- Blanchard, O. & Leigh, D., 2013. Growth forecast errors and fiscal. *National Bureau of Economic Research*.
- Bosch, A. & Durán, I. M., 2017. How does economic crisis impel emerging parties on the road to elections? The case of the Spanish Podemos and Ciudadanos. *Party Politics*.
- Brack, N. & Costa, O., 2012. *Euroscepticism within EU Institutions. Diverging Views on Europe*. London: Routledge.
- Britannica, χ.χ. *Britannica*. [Ηλεκτρονικό]
Available at: <https://www.britannica.com/>
- Brückner, M. & Grüner, H., 2010. Economic growth and the rise of political extremism: Theory and evidence. *CEPR: Discussion Paper No. DP7723*.
- Burgoon, B., 2013. Inequality and Anti-Globalization Backlash by Political Parties. *European Union Politics*.
- Che, Y. et al., 2016. Does Trade Liberalization with China Influence US Elections?. *National Bureau of Economic Research: Working Paper No. 22178*.
- Coffé, H., Heyndels, B. & Vermeir, J., 2007. Fertile Grounds for Extreme Right-Wing Parties: Explaining the Vlaams Blok's Electoral Success. *Electoral Studies* .
- Cohen, G., 2003. Party over policy: the dominating impact of group influence on political beliefs. *Journal of Personality and Social Psychology*.
- Colantone, I. & Stanig, P., 2016. Global Competition and Brexit. *Centre for Applied Research on International Markets Banking Finance and Regulation, Università Bocconi*.
- Colantone, I. & Stanig, P., 2017. The Trade Origins of Economic Nationalism: Import Competition and voting behavior in Western Europe. *American Journal of Political Science*.
- Dahl, R. A., 1989. *Democracy and Its Critics*. s.l.:New Haven: Yale University Press.
- Dalio, R., Kryger, S., Jason, R. & Gardner, D., 2017. Populism: The phenomenon. *Daily Observations*.

- De Vries, C., 2017. The cosmopolitan-parochial divide: changing patterns of party and electoral competition in the Netherlands and beyond. *Journal of European Public Policy*.
- De Vries, C. E. & Edwards, E. E., 2009. Taking Europe to its extremes extremist parties and public Euroscepticism. *Party Politics* .
- De Vries, C. E. & Van Kersbergen, K., 2007. Interests, Identity and Political Allegiance in the European Union. *Acta Politica*.
- Dehousse, R. & Thompson, A., 2012. Intergovernmentalists in the Commission: Foxes in the henhouse?. *Journal of European integration* .
- Dijkstra, L., Poelman, H. & Rodríguez-Pose, A., 2019. The geography of EU discontent. *Regional Studies*.
- Dippel, C., Gold, R. & Heblich, S., 2015. Globalization and Its (Dis-)Content: Trade Shocks and Voting Behavior.. *National Bureau of Economic Research: Working Paper No. 21812*.
- Dippel, C., Gold, R. & Heblich, S., 2016. Globalisation and Anti-Globalisation Voters: Evidence from Germany. *VOX: CEPR's Policy Portal*.
- Eatwell, R., 2000. The Rebirth of the 'Extreme Right' in Western Europe?. *Parliamentary Affairs*.
- Fisk, S. T., 2010. Handbook of Social Psychology. *Wiley*.
- Ford, R. & Goodwin, M., 2014. Understanding UKIP: Identity, Social Change and the Left Behind. *Political Quarterly*.
- Funke, M., Schularick, M. & Trebesch, C., 2016. Going to extremes: Politics after financial crises. *European Economic Review*.
- Funke, M., Schularick, M. & Trebesch, C., 2016. Going to extremes: Politics after financial crisis. *European Economic Review*.
- Gill, I. & Raiser, M., 2012. Golden Growth: Restoring the Lustre of the European Economic Model. *University of Chicago Press*.
- Guiso, L., Herrera, H., Morelli, M. & Sonno, T., 2017. Populism: Demand and Supply. *Centre for Economic Policy Research: Discussion Paper No. DP11871*.

- Halikiopoulou, D., Nanou, K. & Vasilopoulou, S., 2012. The Paradox of Nationalism: The Common Denominator of Radical Right and Radical Left Euroscepticism.. *European Journal of Political Research* .
- Halla, M., Wagner, A. & Zweimüller, J., 2015. Immigration and voting for the far right. *Journal of the European Economic Association*.
- Harmon, N., 2015. Immigration, ethnic diversity and political outcomes: Evidence from Denmark. *University of Copenhagen: Working paper*.
- Hernández, E. & Kriesi, H., 2016. The electoral consequences of the financial and economic crisis in Europe. *European Journal of Political Research*.
- Hooghe , L., 2012. How Commission officials conceive their institution's role. *Journal of Common Market Studies* .
- Hooghe, L. & Marks, G., 2017. Cleavage Theory Meets Europe's Crises: Lipset, Rokkan, and the Transnational Cleavage. *Journal of European Public Policy*.
- Inglehart, R. & Norris, P., 2016. Trump, Brexit and the rise of populism: Economic have-nots and cultural backlash. *HKS: Working Paper No. RWP16-026*.
- Kriesi, H. & Pappas, T., 2015. European populism in the shadow of the great recession. *ECPR Press*.
- Leconte, C., 2015. From pathology to mainstream. *International Political Science Review*.
- Lindvall, j., 2014. The electoral consequences of two great crises. *European Journal of Political Research*.
- Lowe, W., Benoit, K., Mikhaylov, S. & Laver, M., 2011. Scaling Policy Preferences from Coded Political Texts. *Legislative Studies Quarterly*.
- Malgouyres, C., 2014. The Impact of Exposure to Low-Wage Country Competition on Votes for the Far-Right: Evidence from French Presidential Elections. *Unpublished manuscript, Department of Economics, European University Institute*.
- March, L. & Rommerskirchen, C., 2015. Out of left field? Explaining the variable electoral success of European radical left parties. *Party Politics*.

- Marmot, M., 2004. *The Status Syndrome: How Social Standing Affects our Health and Longevity*. London: Owl Books.
- Mudde, C., 1996. The Paradox of the Anti-Party Party. Insights from the Extreme Right. *Party Politics*.
- Mudde, C., 2013. Three Decades of European Populist Right-Wing Parties: So What?. *European Journal for Political Research*.
- Orrion, L. & Cordero, G., 2016. The breakdown of the Spanish two-party system: The Upsurge of Podemos and Ciudadanos in the 2015 general election. *South European Society and Politics*.
- Ridgeway, C. L., 2014. Why Status Matters for Inequality. *American Sociological Review*.
- Rodrik, D., 2017. Populism and the Economics of Globalization. *National Bureau of Economic Research*.
- Rooduijn, M., Van der Brug, W. & De Lange, S., 2016. Expressing or Fueling Discontent? The Relationship between Populist Voting and Political Discontent. *Electoral Studies*.
- Rydgren, J. & Ruth, P., 2011. Contextual Explanations of Radical Right-Wing Support in Sweden: Socioeconomic Marginalization, Group Threat, and the Halo Effect. *Ethnic and Racial Studies*.
- Santata, A. & Rama, J., 2018. Electoral support for left wing populist parties in Europe addressing the globalization cleavage. *European Politics and Society*.
- Spolaore, E., 2013. What is European integration really about? A Political Guide for Economists. *The Journal of Economic Perspectives*.
- Stockemer, D., 2017. The Economic Crisis (2009–2013) and Electoral Support for the Radical Right in Western Europe—Some New and Unexpected Findings. *Social science quarterly*.
- Sutcliffe, J., 2010. *The Roots and Consequences of Euroscepticism: An Evaluation of the United Kingdom Independence Party*. s.l.:Addleton Academic Publishers.

Swank, D. & Betz, H.-G., 2003. Globalization, the Welfare State and Right-Wing Populism in Western Europe. *Socio-Economic Review* .

Tavits, M., 2008. Party systems in the making: The emergence and success of new parties in new democracies. *British Journal of Political Science*.

Treib, O., 2014. The voter says no, but nobody listens: Causes and consequences of the Eurosceptic vote in the 2014 European elections. *Journal of European Public Policy*.

Volgens, A. και συν., 2016. The Manifesto Data Collection. Manifesto Project (MRG/CMP/MARPOR). *Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung (WZB)*.

Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, χ.χ. <https://www.consilium.europa.eu/>.
[Ηλεκτρονικό]

Available at: <https://www.consilium.europa.eu/el/policies/financial-assistance-eurozone-members/>

